

Economievakblad
van de beroepsvereniging KVS

Jaargang 109 – nummer 4838

24 oktober 2024

Preventief zorgbeleid

**Voorkomen is beter dan genezen.
Toch is de zorgsector vooral gericht op genezen.
Hoe kan preventie worden bevorderd?**

Verder onder andere:

Erfbelasting wordt
steeds meer ontweken,
p. 455

Ruim twee derde bedrijfs-
winsten is op kosten van
mens en milieu, 470

Steeds minder
bedrijven investeren in
procesinnovatie, p. 478

DE NEDERLANDSE ECONOMENDAG 2024

25 OKTOBER, DEN HAAG

De KVS Tinbergenlezing wordt gegeven door Pol Antràs (Harvard)
Voor meer info en aanmelden zie esb.nu/ned-2024

DeNederlandscheBank

Universiteit
Leiden

Ministerie van Economische Zaken
en Klimaat

Planbureau voor de Leefomgeving

Ministerie van Financiën

Centraal Planbureau

Ministerie van Sociale Zaken en
Werkgelegenheid

De Nieuwe Economen Podcast

Het derde seizoen is begonnen! Elke twee weken bespreken economen Elisa, Sarah en Yrla een maatschappelijk thema met een promovendus. Stay tuned voor nieuwe geluiden over allerlei economische onderwerpen: van innovatie tot intergenerationele mobiliteit, en van de arbeidsmarkt tot de digitale euro.

Via de onderstaande link vind je de overzichtspagina van de Nieuwe Economen podcast. Hier vind je ook de afleveringen van voorgaande seizoenen terug. Beluister en volg de podcast nu via je favoriete podcastapp.

esb.nu/nieuwe-economen

Inhoud

Actueel	434
Uitgelicht	436

DIT IS HET EERSTE DEEL
VAN EEN TWEELUK
OVER ZORGPREVENTIE

Preventief zorgbeleid

Inleiding: Van pleisters plakken naar wortels aanpakken

SIMON HUIBEN

438

Preventie is goed voor de gezondheid en voor de portemonnee

BRAM WOUTERSE, SANDER BOXEBELD EN JOCHEN MIERAU

440

Column: Vier prioriteiten voor een gezond Nederland

ANTHONY STIGTER EN IRIS DE VRIES

443

Publieke gezondheid vergt publieke voorfinanciering

ADRIËNNE ROTTEVEEL, JOHAN POLDER, ARDINE DE WIT EN BRAM WOUTERSE

444

Zet financiële prikkels breder in ter bevordering gezondheid

STEFAN LIPMAN, DAVID DE BUISONJÉ EN KOEN VAN DER SWALUW

447

Zorgstelsel gebaat bij verzekeraars opgericht door zorgaanbieders

WYNAND VAN DE VEN EN ERIK SCHUT

450

Erfbelasting wordt steeds meer ontweken

MILAN VAN DENDEREN EN MISHA VAN DENDEREN

454

Verwachte faillissementsgolf geen reden tot paniek

HUGO ERKEN, IGOR DŽAMBO EN WILLEM VINCENT

458

Kostwinnersmodel blijft hardnekkig in Nederland

TIM VAN DER VALK

462

Betaaltaken gelijk verdeeld bij koppels van hetzelfde geslacht

CARIN VAN DER CRUIJSEN, MARIE-CLAIRE BROEKHOFF EN JORIS KNOBEN

465

Ruim twee derde bedrijfswinsten is ten koste van mens en milieu

RUTGER CLAASSEN, DIRK SCHOENMAKER EN WILLEM SCHRAMADE

468

Zon en wind zorgden voor forse verlaging in elektriciteitskosten

REYER GERLAGH EN MARTIJN SCHOOT UITERKAMP

472

Boete voor witwassen leidt tot koersdaling voor banken

IAN VAN DUNSCHOTEN, TOM LOONEN EN WILLEM VERSCHOOR

476

Statistiek

478

Ceteris paribus

480

Actueel

Oktober

- 24 ◆ **ERiM Seminar** – *On temporal dynamics, strategic hrm, and conducting systematic reviews.* Corine Boon (Universiteit van Amsterdam)
Tinbergen Seminar – *Price competition and cooperation on sustainable investments.* Frans de Vries (University of Aberdeen)
- 25 ◆ **ERiM Seminar** – *The perception of object shape in humans and machines.* Yaniv Morgenstern (Erasmus Universiteit Rotterdam)
- 28 ◆ **Tilburg University Seminar** – *The heterogeneous effects of household debt relief.* Manuel Adelino (Duke University)
- 30 ◆ **Pakhuis de Zwijger** – *Handjes tekort: minder publiek, meer markt?* O.a. Vincent Thepass (Beleidsadviseur FNV)
- 31 ◆ **CPB Hybrideseминаr** – *Persistent effects of social program participation on the third generation.* Anne Gielen (Erasmus Universiteit Rotterdam)
Tilburg University Seminar – *Collaborate for good: Orchestrating sustainability in supply chains.* Tarkan Tan (Universität Zürich)

EFFECT OP KLEINKINDEREN

Eerder onderzoek naar de hervorming van de Algemene Arbeidsongeschiktheidswet heeft aangetoond dat strengere eisen en lagere uitkeringen leiden tot betere uitkomsten voor de kinderen van deelnemers. Gielen doet onderzoek naar de kleinkinderen van deelnemers. In de hybrideseminar ligt ze uit dat deze kleinkinderen onder andere een betere gezondheid en betere onderwijsresultaten hebben.

MEER VERDIENEN OF LANGER LEVEN

Willen mensen liever langer leven tegen een lager gemiddeld jaarlijks inkomen? Deze vraag staat centraal in de seminar van Chandra. De gemiddelde respondent is bereid om zeven procent aan gemiddeld jaarlijks inkomen op te offeren om één procent langer te leven. Het verschil tussen respondenten is groot: onder andere leeftijd en inkomen beïnvloeden de afweging.

November

- 1 ◆ **Tinbergen Seminar** – *Individual preferences for truth-telling.* Lisa Spantig (RWTH Aachen University)
- 5 ◆ **Tinbergen Seminar** – *The effect of broadband internet on mental health.* Sofía Fernández-Guerrico (Universität Konstanz)
- 7 ◆ **Tinbergen Seminar** – *Endogenous population and discounting the social cost of carbon.* Richard Tol (University of Sussex)
UNU-MERIT Webinar – *Evidence-based policy research methods.* Mindel van de Laar (Universiteit Maastricht)
UvA ABS Seminar – *From paralysis to publicisation: How victims of the post office horizon scandal experienced and confronted organisational harm.* Grace Augustine (University of Bath)
- 8 ◆ **NWO Symposium** – *Transities en gedrag 2024.* O.a. Derk Loorbach (Rijksuniversiteit Groningen)
- 11 ◆ **Tilburg University Seminar** – *Amplifying a fiscal stimulus: The role of banks.* Ramana Nanda (Imperial College Londen)
UvA Seminar – *Mergers of consumer cooperatives.* Gizem Corpeoglu (Technische Universiteit Eindhoven)
- 12 ◆ **Tinbergen Seminar** – *The labor and health economics of breast cancer.* Alexander Ahammer (Johannes Kepler Universität Linz)
- 14 ◆ **Tinbergen Seminar** – *Payments, velocity, prices and output.* Dirk Niepelt (Universität Bern)
- 15 ◆ **NVA Seminar** – *Innovatieve arbeidsorganisaties.* O.a. Frank Pot (Radboud Universiteit)
Tinbergen Seminar – *Winning stories: Persuasive narratives and gender biases at work.* Arno Appfelstaedt (Universität zu Köln)
- 18 ◆ **Tilburg University Seminar** – *Macroprudential regulation and systemic risk.* Simon Rother (Universität Mannheim)
- 19 ◆ **SER Symposium** – *Naar een toekomstbestendige arbeidsmarkt. Welke aanpassingen zijn nodig om krapte en vergrijzing het hoofd te bieden?* O.a. Bas ter Weel (Universiteit van Amsterdam)
Tinbergen Seminar – *Living large or long? Preference estimates from completed-life stories.* Amitabh Chandra (Harvard University)

Oraties

André van Hoorn – *Grenzen verleggen: Waarom economen frenologie moeten omarmen (misschien).* Radboud Universiteit. 24 oktober

Kim Putters – *Navigating the narrow path to broad prosperity: Societal transition and our polder model.* Tilburg University. 4 november

Otto Raspe – *Guided by the compass of broad prosperity.* Tilburg University. 4 november

Maarten de Groot – *Shaping futures: The power and impact of resilient family businesses and their enterprise families.* Vrije Universiteit. 15 november

Gerard Pfann – *Over Duits-Nederlandse economische betrekkingen: Wat kunnen we van elkaar leren?* Universiteit van Amsterdam. 15 november

Promotiebespreking: Amber Werkman

Waist versus waste: Understanding the interface between consumer food consumption and waste

Rijksuniversiteit Groningen

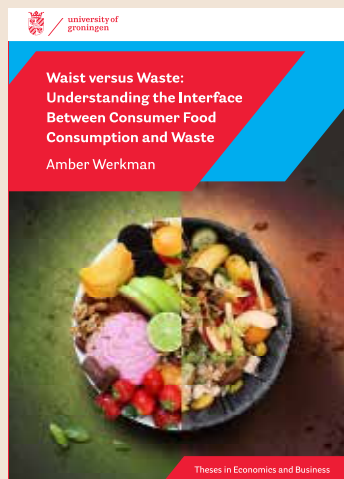
7 november

Overconsumptie en voedselverspilling zijn twee belangrijke voedseluitdagingen waar veel samenlevingen momenteel mee te maken hebben. Enerzijds consumeren mensen te veel voedsel, wat bijdraagt aan de wereldwijde toename van obesitas. Anderzijds wordt er veel voedsel verspild – gemiddeld 74 kg per persoon per jaar.

Om deze problematiek aan te pakken is een verschuiving van meer naar minder nodig, in lijn met de Sustainable Development Goals van de Verenigde Naties voor een gezonde en duurzame toekomst.

In mijn proefschrift bestudeer ik verschillende omgevingsfactoren en individuele factoren die van invloed zijn op het beslisgedrag van consumenten omtrent aankoop, consumptie en verspilling van voedselhoeveelheden. Hierbij richt ik me onder andere op de invloed van de portiegrootte op het koopgedrag van consumenten. Portiegrootte verwijst hier

naar de grootte van de sub-verpakkingen die de inhoud van een verpakking opdelen.

In drie studies laat ik zien dat consumenten verpakkingen met kleinere sub-porties waardevoller vinden dan verpakkingen met grotere sub-porties. Dit is een aanvulling op de heersende opvatting dat consumenten meer waar voor hun geld krijgen door voedsel in grotere verpakkingen te kopen.

Kleinere sub-porties van relatief ongezond voedsel creëren grenzen die consumenten kunnen gebruiken om hun consumptie

onder controle te houden. Bij relatief gezond voedsel worden kleinere sub-porties echter nog hoger gewaardeerd, omdat consumenten verwachten zo meer controle te hebben over wat ze verspillen: verpakkingen met kleinere sub-porties kunnen het voedsel beschermen en de houdbaarheid verlengen na het openen van een verpakking.

In een ander hoofdstuk onderzoek ik de *good provider*-identiteit als een belangrijke oorzaak van voedselverspilling en bekijk ik het onderliggende mechanisme. Consumenten die zichzelf hiermee identificeren, voelen

zich verplicht om voldoende en gevarieerd voedsel aan te bieden aan hun gezinsleden en gasten. In twee studies komt overmatig kopen naar voren als de belangrijkste boosdoener waarom *good providers* veel verspillen. Om dit gedrag aan te pakken, heb ik een interventie in de vorm van een *foodswap* ontwikkeld en vervolgens getest. Hierbij wordt in de winkel

voorgesteld om grotere verpakkingen om te ruilen voor kleinere. De resultaten bieden overtuigend bewijs dat *foodswaps*, effectief zijn in het reduceren van de hoeveelheid gekocht voedsel. Hierdoor daalt de totale hoeveelheid voedsel in het boodschappenmandje gemiddeld met acht procent.

Gezamenlijk tonen de bevindingen in mijn proefschrift het cruciale belang aan van het selecteren en aanschaffen van de juiste voedselhoeveelheden bij het bestrijden van overconsumptie en voedselverspilling.

Promoties

Erasmus Universiteit Rotterdam

Vahid Moghani – *Essays on health and labor economics*. 30 oktober

Radboud Universiteit

Cebuan Bliss – *Neither protecting animals or conserving species: Explaining challenges in animal and biodiversity governance*. 8 november

Rijksuniversiteit Groningen

Samuël Nelemans – *Asset pricing with economic inequality: A macrofinancial approach*. 31 oktober

Karen Tu – *Signals, shortfalls, and search: organizations' processing of informational cues*. 18 november

Tilburg University

Shuo Zhao – *Essays on banking regulations*. 28 oktober

Yi Sheng – *Social and strategic interactions in experiments*. 13 november

Yanying Lyu – *Essays in behavioral and empirical corporate finance*. 15 november

Universiteit Maastricht

Li Yang – *Essays on benchmark-driven investment in mathematical finance*. 24 oktober

Stijn Horck – *Failure as catalyst for learning in healthcare investments into learning responses in different contexts*. 29 oktober

Universiteit Utrecht

Margot Leger – *Enabling entrepreneurship: Support intermediaries and social enterprises in Sub-Saharan Africa*. 25 oktober

Universiteit van Amsterdam

Roshan Mahes – *Updating in appointment and delivery schedules*. 6 november

Maarten Sukel – *Machine learning with geo, temporal, textual, and visual data for real world applications*. 8 november

Rolstoeldiscriminatie

Mensen die in een rolstoel zitten krijgen vijftien procent minder vaak een reactie van werkgevers op hun sollicitatie. Dit tonen Antinyan et al. aan door met zo'n 4.000 nep-sollicitaties op vacatures voor accountants en accountantsassistenten in het Verenigd Koninkrijk te reageren. Productiviteitssignalen, zoals het uitlichten van extra vaardigheden of het bijvoegen van een goede referentie van een vorige werkgever helpen niet. De auteurs ontdekken opvallend genoeg dat dit soort productiviteitssignalen het verschil zelfs groter maken omdat deze alleen voor niet-gehandicapte mensen worden beloond. De bevindingen suggereren dat vooroordelen een grote rol spelen, en dat er antidiscriminatiebeleid nodig is om dit probleem aan te pakken.

Antinyan, A., I. Burn en M. Jones (2024) *Productivity signals and disability-related hiring discrimination: Evidence from a field experiment*. IZA Discussion Paper, 17290.

Techgeneratie

Een daling van het aantal starters op de arbeidsmarkt leidt tot minder investeringen in nieuwe technologieën. Dit vindt Lipowski na een Duitse onderwijs hervorming die de verplichte vooropleiding voor de universiteit met een jaar heeft verlengd. Een verklaring is dat starters relatief goedkoop getraind kunnen worden om een nieuwe technologieën te gebruiken. Bij zittende werknemers gaat dit ten koste van de opbrengsten van hun andere activiteiten. Bij starters is dit minder het geval: hun productiviteit is aanvankelijk sowieso lager, waardoor training bij hen een hoger rendement oplevert.

Lipowski, C. (2024) *No teens, no tech: How shortages of young workers hinder firm technology investments*. GitHub Artikel, september. Te vinden op caecialia.github.io.

Competitieve scholieren

Zwitserse middelbare scholieren met competitieve klasgenoten kiezen en bemachtigen vaker hoogbetaalde beroepen die uitdagender zijn dan middelbare scholieren met minder competitieve klasgenoten. Dit laten Schilter et al. zien op basis van data over de competitiviteit van een groot aantal Zwitserse scholieren op de basisschool. De daaropvolgende overstap naar de onderbouw van het voortgezet onderwijs zorgt voor quasi-willekeurige klassenindelingen en dus ook competitiviteit. Scholieren met competitievere klasgenoten hebben meer kans om hun loopbaan zonder vertraging te beginnen, wat suggereert dat zulke klasgenoten scholieren in staat stellen om succesvol te zijn op de arbeidsmarkt.

Schilter, C., S. Lüthi en S.C. Wolter (2024) *Competitive peers: The way to higher paying jobs?* CESifo Working Paper, 11342.

Flexibilisering kost groei

Door hervormingen op de Japanse arbeidsmarkt is er een groeiende groep werknemers die makkelijk kan worden ontslagen en matige carrièreperspectieven heeft. Deze hervorming heeft een negatief effect op de productiviteitsgroei gehad, met name in bedrijfstakken waarin ervaringskennis van belang is. Dit laten Ikeda et al. zien met behulp van een regressie met Japanse data tussen 2007 en 2019. De resultaten zijn in lijn met eerder onderzoek dat suggereert dat flexibilisering van arbeidsmarkten ten koste ging van de productiviteitsgroei in andere rijke landen, zoals Nederland.

Ikeda, Y., M. Kato en A. Kleinknecht (2024) *Flexible labor, innovation regimes and the erosion of the Japanese model*. *Structural Change and Economic Dynamics*, 70, 333–339.

Financieel stab

Dijkverzwaringen verbeteren de financiële stabiliteit in Nederland. Dit vinden Lepore en Mok aan de hand van een macro-economisch model met meerdere overstromingsscenario's voor Nederland. Het Nederlandse adaptatiebeleid verzacht de negatieve gevolgen voor de Nederlandse economie: adaptatie verkleint de fysieke schade van overstromingen. Het is daardoor waarschijnlijker dat huishoudens in staat zijn

Niet-gebruik sociale zekerheid

Zo'n vijftien procent van de Nederlanders die recht hebben op toeslagen vraagt deze niet aan. Bij de bijstand is dat zelfs 35 procent. Deze bevinding is zorgelijk omdat financiële stress, die het socialezekerheidsstelsel kan voorkomen, kan leiden tot cognitieve en fysieke klachten. Simonse laat door middel van interviews met burgers in moeilijke financiële situaties zien dat vooral de

nieler door dijk

hun financiële verplichtingen aan banken te vervullen. Dit komt de financiële stabiliteit ten goede. Daarnaast is het belangrijk om extreme overstromingsscenario's mee te nemen bij de beslissingen over dijkverzwaringen: het kapitaal van banken neemt relatief sneller af als de overstromingsschade groter is.

Lepore, C. en J. Mok (2024) *Beyond the dikes: Flood scenarios for financial stability risk analysis*. IMF Working Paper, WP/24/197.

angst voor terugvorderingen de reden is om van aanvragen af te zien. De auteur betoogt dat de overheid zich minder wantrouwend op dient te stellen richting de burger en de aanvraag van toeslagen en bijstand zou moeten versimpelen om het aandeel aanvragen te vergroten.

Simonse, O. (2024) *Financial stress by design: Examining barriers to social welfare take-up*. Universiteit Leiden Proefschrift.

Concurrentiebeding

Een concurrentiebeding voorkomt dat vertrekkende werknemers aan de slag kunnen gaan bij een concurrent. Bartelsman et al. vinden met behulp van een *event study* met data van de Nederlandse maak- en dienstenindustrie dat een afschaffing van concurrentiebedingen tot hogere lonen en een hogere mobiliteit van werknemers leidt. De hogere lonen concentreren zich met name in bedrijven waarvan de productie voornamelijk afhangt van niet-fysieke middelen, zoals patenten of werknemerskennis. Door de afschaffing nemen de kosten van ontslag voor werknemers af. Als gevolg wisselen werknemers meer van baan en neemt hun onderhandelingsmacht toe, waardoor lonen stijgen.

Bartelsman, E., S. Dobbelaere en A. Zona Mattioli (2024) *Non-compete agreements, tacit knowledge and market imperfections*. Tinbergen Institute Discussion Paper, 2024-055/V.

Verhogen minimumloon

Het verhogen van het minimumloon maakt werknemers duurder en kan dus ten koste gaan van het aantal banen dat door werkgevers op minimumloon wordt aangeboden. Dergelijke baanverliezen beperken de potentiële inkomststijging bij een hoger minimumloon. In een meta-analyse van 88 studies, vinden Dube en Zipperer echter dat slechts dertien procent van de potentiële inkomststijgingen verloren gaan door baanverliezen. En in de studies sinds 2010 neigt het effect nog dichter bij nul te liggen. De economische nadelen van het verhogen van het minimumloon lijken dus beperkt.

Dube, A. en B. Zipperer (2024) *Own-wage elasticity: Quantifying the impact of minimum wages on employment*. NBER Working Paper, 32925.

Uitval uit de zorgsector

Ongeveer zestig procent van de afgestudeerden met een zorgdiploma werkt vijf jaar na afstuderen nog steeds in de zorg. Dit laten Ter Weel et al. zien aan de hand van data van het Centraal Bureau voor de Statistiek over de periode 2010–2021. Jonge zorgmedewerkers die de sector verlaten, stappen vaak over naar verwante sectoren zoals de kinderopvang. In hun nieuwe banen ervaren ze minder werkdruk en agressie en meer autonomie, maar voelen ze zich minder betrokken dan hun collega's die in de zorg blijven werken. Dit suggereert dat jonge uitstappers graag in de zorg willen blijven, maar vanwege de werkomstandigheden overstappen naar andere sectoren.

Weel, B. ter, T. Doeve, J. Knol en W. Luiten (2024) *Voorkomen is beter dan genezen: Vroege uitval uit de zorgsector in kaart gebracht*. SEO-rapport 2024-110.

Eenmaal rijk, altijd rijk

De top één-procent van de vermogensrangschikking is moeilijk te bereiken, maar huishoudens die hier eenmaal toe behoren, blijven daar vaak langdurig. Hamelink et al. concluderen dit met behulp van Nederlandse vermogensdata van 2006 tot en met 2022. De top één-procent bestaat voor een groot deel uit mensen die een aanmerkelijk belang in een bedrijf hebben als directeur-grootaandeelhouder. Andere recepten om in de top te geraken zijn aandelenpakketten met een eigenaarschap van ten minste vijf procent, een hoog inkomen of een erfenis of gift. Snel gaat dat echter niet: huishoudens die de top de afgelopen jaren bereikten, zaten vaak al net onder de top in 2006.

Hamelink, E., R. Schulenberg en A. Lejour (2024) *De lange weg naar de top: vermogensmobiliteit in Nederland*. CPB Publicatie, augustus.

Van pleisters plakken n

Op het eerste oog zijn Elon Musk, Kim Kardashian en Boris Johnson heel verschillend. Toch hebben de drie gemeen dat ze recent het diabetesmedicijn Ozempic hebben gebruikt om af te vallen (De Waard, 2024). En daarmee zijn ze niet de enigen. Vorig jaar gebruikten één op de acht Amerikanen en zo'n 90.000 Nederlanders het middel – een explosieve stijging (Montero et al., 2024; Zorginstituut Nederland, 2024). De werkelijke groep Nederlandse gebruikers is waarschijnlijk nog groter, aangezien Ozempic, dat officieel alleen op recept verkrijgbaar is, via de zwarte markt gemakkelijk te verkrijgen is en actief gepromoot wordt door influencers op de sociale media (Van der Velden, 2024).

Ozempic werd in 2012 ontwikkeld door het Deense bedrijf Novo Nordisk – nu het waardevolste bedrijf van Europa (Visser, 2024) – en reguleert de bloedsuikerspiegel van diabetici. Het middel had echter een opvallend bijeffect: een verminderde eetlust. Gebruikers van Ozempic verliezen hierdoor gemiddeld 14,9 procent van hun lichaamsgewicht, en daarmee vermindert het de risico's op hart- en vaatziekten. Dit leverde Ozempic in 2023 de titel 'breakthrough of the year' van het tijdschrift *Science* op (Couzin-Frankel, 2023). In een wereld waarin meer dan de helft van de Europeanen met overgewicht kampt, van wie bijna een derde obesitas heeft (CBS, 2024), lijkt een effectief afslankmiddel een uitkomst – toch?

Helaas kent Ozempic ook zijn schaduwzijden: het aantal meldingen van vergiftiging door afslankmiddelen neemt snel toe (Van den Berg en Wichgers, 2024) en de kwaliteit op de zwarte markt is niet gegarandeerd,

wat het risico op gezondheidsschade vergroot (Van der Velden, 2024). Daarnaast komt het middel met bijwerkingen, zoals maag- en darmklachten en hoofdpijn, en zijn de langetermijneffecten van gebruik om gewicht te verliezen nog onbekend (Agarroum, 2024).

Het fundamenteelere probleem is echter dat Ozempic geen duurzame oplossing is – het is symptoombestrijding. Omdat het middel niet leidt tot structurele aanpassingen in de levensstijl of fysiologie komen de meeste gebruikers na het stoppen snel weer aan (Agarroum, 2024). Daarom blijft het belangrijk om overgewicht vóór te zijn.

Welvaartswinst mogelijk

Overgewicht is niet de enige kwaal waar preventie beter lijkt dan genezen. Zo blijven kosteneffectieve preventieve maatregelen om roken en alcoholconsumptie te verminderen onbenut, terwijl aanzienlijke bedragen gaan naar het behandelen van de door deze middelen veroorzaakte ziektes (Van der Vliet, 2020).

Een deel van het probleem is dat preventie financieel niet altijd rendeert. Het is bijvoorbeeld niet zeker of de zorgkosten erdoor zullen dalen: gezondere mensen leven over het algemeen langer en verbruiken daarmee meer zorg (Wouterse, 2020). Wanneer bijvoorbeeld meer mensen zouden gaan sporten, stijgen de zorgkosten uiteindelijk (RIVM, 2022).

Maar preventie zorgt wel degelijk voor welvaartswinst, bijvoorbeeld in de vorm van meer gezonde levensjaren (Hagenaars et al., 2020). Ook hebben gezondere mensen een hogere productiviteit en een lager ziekteverzuim (Van 't Land et al., 2022).

Pleisters plakken

Preventie komt echter niet makkelijk vanzelf tot stand. De zorg is ingericht op het behandelen van gezondheidsproblemen door het verlenen van curatieve zorg. De grondoorzaken van die problemen blijven daarbij vaak onbesproken en aan preventiemaatregelen die kunnen voorkomen dat deze problemen überhaupt ontstaan, wordt weinig aandacht besteed.

En de markt schiet tekort omdat consumenten vaak de consequenties van hun gedrag niet volledig overzien. Hierdoor is het lastig voor ze om gezonde keuzes te maken (Story et al., 2014). Dit gebrek aan inzicht leidt tot een grotere vraag naar kortetermijnoplossingen – liever snel resultaat met Ozempic dan een structurele aanpassing van de levensstijl – wat bedrijven stimuleert zich op symptoombestrijding te richten. Het aanpakken van de

Preventie is goed voor de gezondheid en voor de portemonnee

BRAM WOUTERSE, SANDER BOXEBELD EN JOCHEN MIERAU 440

Vier prioriteiten voor een gezond Nederland

ANTHONY STIGTER EN IRIS DE VRIES 443

Publieke gezondheid vergt publieke voorfinanciering

ADRIËNNE ROTTEVEEL, JOHAN POLDER, ARDINE DE WIT EN BRAM WOUTERSE 444

Zet financiële prikkels breder in ter bevordering gezondheid

STEFAN LIPMAN, DAVID DE BUISONJÉ EN KOEN VAN DER SWALUW 447

Zorgstelsel gebaat bij verzekeraars opgericht door zorgaanbieders

WYNAND VAN DE VEN EN ERIK SCHUT 450

aan wortels aanpakken

wortel van het probleem biedt minder winstpotentieel dan het blijvend plakken van pleisters op de symptomen.

Taak voor de overheid

Omdat de huidige structuur van de markt niet vanzelf tot voldoende investeringen in preventieve gezondheidsmaatregelen komt, zien Adriënné Rotteveel, Johan Polder, Ardine de Wit en Bram Wouterse het in deze *ESB* dan ook als een duidelijke taak voor de overheid om de regie te nemen. De auteurs laten zien dat preventief zorgbeleid in Nederland niet van de grond komt omdat de publieke financieringsstromen te verspreid zijn. De partijen die investeren in preventie plukken vaak niet de vruchten, wat de prikkel om te investeren beperkt. Daarom moet het probleem vanuit de publieke hoek aangepakt worden, met een helder besliskader.

Gelukkig lijkt de politieke wil om de volksgezondheid te verbeteren aanwezig. In het regeerprogramma schrijft het kabinet dat het een 'gezond en fitter Nederland' wil. Toch ontbreekt er visie, zo stellen Anthony Stigter en Iris de Vries. Om het kabinet te helpen, zetten de auteurs lijnen uit voor goed preventief gezondheidsbeleid.

Baten en prikkels

Het beter in beeld krijgen van de maatschappelijke baten kan beleidsmakers helpen om zich meer op preventie te richten, zo stellen Bram Wouterse, Sander Bokeveld en Jochen Mierau. Verkiezingsprogramma's kunnen door het Centraal Planbureau op het budgettaire effect van beleid en door het Planbureau voor de Leefomgeving op klimaat effecten doorgerekend worden, maar dit kan niet voor beleidseffecten op volksgezondheid. De auteurs laten zien dat met een relatief simpel model zowel de gezondheidseffecten als de economische effecten van gezondheidsbeleid nu al meegenomen kunnen worden in de beleidsdiscussie.

Ook vanuit zorgaanbieders kan veel worden gerealiseerd. Wynand van de Ven en Erik Schut stellen dat wanneer zorgaanbieders zelf een zorgverzekering oprichten, er een duidelijkere prikkel ontstaat om vanuit de zorg in te zetten op preventieve gezondheidsmaatregelen. Vanwege de manier waarop de risicoverevening werd berekend was deze vorm van verzekeren niet rendabel; gelukkig is deze verevening recentelijk herzien en zou deze verzekeringsvorm nu wel rendabel moeten zijn.

Uit de empirie blijkt dat financiële prikkels een effectief middel zijn om mensen van ongezond naar gezond gedrag te sturen. Daardoor kunnen ze een handig instrument zijn bij preventie. Toch worden prikkel-

linterventies in Nederland weinig ingezet en worden ze door zorgverzekeraars zelfs afgebouwd. Stefan Lipman, David de Buissonjé en Koen van der Swaluw laten zien welke problemen er aan prikkelinterventies zitten, waardoor ze weinig toegepast worden, en hoe ze wel effectief ingezet kunnen worden.

Tot besluit

Uit deze *ESB*-editie volgt dat de institutionele context een grote invloed heeft op de gezondheid. Volgende maand belichten we verder dat gedragskeuzes niet in een vacuüm worden gemaakt. We kijken dan naar het effect van de leefomgeving op gezond gedrag en hoe deze omgeving kan worden gestuurd om de volksgezondheid te bevorderen.

Literatuur

Agarroum, C. (2024) *Wat is er bekend over de langetermijnwerking van Ozempic? En andere vragen over het geneesmiddel beantwoord*. Bericht op [eenvandaag.avrotros.nl](https://www.avrotros.nl), 1 mei.

Berg, E. van den, en L. Wichgers (2024) *Overdosis Ozempic: Meer vergiftigingen met afslankmiddelen*. Bericht op [bnr.nl](https://www.bnr.nl), 23 augustus.

CBS (2024) *Obesitas afgelopen 40 jaar verdrievoudigd*. Statistiek, 4 maart.

Couzin-Frankel, J. (2023) *Obesity meets its match*. *Science*, 382(6676).

Hagenaars, L., R. de Noord, B. Wouterse en J. Polder (2021) *Wegen naar goede gezondheid liggen ook buiten de zorg*. *ESB*, 106(4794), 92–95.

Land, K. van 't, J. Mierau en B. Wouters (2022) *Preventie levert veel meer op dan gedacht*. Nieuwsbericht op www.medischcontact.nl, 7 juli.

Montero, A., G. Sparks, M. Presiado en L. Hamel (2024) *KFF Health Tracking Poll May 2024: The public's use and views of GLP-1 Drugs*. Artikel op www.kff.org, 10 mei.

RIVM (2022) *Impact van scenario's voor sport en bewegen op gezondheid en zorgkosten*. RIVM, 31 januari. Te vinden op [rijksoverheid.nl](https://www.rijksoverheid.nl).

Story, G.W., I. Vlaev, B. Seymour et al. (2014) *Does temporal discounting explain unhealthy behavior? A systematic review and reinforcement learning perspective*. *Frontiers in Behavioral Neuroscience*, 8, artikel 76.

Velden, L. van der (2024) *Schimmige onlinehandel in afslankmiddel Ozempic floreert*. *Het Financieel Dagblad*, 25 september.

Visser, J. (2024) *Dankzij Ozempic werd Novo Nordisk het waardevolste bedrijf van Europa. Kan de farmaceut die groei wel aan?* *De Volkskrant*, 20 juli.

Vliet, N. van der, A.W.M. Suijkerbuijk, A.T. de Blaeij et al. (2020) *Ranking preventive interventions from different policy domains: What are the most cost-effective ways to improve public health?* *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(6), 2160.

Waard, P. de (2024) *Hoe het ene medicijn de markt voor een ander creëert?* *De Volkskrant*, 29 april.

Wouterse, B. (2020) *Preventie is belangrijk, maar verlaagt zorgkosten nauwelijks*. Blog op [esb.nu](https://www.esb.nu), 18 augustus.

Zorginstituut Nederland (2024) *Aantal gebruikers 2019–2023 voor ATC-subgroep A10BJ06: Semaglutide*. Zorginstituut Nederland, 26 juli. Te vinden op www.gipdatabank.nl.

SIMON HUIJBEN

Vakredacteur

Preventie is goed voor de gezondheid en voor de portemonnee

Investeren in een goede gezondheid heeft positieve welvaarts-effecten. Deze baten blijven in de beleidsdiscussie echter buiten beeld. Hoe kunnen ze in kaart gebracht worden?

IN HET KORT

- Het is mogelijk om zowel de gezondheidswinst als de macro-economische baten van preventiemaatregelen te berekenen.
- Zo heeft het terugdringen van overgewicht welvaartsbaten, voor zowel de gezondheid als voor het nationaal inkomen.
- Het is tijd voor de ontwikkeling van een algemeen aanvaard model om de baten voor preventie in Nederland te berekenen.

BRAM WOUTERSE

Universitair hoofd-docent aan de Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR)

SANDER BOXEBELD

Promovendus aan de EUR

JOCHEN MIERAU

Hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Groningen en wetenschappelijk directeur van Lifelines

De maatschappelijke baten van preventie zijn groot. Een langer en gezonder leven is vooral van grote intrinsieke waarde voor mensen zelf, maar daarnaast hangen gezondheid en de groei van het nationaal inkomen innig met elkaar samen.

In de beleidsdiscussie blijven de maatschappelijke baten van preventie echter nog te vaak buiten beeld. Politieke partijen kunnen hun verkiezingsprogramma's wel door het Centraal Planbureau (CPB) laten doorrekenen op budgettaire effecten en door het Planbureau voor de Leef-omgeving op klimaateffecten, maar niet op effecten voor de volksgezondheid. Ook buiten de verkiezingstijd ontbreekt een stelselmatige analyse van de maatschappelijke effecten van publiek gezondheidsbeleid, zoals die er bijvoorbeeld voor onderwijs- en arbeidsmarktbeleid in de vorm van de Kansrijk-studies van het CPB wel bestaat.

Het ontbreken van inzicht in de bredere baten van gezondheid zet preventiebeleid op achterstand. Er zijn in Nederland nog geen generieke modellen waarmee op macroniveau de baten van een grote set aan gezondheidsmaatregelen kunnen worden doorgerekend.

Hoewel het ontwikkelen van een dergelijk model complex is, betogen we in dit artikel dat het nodig én mogelijk is om te starten met het structureel doorrekenen van de welvaartseffecten van preventie. Dit illustreren we met behulp van een relatief eenvoudig model dat we gebruiken om een inschatting te maken van de effecten van het terugdringen van overgewicht. We richten ons daarbij zowel op de directe effecten op de groei van het nationaal inkomen als op de

welvaart in brede zin (de gemonetariseerde waarde van de gezondheidswinst). Beide perspectieven zijn nodig voor een goede beleidsafweging: waar het overheidsbeleid zich uiteindelijk zou moeten richten op de brede maatschappelijke welvaart, zijn voor veel beleidsbeslissingen de directe effecten op de groei van het nationaal inkomen nu eenmaal leidend. De effecten op de zorgkosten laten we hier buiten beschouwing; hoewel belangrijk voor de overheidsfinanciën, hebben deze maar een beperkte invloed op het nationaal inkomen.

De maatschappelijke baten van gezondheid

Een goede gezondheid kan behoorlijke baten hebben. Zowel Bloom et al. (2024) als Weil (2007) vinden dat een toename van de overlevingskans onder volwassenen van tien procentpunt leidt tot een stijging van tien procent van de arbeidsproductiviteit. Verschillende studies laten theoretisch en empirisch zien dat hier een groot aantal mechanismen aan ten grondslag ligt (Acemoglu en Johnson, 2007; Weil, 2007; 2014; Bloom et al., 2024).

Ten eerste is de prikkel om te investeren in menselijk kapitaal hoger als de overtuiging bestaat dat van een onderwijsinvestering langer en op verschillende punten in de levensloop kan worden geprofiteerd (Van Erp en Ter Weel, 2013; Weil, 2014).

Ten tweede is een goede gezondheid een randvoorwaarde om te kunnen investeren in en gebruik te maken van het menselijk kapitaal – als je ziek bent kun je immers moeilijker een opleiding volgen of werken.

Tot slot is ook een groeiende accumulatie van kapitaal een mechanisme voor de groei van het nationaal inkomen bij een stijgende levensverwachting, waardoor meer middelen beschikbaar zijn voor investeringen (Mierau en Turnovsky, 2014; Weil, 2014). Hoe dat effect precies vorm krijgt, hangt af van de inrichting van het pensioenstelsel (Heijdra en Mierau, 2011).

Preventiebeleid mist kosten-batenafweging

Bij het beoordelen van preventiemaatregelen wordt gezondheidswinst nu nog onvoldoende meegenomen. Dit is anders dan bij bijvoorbeeld het vergoeden van medicijnen. In de evaluaties voor het vergoeden van nieuwe medicijnen en technologieën in de zorg is de verhouding tussen kosten en (brede maatschappelijke) baten doorslaggevend.

Bij preventiebeleid, dat vaak plaatsvindt buiten de zorg, wordt veelal alleen naar de budgettaire effecten geke-

ken. In veel gevallen leiden investeringen in preventie bijvoorbeeld tot extra zorgkosten, omdat een betere gezondheid leidt tot een langer leven en dus tot meer zorggebruik gedurende het totale leven (Wouterse, 2020). De waarde van dat langere leven wordt voor investeringen in preventie echter niet meegenomen.

Door de focus op budgettaire effecten, blijven ook preventieve maatregelen die bescheiden budgettaire effecten hebben, maar wel een aanzienlijke impact op de volksgezondheid, vaak buiten beschouwing. Denk hierbij aan initiatieven als de Rookvrije generatie, maar ook aan het beperken van de beschikbaarheid van fastfood of het veranderen van productsamenstelling.

Incidenteel verschijnen er kosteneffectiviteitsstudies voor afzonderlijke maatregelen (De Blaeij et al., 2020) en maatschappelijke kosten-batenanalyses van bijvoorbeeld roken en overgewicht, maar deze nemen niet altijd alle maatschappelijke baten mee (Van 't Land et al., 2022).

Internationaal zijn er wel enkele voorbeelden van modellen die een integrale kosten-batenanalyse maken voor preventiemaatregelen, zoals het SPHeP-NCD-model (*Strategic Public Health Planning for Non-Communicable Diseases*) van de OESO waarmee de maatschappelijke uitkomsten van verschillende soorten leefstijlinterventies voor 36 landen kunnen worden berekend (OESO, 2020).

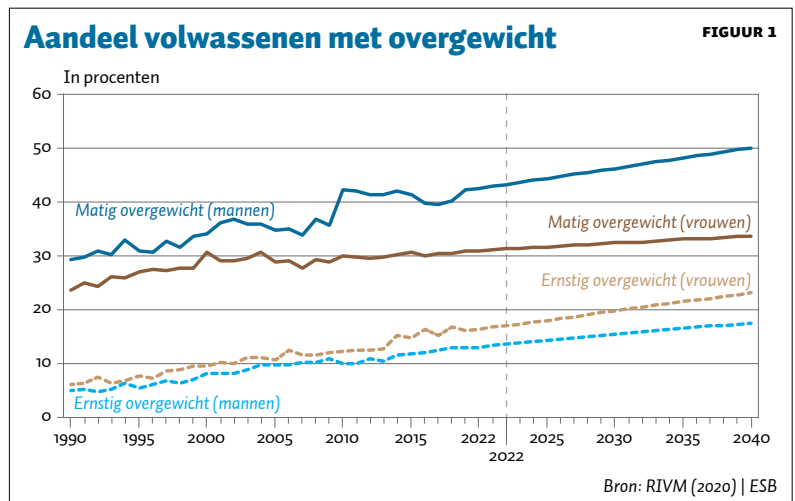
Overgewicht als welvaartsprobleem

Om te illustreren wat voor welvaartsbaten preventiebeleid kan hebben, zoomen we in op overgewicht, omdat dit een van de grootste publieke gezondheidsproblemen is. Het RIVM (2020) voorspelt dat de prevalentie van overgewicht (BMI ≥ 25) onder volwassenen zal stijgen van 53 procent nu naar 62 procent in 2040 (figuur 1). Dit is een zorgelijke ontwikkeling, aangezien overgewicht samenhangt met een verscheidenheid aan nadelige sociaal-economische en gezondheidsuitkomsten, zoals een kortere levensverwachting en een hogere ziektelast van chronische aandoeningen (Goryakin et al., 2019). De relaties die in de (macro-) economische literatuur bepalend zijn voor de groei van het nationaal inkomen worden in studies ook op het individuele niveau gevonden voor overgewicht: het hebben van overgewicht is geassocieerd met slechtere schoolresultaten, lagere arbeidsproductiviteit en hogere arbeidsuitval.

Bij beleidsmakers is de aandacht voor overgewicht de laatste jaren gegroeid. De Rijksoverheid heeft in 2018 met meer dan zeventig maatschappelijke organisaties het Nationaal Preventieakkoord gesloten (MinVWS, 2018) dat dit jaar door het Gezond en Actief Leven Akkoord werd opgevolgd. Als onderdeel van deze akkoorden is het doel gesteld om de prevalentie van overgewicht terug te dringen tot het niveau van 1995 (38 procent). Dit doel ligt met de huidige afspraken volgens het RIVM (2023) echter ver buiten bereik.

Rekenen aan overgewicht

Om de welvaartsbaten van preventie te berekenen, werken we met drie scenario's voor de prevalentie van overgewicht in 2040. Volgens de voorspellingen van het RIVM (figuur 1) stijgt in de komende twee decennia het percentage volwassenen met overgewicht aanzienlijk. We berekenen niet het effect van specifieke maatregelen, maar we richten ons

op de langetermijneffecten van structurele reducties in het percentage mensen met overgewicht.

In het meest optimistische scenario stabiliseert de prevalentie van overgewicht en obesitas op het niveau van 2022 (vijftig procent). Dit is een beperktere ambitie dan afgesproken in het Nationaal Preventieakkoord, maar nog steeds een aanzienlijke daling ten opzichte van de voorspelde prevalentie van meer dan zestig procent. Zo'n stabilisatie valt niet te halen met een paar eenvoudige interventies, maar vergt maximale inzet en aanvullende maatregelen zoals een suikertaks en het terugdringen van het aanbod van ongezond voedsel. Dit scenario illustreert dus het potentieel van zo'n maatschappij-brede inzet op preventie.

In de twee meer realistische scenario's gaan we uit van een daling van het gemiddelde BMI in 2040 van één respectievelijk twee procent ten opzichte van wat er nu voorspeld wordt. Deze scenario's geven een beeld van de extra baten die met relatief kleine beleidswijzigingen behaald kunnen worden.

De effecten in de drie scenario's zetten we af tegen een baseline-scenario, waarin de prevalentie van overgewicht en obesitas de door het RIVM voorspelde trend volgt.

We richten we ons op de effecten op de gezondheid en op de formele arbeidsparticipatie en productiviteit. Voor de gezondheid gaan we uit van het indirecte effect van overgewicht op kwaliteit van leven via een beperkt aantal ziektes, en drukken de gezondheidseffecten uit in gewonnen gezonde levensjaren (QALY's: *Quality Adjusted Life-years*), waaraan we een monetaire waardering toekennen van 50.000 euro per QALY (TWG-KBP, 2024). Ook voor de effecten op arbeidsparticipatie en productiviteit richten we ons alleen op het indirecte effect van gewicht via geselecteerde ziekten op verzuim en arbeidsparticipatie.

Voor het doorrekenen gebruiken we een door Hoogendoorn et al. (2023) ontwikkeld cohortmodel. We berekenen de levensloopeffecten voor een cohort van twintigjarige als een benadering voor de structurele effecten van veranderingen in gewicht in de Nederlandse bevolking. Dit is, onder bepaalde voorwaarden, een steady-state-benadering van de structurele effecten van permanente veranderingen in het BMI van de Nederlandse bevolking. We lichten de methoden en onderliggende aannames verder toe in de appendix bij de online versie van dit artikel.

Maatschappelijke structurele effecten ten opzichte van het basisscenario, per jaar

TABEL 1

	Als BMI daalt met...		Als BMI stabiliseert op niveau 2022
	...1%	...2%	
Productiviteitswinst, in miljoenen euro's	300	590	790
Productiviteitswinst, in procenten	0,09	0,18	0,24
Levensverwachtingswinst per persoon, in jaren	0,05	0,09	0,15
Gezondheidswinst, in extra gezonde levensjaren (QALY's) per persoon	0,06	0,12	0,18
Macro gezondheidswinst, in miljoenen euro's	680	1.310	2.040

Data: RIVM | ESB

De baten van minder overgewicht

Het keren van de stijgende trend in overgewicht heeft positieve effecten op zowel de productiviteit als de gezondheid. Tabel 1 laat van de verschillende scenario's de structurele jaarlijkse productiviteits- en gezondheidseffecten zien. Wanneer we erin slagen het percentage mensen met overgewicht niet verder te laten groeien, levert dat een winst op van gemiddeld bijna 0,2 gezonde levensjaren per persoon ten opzichte van het basisscenario. Uitgedrukt in euro's gaat het om een maatschappelijke winst van meer dan twee miljard per jaar.

Ook de productiviteit stijgt bij het tegengaan van de trend in overgewicht. In het meest optimistische scenario stijgt de productiviteit met 0,8 miljard euro per jaar ten opzichte van het basisscenario. Dit is een toename van 0,24 procent. Ook in de meer gematigde scenario's, waarbij de prevalentie van overgewicht in 2040 met één of twee procent daalt ten opzichte van de voorspelling van het RIVM, zijn positieve effecten op zowel de gezondheid als de productiviteit te zien.

Uiteraard is deze analyse niet zonder beperkingen: de steady-state-benadering geeft geen inzicht in de effecten van geleidelijke verbeteringen in het BMI van de bevolking in de loop der tijd. Ook is het aantal meegenomen ziekten beperkt en is de relatie met arbeidsproductiviteit vrij mechanisch gemodelleerd. Verder wordt de interactie tussen gezondheid en investeringen in onderwijs niet meegenomen. Tegelijk zijn er al veel analyses en modellen beschikbaar, zoals de verschillende ziektemodellen van het RIVM en de OESO, waarmee een verfijnder modelinstrumentarium gebouwd kan worden.

Conclusie en discussie

Het is goed mogelijk om, aanvullend op de berekening van individuele interventies, ook de brede welvaartsbaten van gezondheidsbevordering in kaart te brengen. Het consistent berekenen van de baten van gezondheid zorgt ervoor dat, samen met de budgettaire effecten, een totaalbeeld ontstaat van de kosten en baten van preventie. Dit geeft een completer afwegingskader waarbinnen partijen en regeringen besluiten kunnen nemen over hoeveel gezondheidsbevordering zij willen realiseren.

Wij zijn niet de enigen die het belang van het structureel doorrekenen van de maatschappelijke baten van gezondheid inzien. De door het Ministerie van VWS ingestelde Technische Werkgroep Kosten en Baten van Preventie (TWG-KBP, 2024) adviseert de minister om het initiatief te nemen tot het ontwikkelen van een model-instrumentarium door de relevante instellingen zoals het CPB en het RIVM in samenspraak met de universiteiten en UMC's. Dit advies is in een aangenomen motie door de Tweede Kamer verder omarmd. Ook de SER (2023) riep onlangs op om bij de doorrekening van het regeerakkoord en verkiezingsprogramma's de brede maatschappelijke effecten van gezondheid mee te nemen.

Natuurlijk is het gebrek aan inzicht in de maatschappelijke baten van preventie niet de enige reden dat preventiebeleid vaak zo lastig van de grond komt. Toch lijken de nu vaak ongrijpbare baten van preventie een belangrijke drempel voor verdergaand preventiebeleid. Juist daarom is het nodig meer te rekenen aan de maatschappelijke waarde van preventie.

Literatuur

- Acemoglu, D. en S. Johnson (2007) Disease and development: The effect of life expectancy on economic growth. *Journal of Political Economy*, 115(6), 925–985.
- Blaeij, A. de, P. van Gils, A. Suijkerbuijk en A. de Wit (2020) Het potentieel van preventie. RIVM Artikel, 13 februari. Te vinden op www.kosteneffectiviteitvanpreventie.nl.
- Bloom, D.E., D. Canning, R. Kotschy et al. (2024) Health and economic growth: Reconciling the micro and macro evidence. *World Development*, 178, 106575.
- Erp, F. van, en B. ter Weel (2013) *Gezondheid en kennis over de levensloop: Feiten, cijfers en economische theorie*. CPB Achtergronddocument, 12 maart.
- Goryakin, Y., A. Aldea, Y. Guillemette et al. (2019) Impact of obesity policies on health and the economy. In: *The heavy burden of obesity: The economics of prevention*. Parijs: OECD Publishing, hoofdstuk 6.
- Heijdra, B.J. en J.O. Mierau (2011) The individual life cycle and economic growth: An essay on demographic macroeconomics. *De Economist*, 159(1), 63–87.
- Hoogendoorn, M., M. Galekop en P. van Baal (2023) The lifetime health and economic burden of obesity in five European countries: What is the potential impact of prevention? *Diabetes, Obesity and Metabolism*, 25(8), 2351–2361.
- Land, K. van 't, J. Mierau en B. Wouterse (2022) *Preventie levert veel meer op dan gedacht*. Medisch Contact Nieuwsbericht, 7 juli.
- Mierau, J.O. en S.J. Turnovsky (2014) Demography, growth, and inequality. *Economic Theory*, 55(1), 29–68.
- MinVWS (2018) *Nationaal Preventieakkoord: Naar een gezonder Nederland*. Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport Publicatie, november. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.
- OESO (2020) *OECD's SPHeP models: A tool to inform strategic planning in public health*. OECD Brochure, oktober.
- RIVM (2020) *Trendscenario | Leefstijl en gedrag*. RIVM Publicatie. Te vinden op www.volksgezondheidtoekomstverkenning.nl.
- RIVM (2023) *Doorrekening impact Nationaal Preventieakkoord: Deelakkoord overgewicht*. RIVM-rapport 2023-0414.
- SER (2023) *Gezond opgroeien, wonen en werken. Naar een structurele gezondheidsaanpak en bestrijding van sociaal-economische gezondheidsverschillen*. SER Advies 23/07.
- Weil, D.N. (2007) Accounting for the effect of health on economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 122(3), 1265–1306.
- Weil, D.N. (2014) Health and economic growth. In: P. Aghion en S.N. Durlauf (red.), *Handbook of Economic Growth*, 2, p. 623–682. Amsterdam: Elsevier.
- Wouterse, B. (2020) *Preventie is belangrijk, maar verlaagt zorgkosten nauwelijks*. Blog op esb.nu, 18 augustus.
- TWG-KBP (2024) *Preventie op waarde schatten: Advies technische werkgroep kosten en baten van preventie*, december. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.

Vier prioriteiten voor een gezond Nederland

Een gezonde bevolking is van levensbelang voor onze economie. Een stijging van gezondheid met één procent leidt tot een vier à acht procent hoger bruto binnenlands product per capita (Bloom et al., 2001, Neofytidou en Fountas, 2020). En in regio's met een goede gezondheid groeit de economie het hardst (PBL, 2017). De reden is simpel: gezondheid is, naast kennis, de belangrijkste dimensie van de kwaliteit en inzetbaarheid van menselijk kapitaal. Meer gezondheid leidt ook tot een hogere arbeidsdeelname, zeer gewenst in een krappe arbeidsmarkt (Burdorf en Schuring, 2023). Burgers beschouwen gezondheid en werk bovendien als de belangrijkste onderdelen van de welvaart (Van Ooijen et al., 2021).

Maar de ongezondheid neemt toe. Inmiddels heeft 59 procent van de bevolking problemen met zijn gezondheid (VZinfo, 2024). Nederland is qua levensverwachting binnen de EU afgezakkt naar nummer achttien (vrouwen) en veertien (mannen) (CBS, 2023). Het verschil tussen hoog- en laagopgeleide mannen in levensverwachting in goed ervaren gezondheid is dertien jaar en voor vrouwen zelfs vijftien jaar (VZinfo, 2024).

Het kabinet heeft daarom de belangrijke taak om met gezondheid aan de slag te gaan. In het regeerprogramma committeert het kabinet zich aan een 'gezonder en fitter Nederland'. Dat klinkt hoopvol. In de uitwerking ervan verliest het kabinet zich echter in deelthema's (zoals vapes, drugs of het RS-vaccin). Hoewel dat belangrijke thema's zijn, ontbreekt het nog aan een samenhangende visie over het bevorderen van gezondheid van de gehele bevolking. Wat ons betreft zijn er vier hoofdlijnen.

Ten eerste, geef verder gevolg aan het Nationaal Preventieakkoord. In dit akkoord (2018) zijn ambitieuze meerjarige afspraken gemaakt over het terugdringen van overgewicht en problematisch alcoholgebruik richting 2040. De ondertekenaars uit het bedrijfsleven (zoals supermarkten, pretparken, alcoholbranches en sportondernemers) kunnen helpen de gezondere keuze, de makkelijkere keuze te maken. Het kabinet kan zowel de private als publieke ondertekenaars vragen wat zij extra gaan doen om vanuit een gezamenlijke ambitie deze doelstellingen alsnog te halen (én wat zij daarbij nodig hebben van de overheid). Graag ondersteund met marktmeesterschap van de Europese Commissie: regels voor duurzame en gezondere voeding met één gelijk speelveld voor de industrie, een belangrijke randvoorwaarde voor het bedrijfsleven (Stigter, 2023).

Ten tweede, richt onze samenleving zo in dat meer gezondheid het resultaat is. Er zijn tal van goed onderbouwde voorbeelden. Bijvoorbeeld, als kinderen op alle basisscholen bewegen (in plaats van zitten) en een gezonde lunch krijgen, daalt het aantal kinderen met overgewicht van 13,2 procent naar 10,2 procent (RIVM, 2020). Die aanpak kun je uitrollen van de kinderopvang tot en met het hoger onderwijs. Als werkgevers investeren in de vitaliteit van hun werknemers, zoals met leefstijlprogramma's, helpt het als de fiscus dat niet langer beschouwt als loon in natura waarover loonbelasting verschuldigd is (VNO-NCW, 2024). Werkgevers gaan dan meer investeren in vitaliteit, met een gezondere beroepsbevolking tot gevolg.

Ten derde, zet vol in op werk. Een samenleving die meer mensen includeert, is een samenleving waar verschillen in levensverwachting op termijn dalen. Mensen die vanuit een uitkering gaan werken, worden gezonder, gelukkiger en gebruiken minder zorg (Schuring et al., 2016). Hervorm daarom de arbeidsmarkt en sociale zekerheid, zodat de arbeidsdeelname van 73 procent fors hoger wordt. Dat is ook belangrijk omdat

ANTHONY STIGTER
Secretaris economie en
gezondheid bij VNO-
NCW & MKB-Nederland

IRIS DE VRIES
Huisarts en voorzitter
Vereniging Arts &
Leefstijl

het tekort aan personeel hét springende punt is voor het kabinet en het bedrijfsleven. Als we aansluiten bij de Europese top, kan onze arbeidsdeelname met 1,5 miljoen fte omhoog (Stigter en Wilthagen, 2022).

Ten vierde, hervorm de bekostiging van de zorg. Zorg is de grootste en snel groeiende post in de rijksbegroting (115 miljard per jaar). De huidige bekostiging van de zorg is gericht op productie, waardoor het loont om meer zorg te geven dan nodig is. (NZa, 2020). Ziekte en ongezondheid hebben echter vooral achterliggende sociaal-maatschappelijke oorzaken

(SER, 2023). Overheidsbeleid om mensen te helpen vóór de poorten van de zorg, voorkomt dat zij bij de huisarts belanden die pillen voorschrijft of pleisters plakt voor een probleem dat in de kern niet medisch is. Artsen kunnen meer doen voor de tien miljoen mensen met chronische aandoeningen door gezondheid, leefstijl en werkbehoud onderdeel te maken van de behandeling. Deze transformatie naar het de-medicaliseren van sociaal-maatschappelijke problemen en belonen van (positieve) gezondheid en leefstijl in de spreekkamer vergt een stevige hervorming van de bekostiging van de zorg.

De grootste gezondheidswinst ligt op het terrein van werk (SZW), scholen (OCW), wonen (VRO) en zorg (VWS). Daarom is het wenselijk dat het kabinet de voortgang van de gezondheid(sdoelen) in samenhang bespreekt. Voor een blijvend succes is het nodig dat de planbureaus de economische baten van gezondheid doorrekenen, zodat politieke partijen de win-win van gezondheid in hun programma's opnemen (Technische Werkgroep, 2023). Een brede coalitie van scholen, gemeenten, artsen, zorgaanbieders, zorgverzekeraars, sport, gezondheidsfondsen en bedrijfsleven staat klaar om het kabinet te helpen bij deze doelstelling van een gezondere samenleving.

Literatuur

- Bloom, D.E., D. Canning en J. Sevilla (2001) *The Effect of Health on Economic Growth: Theory and Evidence*, NBER Working Paper, 8587.
- Burdorf, A., R.C.P. Fernandes en S.J.W. Robroek (2023) Health and inclusive labour force participation. *The Lancet*, 14 oktober.
- CBS (2023) *Monitor Brede Welvaart en de Sustainable Development Goals 2023*. CBS Publicatie.
- Neofytidou, A. en S. Fountas, (2020) The impact of health on GDP: A panel data investigation. *The Journal of Economic Asymmetries*, 21, e00139.
- NZa (2020) *De stand van de zorg 2020*. NZa Document, 12 oktober.
- Ooijen, R. van, J. van der Vaart en J. Mierau (2021) Regionale welvaartsindex wijst op structurele achterstand Groningen. *ESB*, 106(48005), 28–32.
- PBL (2017) *Stedelijke regio's als motoren van economische groei*. Beleidsstudie.
- SER (2023) *Gezond opgroeien, wonen en werken*. SER Advies 23/07.
- Schuring, M., R. van Rijn en L. Burdorf, (2016) Evaluatie Fit4Work: Effectiviteit van een integrale aanpak gericht op snelle toeleiding naar betaald werk van mensen met psychische problematiek, Rotterdam: Erasmus MC.
- Stigter, A. (2023) De kracht van het Nationaal Preventieakkoord. *Nederlands Tijdschrift voor Leefstijlgeneskunde*, 1. Editorial te vinden op www.nvtl.nl.
- Stigter, A. en T. Wilthagen (2022) Arbeidsdeelname kan en moet fors omhoog. *ESB*, 107(4809), 204–207.
- Technische Werkgroep (2023) *Preventie op waarde schatten: Advies Technische Werkgroep Kosten en Baten van Preventie*. Te vinden op www.rijksoverheid.nl.
- VNO-NCW (2024) *Gezonde bevolking als motor voor welzijn en economie*. VNO-NCW Nieuwsbericht, 9 februari.
- VZinfo (2024) *Chronische aandoeningen en multimorbiditeit: Leefstijl en geslacht*. VZinfo Statistiek, 18 juni.

Publieke gezondheid vergt publieke voorfinanciering

Ondanks de waarde die maatschappelijk en politiek aan preventie wordt gehecht, blijven investeringen in preventie achter. Hoe komt dit, en wat kan eraan gedaan worden?

IN HET KORT

- Investeringen in preventie blijven achter door versnippering, het *wrong-pocket*-probleem en uitdagingen met bewijsvoering.
- Structurele en collectieve voorfinanciering van preventie door de rijksoverheid kan zorgen voor een gelijk spelveld.
- Om wildgroei en willekeur te voorkomen, vraagt voorfinanciering van preventie om een sterk afwegingskader.

ADRIËNNE ROTTEVEEL

Onderzoeker bij het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM)

JOHAN POLDER

Gezondheidseconoom bij het RIVM en bijzonder hoogleraar aan Tilburg University

ARDINE DE WIT

Gezondheidseconoom bij het RIVM en bijzonder hoogleraar aan de Vrije Universiteit Amsterdam

BRAM WOUTERSE

Universitair hoofddocent aan de Erasmus Universiteit Rotterdam

De auteurs van dit artikel waren onderdeel van de Technische Werkgroep Kosten en Baten van Preventie

De waarde die door samenleving en politiek aan gezondheid wordt gehecht, is groot. Toch blijven investeringen in preventieve gezondheidsmaatregelen ver achter vergeleken met de curatieve zorg (van der Vliet et al., 2020; Van Gils et al., 2020).

In de besluitvorming over investeringen in gezondheid wordt de gezondheidswinst van de investering, doorgaans gemeten in voor kwaliteit van leven gecorrigeerde levensjaren (*quality adjusted life years*; QALY's), afgezet tegen een bedrag dat de maatschappij bereid is voor deze gezondheidswinst te betalen. Op basis van onderzoek naar de betalingsbereidheid voor gezondheidswinst, en bestaande richtlijnen en afwegingskaders zou een extra QALY gezondheidswinst ongeveer 50.000 euro mogen kosten (Technische Werkgroep, 2023); het bedrag dat voor investeringen in medicijnen en medische technologie in Nederland vrij algemeen aanvaard wordt (Zwaap et al., 2015).

Van der Vliet et al. (2020) geven echter tal van voorbeelden van kosteneffectieve preventiemaatregelen, die (veel) minder dan 50.000 euro per QALY kosten of tegelijkertijd gezondheidswinst én besparingen opleveren, maar die toch niet geïmplementeerd zijn in Nederland. Het gaat dan bijvoorbeeld om een preventiecampagne voor huidkanker en om screening in combinatie met een korte interventie bij overmatig alcoholgebruik.

Het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport heeft onlangs een groep experts gevraagd om advies uit te brengen over hoe de brede kosten, baten en budgettaire effecten van preventie het beste gewogen en meegenomen kunnen worden in de politieke en bestuurlijke besluitvorming. De kern van dit advies is dat alle investeringen in gezondheid op dezelfde wijze behandeld moeten worden, ongeacht of de gezondheidswinst nu tot stand komt door

een medische behandeling of door preventie, en ongeacht of een investering in gezondheid binnen of buiten de zorg wordt gedaan. Het maakt immers voor de waarde die we maatschappelijk bereid zijn te betalen voor gezondheidswinst niet uit hoe deze gezondheidswinst tot stand komt (Technische Werkgroep, 2023).

Het advies van de Technische Werkgroep wordt breed omarmd, getuige de vele aandacht vanuit politiek, beleid en maatschappelijke organisaties, en het aantal aangenomen Tweede Kamermoties die het kabinet oproepen om de aanbevelingen op te pakken (Tweede Kamer, 2024a; 2024b). Toch lukt het voor preventie nog niet om de maatschappelijke betalingsbereidheid voor gezondheid om te zetten in daadwerkelijke investeringen. In dit artikel gaan we in op drie oorzaken van dit verschil tussen maatschappelijke betalingsbereidheid en daadwerkelijke investeringen in preventie. Ook doen we aanbevelingen hoe de maatschappelijke betalingsbereidheid daadwerkelijk geëffectueerd kan worden zodat er in de toekomst wel geïnvesteerd wordt in kosteneffectieve preventiemaatregelen.

Versnipperde financiering

Een eerste oorzaak van de achterblijvende investeringen is de manier waarop de financiering van preventie is georganiseerd. Deze is versnipperd en verspreid over verschillende financiers. Dit leidt tot verschillen in de feitelijke betalingsbereidheid voor gezondheid, afhankelijk van welke financier verantwoordelijk is voor een investering.

Het basispakket heeft een open-einde-financiering: alle interventies die binnen de reikwijdte van de Zorgverzekeringswet vallen en die voldoen aan de pakketcriteria effectiviteit, kosteneffectiviteit, noodzakelijkheid en uitvoerbaarheid, worden vergoed. Er is geen maximumbudget; wat in aanmerking komt, wordt gefinancierd (Zwaap en Kooijman, 2023). Deze vorm van financiering is van toepassing op bijna de hele curatieve zorg, terwijl slechts een zeer klein deel van de preventie gefinancierd wordt uit het basispakket van de zorgverzekering (Van Gils et al., 2020). Alleen sommige vormen van geïndiceerde of zorggerelateerde preventie, zoals de Gecombineerde Leefstijlinterventie, vallen binnen de reikwijdte van het basispakket (Mastenbroek et al., 2023).

Voor landelijke preventiemaatregelen die buiten het basispakket vallen, zoals bevolkingsonderzoek, vaccinatie en fiscale preventiemaatregelen, wordt vaak naar de rijksoverheid gekeken voor de financiering. De overheid heeft echter geen structureel budget beschikbaar voor preventie, zodat er voor elke preventiemaatregel opnieuw budget vrijgespeeld moet worden. Dit lukt lang niet altijd of duurt erg lang. Financiering komt vaak alleen rond als de investering

budgetneutraal is en de preventiemaatregel zichzelf, bijvoorbeeld door besparingen op de zorgkosten, op korte termijn terugverdient. Omdat de maatschappelijke betalingsbereidheid voor gezondheid in dit geval niet is vertaald in een duidelijk mandaat om investeringen in gezondheid te financieren, verschuift het perspectief van kosteneffectiviteit (euro's per QALY) naar budgettaire impact (alleen euro's, liefst een netto-besparing).

Lokale preventiemaatregelen, zoals het inrichten van rookvrije schoolpleinen en sportvelden of ondersteuning door buurtsportcoaches en leefstijlprogramma's voor doelgroepen, moeten door gemeenten worden gefinancierd. Gemeenten krijgen een bijdrage van de rijksoverheid uit het gemeentefonds voor uitgaven aan publieke gezondheid. Deze bijdrage is echter niet geoordeeld; het staat gemeenten grotendeels vrij hoeveel ze in preventie investeren. Hoeveel dit daadwerkelijk is, hangt in de praktijk af van de financiële ruimte, alle andere gemeentelijke aandachtsgebieden en de politieke prioriteiten van het gemeentebestuur.

Hoewel zorgverzekeraars baat lijken te hebben bij het investeren in de gezondheid van hun klantenbestand, past investeren in preventie niet binnen de duidelijke, wettelijke opdracht die zorgverzekeraars hebben. Deze wettelijke opdracht is om voor een zo goed mogelijk prijs-kwaliteitsverhouding zorg uit het basispakket van de zorgverzekering in te kopen. Wel hebben zorgverzekeraars de mogelijkheid om preventie op te nemen in de aanvullende verzekering.

Ten slotte kunnen ook bedrijven een rol hebben bij het financieren van preventie, denk bijvoorbeeld aan het verbeteren van de gezondheid en inzetbaarheid van werknemers (Van Gils et al., 2020). In dit geval is de financiering afhankelijk van de strategische prioriteiten en de financiële ruimte van bedrijven.

Het *wrong-pocket*-probleem

Een tweede reden waarom de maatschappelijke betalingsbereidheid niet omgezet wordt in daadwerkelijke investeringen in preventie is het *wrong-pocket*-probleem: de baten van preventie komen vaak niet ten goede aan degene die de investeringen doet, wat financiers terughoudender maakt om te investeren in preventie.

Het *wrong-pocket*-probleem is bij preventie sterk aanwezig omdat er vaak een 'wachttijd' is tussen het moment van investeren en het moment waarop de effecten merkbaar zijn. Hierdoor wordt de kans groter dat de baten van preventie bij een andere partij terecht komen dan bij de financier. Dit is bijvoorbeeld het geval als een preventiemaatregel betaald wordt door werkgevers. Dan is het namelijk mogelijk dat tegen de tijd dat de preventiemaatregel effecten laat zien, werknemers inmiddels bij een andere werkgever werken. Voor zorgverzekeraars geldt eenzelfde probleem: zij kunnen nu investeren in de gezondheid van hun verzekerden in de hoop dat dit op langere termijn leidt tot minder zorggebruik, en dus minder zorgkosten, maar als de verzekerden in de tussentijd overstappen naar de concurrent heeft de investerende zorgverzekeraar daar niets aan.

Uitdagingen in het verzamelen van bewijs

Een derde oorzaak voor onvoldoende investeringen in preventie betreft de moeilijkheid om voldoende bewijs voor de

effectiviteit en kosteneffectiviteit van preventiemaatregelen te verzamelen. Allereerst zijn gecontroleerde experimenten vaak niet mogelijk voor landelijke preventiemaatregelen. Dit terwijl in de gezondheidszorg juist vaak sterk uit wordt gegaan van gecontroleerde experimenten voor het vaststellen van bewijs. Ook vallen veel effecten van preventie buiten de looptijd van wetenschappelijk onderzoek omdat de effecten vooral op de lange termijn plaatsvinden (Technische Werkgroep, 2023). Denk bijvoorbeeld aan de invoering van een suikertaks: hoewel de directe effecten op de consumptie van suiker snel te observeren zijn, duurt het jaren voordat de gezondheidseffecten zichtbaar worden.

Hoewel er steeds betere methoden beschikbaar komen om met observationele data en intermediaire uitkomstmaten toch bewijs van hoge kwaliteit te vergaren over de (kosten)effectiviteit van preventiemaatregelen (EUnetHTA, 2015; Mölenberg en Vargas Lopes, 2022), staan veel besluitvormers nog niet open voor deze vormen van bewijs, wat zorgt voor problemen met financiering voor preventieonderzoek.

Daarnaast is ook de financiering van onderzoek een probleem. Het dure en grootschalige onderzoek om de (kosten)effectiviteit van nieuwe medicijnen aan te tonen, wordt veelal gefinancierd door de farmaceutische industrie. Achter de meeste preventiemaatregelen zit echter geen commercieel verdienmodel. Hierdoor ontbreekt een partij die de wil en middelen heeft om te investeren in onderzoek naar preventie. Zonder financiering van onderzoek kan er geen bewijs over (kosten)effectiviteit verzameld worden, terwijl dergelijk bewijs vaak een voorwaarde is voor financiering van de preventiemaatregel..

Naar meer investeringen in preventie

Juist omdat de maatschappelijke baten van preventie zich op verschillende terreinen voordoen en vaak pas op de langere termijn zichtbaar worden, zal een partij die investeringen moeten *voor*financieren. Hiermee bedoelen we dat één partij bereid zal moeten zijn om te investeren in preventiemaatregelen die baten hebben voor de maatschappij, ook als deze baten niet (allemaal) bij die partij terechtkomen en ook als de baten zich alleen op de lange termijn voordoen.

Binnen het basispakket van de zorgverzekering gebeurt dit feitelijk ook. Bij de kosten-batenafwegingen die worden gemaakt om te bepalen of een nieuw medicijn of medische interventie wordt opgenomen in het basispakket, worden in principe alle relevante maatschappelijke kosten en baten meegenomen, onafhankelijk van de 'broekzak' waarin de baten uiteindelijk terechtkomen en onafhankelijk van wanneer die effecten plaatsvinden. Een medicijn met directe medische kosten boven de 50.000 euro per QALY kan bijvoorbeeld worden vergoed als de extra arbeidsproductiviteit die het medicijn oplevert de maatschappelijke kosten onder de 50.000 euro per QALY brengt. Vanuit het basispakket worden de productiviteitsbaten dus als het ware voorgefinancierd, zonder dat hiervoor ooit een directe bijdrage van de ontvangers van die baten, bijvoorbeeld de werkgevers, gevraagd wordt. Het idee is dat die maatschappelijke baten later wel, via de normale inkomenspolitiek van de overheid, op een eerlijke manier worden (her)verdeeld.

Dat voorfinanciering in het basispakket wel gebeurt, maar voor preventieve maatregelen die daarbuiten vallen

niet, heeft te maken met het ontbreken van één financier met een duidelijk mandaat om in gezondheid te investeren.

Hier ligt een taak voor de rijksoverheid, die bij uitstek de middelen en het mandaat heeft om investeringen met een versnipperd maatschappelijk rendement voor te financieren. Dit kan bijvoorbeeld door de oprichting van een preventiefonds: een collectief betaald open-einde-budget met een mandaat om kosteneffectieve preventiemaatregelen te financieren.

Een andere, meer impliciete manier om de rijksoverheid aan te zetten tot het voorfinancieren van preventie is het vastleggen van expliciete gezondheidsdoelen in de lagere wetgeving (Mierau en Toebes, 2021). In de Grondwet is de verplichting opgenomen dat de overheid maatregelen treft ter bevordering van gezondheid en welzijn. Het idee is dat door deze verplichting uit de Grondwet om te zetten in expliciete gezondheidsdoelstellingen en die op te nemen in lagere wetgeving, een minister van Volksgezondheid door deze wettelijke verplichting ‘vanzelf’ op zoek zal moeten gaan waar binnen de rijksbegroting met schaarse middelen de meeste gezondheidswinst behaald kan worden. Met de juiste randvoorwaarden, zoals een bevoegdheid om over de muren van de verschillende ministeries heen te kunnen investeren, zou dit uiteindelijk moeten leiden tot eenzelfde betalingsbereidheid voor gezondheid, ongeacht waar die investering plaatsvindt.

Het is ook mogelijk om het mandaat (of de verplichting) om in gezondheid te investeren, deels bij andere financiers neer te leggen. Het budget voor preventie in de rijksbijdrage aan het gemeentefonds zou bijvoorbeeld geoormerkt kunnen worden. Daardoor komt er een structureel budget beschikbaar om lokale preventiemaatregelen voor te financieren, dat niet in gedrang komt als de gemeente haar uitgaven aan ander beleid niet rond krijgt. Ook zouden werkgevers verplicht gesteld kunnen worden om een geldbedrag per werknemer in een fonds te storten dat gebruikt wordt voor de financiering van preventie die tot productiviteitswinsten leidt.

Soms is het niet nodig om de maatschappelijke baten voor te financieren, maar kunnen de partijen die investeren in en profiteren van preventie direct bij elkaar worden gebracht. Binnen de zorg wordt bijvoorbeeld geëxperimenteerd met shared-savings-constructies, waarbij huisartsen die voorkómen dat patiënten worden opgenomen in het ziekenhuis, meedelen in de kostenbesparingen die daardoor in het ziekenhuis behaald worden. Binnen de ouderenzorg ligt er een wetsvoorstel om geld uit de Wet langdurige zorg, bedoeld voor verpleeghuiszorg, in te zetten voor preventiemaatregelen die leiden tot minder vraag naar verpleeghuiszorg (Tweede Kamer, 2024c). Dergelijke regelingen zouden ook breder voor preventie ingezet kunnen worden.

Sterk afwegingskader

Collectieve voorfinanciering van preventie vergt wel een sterk afwegingskader en consistente besluitvorming op basis van dit kader. Als er namelijk geen eisen worden gesteld aan preventiemaatregelen voor voorfinanciering, kan er een wildgroei en willekeur ontstaan waarbij ook allerlei niet-waardevolle preventiemaatregelen gefinancierd worden. Dat is niet wenselijk want dat is immers geen goede

inzet van publieke gelden. Daarom zou er, naar voorbeeld van het afwegingskader voor financiering uit het basispakket (Zwaap en Kooijman, 2023), een afwegingskader moeten worden vastgesteld voor de financiering van preventie.

Om op basis van een dergelijk afwegingskader beslissingen te nemen over welke preventiemaatregelen wel en geen voorfinanciering behoeven, is inzicht in de effectiviteit en kosteneffectiviteit van preventiemaatregelen essentieel. Om hier meer inzicht in te krijgen zou de overheid een regeling moeten inrichten voor de financiering van onderzoek naar de (kosten)effectiviteit van preventie. Ook zou er een beleidsinstrumentarium ontwikkeld moeten worden waarmee de brede kosten en baten van een groot aantal preventiemaatregelen gekwantificeerd en vergeleken kunnen worden (Technische Werkgroep, 2023). Met een dergelijk beleidsinstrumentarium kan financiering worden toebedeeld aan de maatregelen met de beste kosteneffectiviteit, zodat met het beschikbare budget de meeste maatschappelijke (gezondheids)baten gerealiseerd worden.

Conclusie

Om investeringen in preventie écht gelijkwaardig te behandelen ten opzichte van investeringen in medische zorg en ander gezondheidsbeleid, is het nodig om een structurele voorfinanciering van preventie op te zetten. Hier ligt vooral een taak voor de rijksoverheid, in samenwerking met partijen als zorgverzekeraars, gemeenten en werkgevers. Om wildgroei en willekeur te voorkomen, is een sterk afwegingskader, waarin alle relevante maatschappelijke kosten en baten worden meegenomen, nodig om te bepalen welke investeringen in preventie voor voorfinanciering in aanmerking komen. Alleen dan zal het lukken om de maatschappelijke betalingsbereidheid voor preventie ook daadwerkelijk om te zetten in investeringen in preventie.

Literatuur

- EUnetHTA (2015) *Endpoints used in Relative Effectiveness Assessment: Surrogate Endpoints*. EUnetHTA guideline, 7 november.
- Gils, P.F. van, A.W.M. Suijkerbuijk, J.J. Polder et al. (2020) Nederlandse preventie-uitgaven onder de loep. *TSG Tijdschrift voor gezondheidswetenschappen*, 98, 92–96.
- Mastenbroek, C., F. van der Meer, T. Vreugdenhil en J. Kahlman (2023) *Preventie in de Zvw opnieuw ontleed*. Zorginstituut Nederland, 2023001838.
- Mierau, J.O. en B.C.A. Toebes (2021) Streefwaarden voor de volksgezondheid. *TSG Tijdschrift voor gezondheidswetenschappen*, 99, 70–74.
- Mölenberg, F.J.M. en F. Vargas Lopes (2022) Natural experiments: A Nobel Prize awarded research design for strengthening causal inference on global health challenges. *Journal of Global Health*, 12, 03005.
- Technische werkgroep (2023) *Preventie op waarde schatten: Advies Technische Werkgroep Kosten en Baten van Preventie*, december.
- Tweede Kamer (2024a) *Tweeminutendebat Rapport ‘Preventie op waarde schatten. Advies van de Technische Werkgroep Kosten en Baten van Preventie’*, 32793, nr. 744.
- Tweede Kamer (2024b) *Gewijzigde motie van de leden Daniëlle Jansen en Tielen over de inzichten over kosten en baten van verschillende vormen van gezondheidsbevordering tweemaal systematisch bundelen (t.v.v. 32793-763)*, 32793, nr. 772.
- Tweede Kamer (2024c) *Beslisnota bij aanbiedingsbrief nota's bij wetsvoorstel uitbreiding bekostigingsmogelijkheden vanuit Fonds langdurige zorg, 3762138-1045697-WJZ*.
- Vliet, N. van der, A.W.M. Suijkerbuijk, A.T. de Blaey et al. (2020) Ranking preventive interventions from different policy domains: What are the most cost-effective ways to improve public health? *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(6), 2160.
- Zwaap, J. en H. Kooijman (2023) *Pakketbeheer in de praktijk 4: Pakketbeheer als solide basis voor passende zorg*. Zorginstituut Nederland, 2021043326.
- Zwaap, J., S. Knies, C. van der Meijden et al. (2015) *Kosteneffectiviteit in de praktijk*. Zorginstituut Nederland, 2015076142.

Zet financiële prikkels breder in ter bevordering gezondheid

Financiële prikkels zijn een effectief instrument om gezond gedrag te stimuleren. Toch zijn de experimenten van enkele zorgverzekeraars in Nederland met financiële prikkels afgeschaald. Waardoor wordt de brede inzet van deze interventie belemmerd, en hoe lossen we dat op?

IN HET KORT

- Er zijn zorgen over beperkte langetermijneffecten, de doelgerichtheid en de financiering van financiële-prikkelprogramma's.
- Met een slimmer ontwerp kunnen de nadelen van financiële prikkels worden ondervangen.
- Financiële prikkels op individueel niveau moet hand in hand gaan met de aanpak van structurele omgevingsinvloeden.

STEFAN LIPMAN

Universitair docent aan de Erasmus Universiteit Rotterdam

DAVID DE BUISONJÉ

Postdoctoraal onderzoeker aan de Technische Universiteit Delft en aan Universiteit Leiden

KOEN VAN DER SWALUW

Universitair hoofd-docent aan de Radboud Universiteit Nijmegen en senior kennis-strateeg bij het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

Ruim een derde van de Nederlandse bevolking wil graag gezonder eten, zestig procent van de Nederlanders wil meer bewegen, ruim de helft van de rokers wil stoppen en twintig procent van Nederland is bezig om af te vallen (CBS, 2022). Er wordt dan ook via talloze routes geprobeerd een gezonde leefstijl te ondersteunen. Van primaire preventie bij het algemene publiek via overheids campagnes zoals de Eetwissel van het Voedingscentrum (Feunekes et al., 2020) tot secundaire preventie bij mensen met obesitas middels intensieve veranderingstrajecten zoals de gecombineerde leefstijlinterventies (GLI). Gezien de vele vormen is de effectiviteit en kosteneffectiviteit van verschillende typen leefstijlinterventies ook behoorlijk verschillend (RIVM, 2024). Financiële prikkels zijn een type leefstijlinterventie waar overtuigende bewijslast voor is (Notley et al., 2019; Boonmanunt et al., 2023).

Grofweg kunnen twee vormen van financiële prikkels worden omschreven: wortels en stokken (Adams et al., 2014). Wortels zijn financiële prikkels die een financiële winst mogelijk maken, bijvoorbeeld door een bepaald geldbedrag voor succesvolle gedragsverandering uit te keren. Stokken zijn financiële prikkels die met het verliezen van geld dreigen. Dit kan bijvoorbeeld door iemand eigen geld te laten storten in een depositocontract, en dit terug te laten verdienen middels succesvolle gedragsverandering.

Met financiële prikkels kan bijvoorbeeld stoppen met roken, gezonder eetgedrag en meer beweging worden aangemoedigd (Mantzari et al., 2015; Notley et al., 2019). De prikkels worden vaak ontworpen om het gat tussen het heden en de toekomst te overbruggen: ze bieden een stok achter de deur die mensen helpt om motivatie in gedrag om te zetten. Ze spelen daarnaast direct in op de kosten-baten-afweging door een tastbare beloning toe te voegen aan soms onaantrekkelijk gezond gedrag of een onaantrekkelijke boete aan vaak verleidelijk ongezond gedrag. Financiële prikkels zijn daarmee wezenlijk anders dan belastingmaatregelen, die werken via het prijsmechanisme (zoals accijnsheffing op tabak of btw-verlaging op groente en fruit). Financiële prikkels kunnen bovendien gezondheidsverschillen verkleinen: mensen met een lagere sociaal-economische positie reageren sterker op dergelijke prikkels voor gezond gedrag (Mantzari et al., 2015).

We hebben met de inzet van financiële prikkels dus een potentieel krachtig instrument in handen om gezondheidsachterstanden in Nederland te helpen verkleinen. Desondanks worden financiële prikkels momenteel in Nederland niet structureel en grootschalig ingezet en door zorgverzekeraars zelfs afgebouwd. Dit roept de vraag op: wat belemmert brede inzet van financiële beloningen voor gezond gedrag? Op basis van een beschouwing van de brede, interdisciplinaire literatuur over financiële prikkels zien wij een drietal uitdagingen.

Niet altijd langdurige effecten

Er zijn meerdere gevallen denkbaar waar gedragsverandering op de korte termijn genoeg is. Een vaccin hoeft bijvoorbeeld soms maar één keer ter bescherming toegediend te worden. Een gezonde leefstijl vergt echter in veel gevallen blijvende gedragsverandering – een verandering van dieet, structureel meer bewegen of definitief stoppen met roken.

Hoewel de hoop is dat met een tijdelijke financiële prikkel gedrag langdurig kan worden veranderd (doordat een nieuwe gewoonte ontstaat), laten meta-analyses zien dat effecten van financiële prikkels drie maanden na het wegnemen van die prikkels vaak weer verdwenen zijn (Giles et al., 2014; Mantzari et al., 2015; Kurti et al., 2016). Dat duurzame effecten niet van kortdurende prikkelprogramma's kunnen worden verwacht, is een van de uitdagingen die brede inzet van prikkels belemmert. Immers, wie hoopt dat er blijvende verandering mee kan worden gekocht,

komt van een koude kermis thuis: prikkels moeten langdurig aanwezig blijven, en dit vraagt om langdurige inzet.

Een voor de hand liggende oplossingsrichting ligt in inzet van financiële prikkels op die zaken waarbij het zinvol is om kortdurende gedragsverandering te stimuleren. Zo is er overtuigend bewijs voor de inzet van financiële prikkels om de vaccinatiegraad te verhogen (Campos-Mercade et al., 2021) of om met roken tijdens de zwangerschap te stoppen (Tappin et al., 2015).

Is gedragsverandering op de lange termijn nodig? Bied dan ook de prikkels voor de lange termijn aan. Monitor daarbij welke groepen een gewoonte hebben gevormd en na een tijd wellicht toe zijn aan uitfasering, en welke groepen langer steun nodig hebben. Hier liggen ook kansen voor onderzoek: het is nog niet bekend welke prikkelprogramma's het beste op de lange termijn werken, en evenmin of en hoe je ze het beste kunt uitfasen. Is het bijvoorbeeld beter om de hoogte van de prikkel of de frequentie van uitbetaling eerst af te schalen?

Niet de juiste doelgroep

Niet alle financiële prikkels zijn even aantrekkelijk. Programma's waarin beloningen kunnen worden verdiend (wortels) spreken een brede populatie aan, maar lopen het risico om vooral gebruikt te worden door mensen die al gezond gedrag vertonen. Zo gaf bijvoorbeeld de Nederlandse zorgverzekeraar ASR Vitality (die onlangs zijn beloningsprogramma op de schop gooide; NOS, 2024) aan dat zijn beloningsprogramma te duur werd omdat vooral reeds actieve mensen er gebruik van maakten.

Negatieve prikkelprogramma's met mogelijkheid tot verliezen blijken daarentegen wel bijzonder effectief te zijn (Halpern et al., 2015; Patel et al., 2016) – men is vaak verliesafkerig waardoor verliezen voorkomen belangrijker is dan het zicht op een (evenredige) beloning (Kahneman en Tversky, 1979). Zo kan een depositocontract zorgen voor een stok achter de deur, want als iemand niet succesvol is, kan het gestorte eigen geld verloren gaan. Bij dit type prikkel wordt deelnemers gevraagd om zich 'in te kopen'; zij committeren zich aan een bepaalde gedragsverandering, zoals stoppen met roken. Als dat lukt krijgen ze hun inleg terug (en voorkomen ze verlies) en daar kan nog een beloning aan toe worden gevoegd als daar middelen voor aanwezig zijn. Depositocontracten zijn heel effectief voor wie zich kan en wil inkopen (De Buissonjé et al., 2023).

De bereidheid tot deelname aan depositocontracten is echter laag (Halpern et al., 2015; De Buissonjé et al., 2024), zodat slechts een kleine groep wordt bereikt. Daarmee lopen dit soort programma's het risico dat ze kwetsbare groepen (met een lager inkomen) niet bereiken, waardoor gezondheidsverschillen zelfs zouden kunnen worden vergroot.

Een mogelijke oplossingsrichting ligt in het doelgericht vormgeven van prikkelprogramma's, op zo'n manier dat beoogde doelgroepen worden bereikt. Dit vergt het doorgronden van de doelgroep en hun gedragskenmerken. Is de doelgroep risicozoekend? Dan kan het helpen om een loterijstelsel te gebruiken voor de prikkel. Zo blijkt uit onderzoek dat HIV-patiënten die meer risicozoekend zijn, meer baat hadden bij loterijen (Björkman Nyqvist et al., 2018). Ook in Nederland zorgde een beweegloterij ervoor

dat werknemers vaker gingen sporten (Van der Swaluw et al., 2018).

Daarnaast kan het wenselijk zijn om beloningsprogramma's te personaliseren door de hoogte of vorm van de beloning te laten aansluiten bij de kenmerken van de ontvanger. Bijvoorbeeld: (1) een variant waar de minst actieve groepen de grootste beloningen ontvangen, (2) zorgen dat de beloningen ook echt waardevol zijn voor de doelgroepen die je wil bereiken (dus geen toegangskaartjes voor de opera, maar wel voor de voetbalwedstrijd), en (3) het personaliseren van de hoogte van de ingelegde deposito in een depositocontract en het verdubbelen van het bedrag dat mensen inleggen kan ervoor zorgen dat meer mensen mee gaan doen (De Buissonjé et al., 2024). Echter, onderzoek naar de effectiviteit van dit soort personalisatie-pogingen staat nog in de kinderschoenen (Lipman, 2024).

Wie betaalt de rekening

Bij het nadenken over opschalen van financiële-prikkelprogramma's is het goed om na te gaan wie de mogelijke dragers van de kosten zouden moeten zijn: bijvoorbeeld de deelnemer zelf (zoals in een depositocontract), de werkgever of de zorgverzekeraar. Zoals bleek uit de berichtgeving rondom de recente afschaling van beloningsprogramma's vanuit zorgverzekeraars, is het vinden van de juiste financieringsvorm voor dit soort programma's moeilijk. Vaak zijn de kosten hoger dan verwacht (AMweb, 2024), terwijl de baten (verbeterde gezondheid) onzeker zijn en vaak pas op langere termijn merkbaar worden, en toch vooral bij de deelnemer zelf liggen. Bij financiering uit publieke middelen ligt bovendien weerstand op de loer. Het wordt soms als oneerlijk ervaren om financiële beloningen uit te keren voor gezond gedrag dat voor anderen vanzelfsprekend is, of waar zij zich zonder die beloningen toe hebben kunnen zetten (Giles et al., 2016).

Brede inzet van financiële prikkels, gefinancierd uit publieke middelen, druist ook in tegen de teruglopende solidariteit met ongezond gedrag: er lijkt steeds minder uitgesproken bereidheid om in de kosten van zorg van anderen te delen, en zeker niet wanneer die zorg een gevolg is van een ongezonde leefstijl (Meijer et al., 2022). Het uit publieke middelen belonen van rokers om te stoppen staat bijvoorbeeld haaks op de roep om de basispremie van de zorgverzekering voor rokers te verhogen (Dieteren et al., 2022).

Echter, onderzoek naar de kosten van gezondheidszorg over de levensloop laat zien dat aan zorg voor mensen met een ongezonde leefstijl *per jaar* meer wordt uitgegeven dan aan zorg voor mensen met een gezonde leefstijl, maar door hun kortere leven liggen hun kosten voor zorg *over de levensloop* wel lager (Van Baal et al., 2008). Plat gezegd, longkanker behandelen is duur, maar niet zo duur als iemand die met Alzheimer nog jaren in het verpleeghuis leeft. Er is dus, vanuit het perspectief om de situatie gelijkjer te maken qua zorgkosten (over levensloop), aanleiding tot meer solidariteit en acceptatie van beloningen voor gezond gedrag richting mensen met een ongezonde leefstijl, maar het is niet duidelijk hoe die solidariteit te beïnvloeden.

Recent adviseerde de Technische Werkgroep Kosten en Baten van Preventie om de waardering en het vergoedingskader voor curatieve zorg, langdurige zorg en preven-

tie gelijk te trekken (Technische Werkgroep, 2023). Het zou immers niet uit moeten maken hoe gezondheid precies is verkregen. Voor financiële prikkels zou dit betekenen dat ze – net zoals curatieve zorg – vergoed kunnen worden vanuit de collectieve zorgverzekering als ze op basis van een maatschappelijke kosten-baten-analyse kosteneffectief blijken. Dat vergt, zoals de Nederlandse Sportraad vorig jaar in een brief aan de bewindspersonen op het gebied van zorg al bepleitte, een verruiming van de rol van de zorgverzekeraar (en het wettelijk kader van waaruit zij opereren), die in staat moet zijn om structurele middelen in te zetten voor effectieve en structurele preventie. Die middelen moeten natuurlijk wel collectief gefinancierd worden, waarvoor aanvullend onderzoek naar de solidariteit voor het bevorderen van leefstijl bij kwetsbare groepen nodig is.

Ook kan, naar het voorbeeld van de Verenigde Staten, meer van werkgevers worden verwacht, die door verminderd verzuim ook voordeel hebben van het stimuleren van een gezonde leefstijl. Voor werkgevers en individuele deelnemers zijn commerciële partijen die prikkelprogramma's ontwikkelen en implementeren, zoals het Nederlandse Fitcoin en het Amerikaanse Waybetter, een interessante oplossing. Bij dit soort for-profitbedrijven betalen werkgevers of deelnemers zelf een tarief voor deelname (van medewerkers) aan prikkelprogramma's, met vaak positieve gedragsverandering als resultaat (De Buissonjé et al., 2023).

Het kan ook lonen om mensen aan te moedigen zelf aan de slag te gaan met depositocontracten, zonder bijdrage vanuit publieke middelen of van de werkgever. Daarbij komen de kosten bij de deelnemers zelf te liggen, en worden uitdagingen rond bekostiging weggenomen.

Tot besluit

Gezien de veelbelovende effecten, moedigen we het opschalen van het gebruik van financiële prikkels aan. Maar op geen enkele manier mogen ze een vervanging zijn voor beleid gericht op de structurele determinanten van ongezond gedrag: bewegings- of voedselaanbod in de wijk waarin iemand woont, armoede, culturele invloeden en nationale of internationale wet- en regelgeving. Gezond gedrag is namelijk een gevolg van een samenspel van individueel gedrag en zulke omgevingsinvloeden.

Door het opschalen van financiële-prikkelprogramma's bestaat het risico dat de nadruk op de persoonlijke verantwoordelijkheid van het individu groter wordt (Chater en Loewenstein, 2023). Hoewel dit mensbeeld aansluit bij het mensbeeld dat burgers en beleidsmakers in Nederland hebben (SCP, 2024), druist het wel in tegen empirie die wijst op de grote invloed van de omgeving op gezondheidsgedrag. Het opschalen van prikkelprogramma's is dus wenselijk, maar alleen in zoverre dat hand in hand gaat met aandacht voor en interventies gericht op structurele omgevingsinvloeden.

Financiële prikkels kunnen een krachtig instrument vormen voor gezondheidsbevordering, in aanvulling op structureel preventiebeleid. Om een volgende stap te kunnen nemen, is meer meer toegepast onderzoek nodig naar de effecten op de langetermijn-gedragsverandering, haalbare bekostiging van preventie en de maatschappelijke acceptatie van preventiemaatregelen.

Literatuur

- Adams, J., E.L. Giles, E. McColl en F.F. Sniehotta (2014) Carrots, sticks and health behaviours: A framework for documenting the complexity of financial incentive interventions to change health behaviours. *Health Psychology Review*, 8(3), 286–295.
- AMweb (2024) *ASR Vitality gaat op de schop: 'Kosten hoger dan ingeschat'*. Artikel op www.amweb.nl, 15 april.
- Baal, P.H.M. van, J.J. Polder, G.A. de Wit et al. (2008) Lifetime medical costs of obesity: Prevention no cure for increasing health expenditure. *PLoS Medicine*, 5(2), e29.
- Björkman Nyqvist, M., L. Corno, D. de Walque en J. Svensson (2018) Incentivizing safer sexual behavior: Evidence from a lottery experiment on HIV prevention. *American Economic Journal: Applied Economics*, 10(3), 287–314.
- Boonmanunt, S., O. Pattanaprteeep, B. Ongphiphadhanakul et al. (2023) Evaluation of the effectiveness of behavioral economic incentive programs for goal achievement on healthy diet, weight control and physical activity: A systematic review and network meta-analysis. *Annals of Behavioral Medicine*, 57(4), 277–287.
- Buissonjé, D.R. de, F. Brosig, L.D. Breeman et al. (2023) Put your money where your feet are: The real-world effects of StepBet gamified deposit contracts for physical activity. *Internet Interventions*, 31, 100610.
- Buissonjé, D.R. de, T. Reijnders en T.R. Cohen Rodrigues (2024) Less stick more carrot? Increasing the uptake of deposit contract financial incentives for physical activity: A randomized controlled trial. *Psychology of Sport and Exercise*, 70, 102532.
- Campos-Mercade, P., A.N. Meier, F.H. Schneider et al. (2021) Monetary incentives increase COVID-19 vaccinations. *Science*, 374(6569), 879–882.
- CBS (2022) *(On)gezonde leefstijl 2022: Opvattingen, motieven en gedragingen*. CBS Publicatie, 20 april.
- Chater, N. en G. Loewenstein (2023) The i-frame and the s-frame: How focusing on individual-level solutions has led behavioral public policy astray. *Behavioral and Brain Sciences*, 46, e147.
- Dieteren, C.M., V.T. Reckers-Droog, S. Schrama et al. (2022) Viewpoints among experts and the public in the Netherlands on including a lifestyle criterion in the healthcare priority setting. *Health Expectations*, 25(1), 333–344.
- Feunekes, G.I.J., R.C.J. Hermans en J. Vis (2020) Public health nutrition communication in the Netherlands: From information provision to behavior change. In: H.L. Meiselman (red.), *Handbook of Eating and Drinking: Interdisciplinary Perspectives*. Cham: Springer, p. 617–639.
- Giles, E.L., S. Robalino, E. McColl et al. (2014) The effectiveness of financial incentives for health behaviour change: Systematic review and meta-analysis. *PLoS ONE*, 9(3), e90347.
- Giles, E.L., F.F. Sniehotta, E. McColl en J. Adams (2016) Acceptability of financial incentives for health behaviour change to public health policymakers: A qualitative study. *BMC Public Health*, 16, artikel 989.
- Halpern, S.D., B. French, D.S. Small et al. (2015) Randomized trial of four financial-incentive programs for smoking cessation. *The New England Journal of Medicine*, 372(22), 2108–2117.
- Kahneman, D. en A. Tversky (1979) Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263–292.
- Kurti, A.N., D.R. Davis, R. Redner et al. (2016) A review of the literature on remote monitoring technology in incentive-based interventions for health-related behavior change. *Translational Issues in Psychological Science*, 2(2), 128–152.
- Lipman, S.A. (2024) One size fits all? Designing financial incentives tailored to individual economic preferences. *Behavioural Public Policy*, 8(2), 264–278.
- Mantzari, E., F. Vogt, I. Shemilt, et al. (2015) Personal financial incentives for changing habitual health-related behaviors: A systematic review and meta-analysis. *Preventive Medicine*, 75, 75–85.
- Meijer, M., A. Brabers en J. de Jong (2022) *Solidariteit in het Nederlandse zorgstelsel: Een onderzoek naar de ontwikkeling van de bereidheid om te betalen voor zorgbehandelingen van anderen tussen 2013 en 2021*. Nivel Publicatie, 23 november.
- NOS (2024) *Verzekeraars bezuinigen op fitheidsprogramma's, 'was toch window-dressing'*. NOS Nieuws, 21 april.
- Notley, C., S. Gentry, J. Livingstone-Banks et al. (2019) Incentives for smoking cessation. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 2019(7), CD004307.
- Patel, M.S., D.A. Asch, R. Rosin et al. (2016) Framing financial incentives to increase physical activity among overweight and obese adults: A randomized, controlled trial. *Annals of Internal Medicine*, 164(6), 385–394.
- RIVM (2024) *Loket Gezond Leven: Leefstijlinterventies die werken*. Te vinden op www.loketgezondleven.nl.
- SCP (2024) *Niets moet: Mensbeelden en beleidsvoorkeuren van burgers en beleidsmakers bij sport- en beweegbeleid*. SCP Publicatie, juli.
- Swaluw, K. van der, M.S. Lambooi, J.J.P. Mathijssen et al. (2018) Commitment lotteries promote physical activity among overweight adults: A cluster randomized trial. *Annals of Behavioral Medicine*, 52(4), 342–351.
- Tappin, D., L. Bauld, D. Purves et al. (2015) Financial incentives for smoking cessation in pregnancy: Randomised controlled trial. *The BMJ*, 350(7993), 1134.
- Technische werkgroep (2023) *Preventie op waarde schatten: Advies Technische Werkgroep Kosten en Baten van Preventie*, december.

Zorgstelsel gebaat bij verzekeraars opgericht door zorgaanbieders

Door de tegengestelde belangen van zorgverzekeraars en zorgaanbieders wordt niet altijd passende zorg verleend en wordt er weinig ingezet op preventie, doelmatige verstrekking en coördinatie van zorg. Zorgaanbieders zouden ook zelf een zorgverzekeraar kunnen oprichten. Leidt dit tot betere zorg?

IN HET KORT

- Door belangentegenstellingen en informatieproblemen zijn er prikkels om meer zorg aan te bieden dan nodig.
- De perverse prikkels verdwijnen als zorgaanbieders een eigen verzekeraar oprichten, wat kan leiden tot betere zorg.
- Door een recente verbetering van de risicoverevening kunnen verzekeraars opgericht door zorgaanbieders nu rendabel zijn.

WYNAND VAN DE VEN

Emeritus hoogleraar aan de Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR)

ERIK SCHUT

Hoogleraar aan de EUR

Nederland gaat richting een permanent zorginfarct als de bekostiging van de zorg niet drastisch op de schop gaat (Pennarts et al., 2020). Zorgverzekeraars betalen zorgaanbieders vaak afzonderlijk en per activiteit (zoals een consult of verrichting). Hierdoor heeft de zorgaanbieder een prikkel om zo veel mogelijk activiteiten te leveren, die onderling slecht zijn afgestemd tussen de verschillende zorgaanbieders (Eijkenaar en Schut, 2015). Dit blijkt uit het feit dat veel uitgevoerde behandelingen en diagnostiek niet effectief of doelmatig zijn (Van Elst, 2024).

De prikkel tot onnodige zorg in het huidige zorgstelsel is lastig tegen te gaan vanwege een klassiek principaal-agent probleem. Ten eerste zijn er tegenstelde belangen tussen verzekeraars (de 'principaal') en zorgaanbieders (de 'agenten'). Zorgaanbieders willen de beste kwaliteit zorg leveren en hebben financieel belang bij het verstrekken van zo veel mogelijk zorg, terwijl zorgverzekeraars juist sterke prikkels ondervinden om hun schadelast te beperken. Dit leidt ertoe dat zorgaanbieders geen belang hebben bij preventie en doelmatige substitutie en coördinatie van zorg; dit leidt immers tot minder te verlenen zorg in de toekomst.

Ten tweede beschikt de zorgverzekeraar vaak over onvoldoende informatie om goede prijs en kwaliteitsafspraken te kunnen maken met de zorgaanbieders. Hoewel de beschikbare informatie over prijs en kwaliteit van zorg

de afgelopen decennia aanzienlijk is verbeterd, is deze nog altijd onvoldoende om effectieve afspraken te maken, en komen alternatieve bekostigingsvormen maar spaarzaam en uiterst moeizaam van de grond (Eijkenaar en Schut, 2015; Cattel et al., 2021).

Dit informatieprobleem en de tegenovergestelde belangen leiden tot incomplete contracten, waarbij zorgverzekeraars, in plaats van specifieke contractuele afspraken te maken over de prijs en uitkomsten van zorg, noodgedwongen een maximumbedrag afdwingen dat een zorgaanbieder kan declareren. Met deze zogenaamde omzetplafonds beogen de zorgverzekeraars de zorguitgaven te beheersen, maar dit biedt juist een prikkel aan zorgaanbieders om precies tot dit plafond zorg aan te bieden.

De incomplete contracten leiden bij zorgaanbieders vaak tot frustraties. Zo klagen ze dat zorgverzekeraars alleen geïnteresseerd lijken in de kosten en niet in de kwaliteit van zorg. Individuele praktijkhoudende aanbieders van eerstelijnszorg (huisartsen, apothekers, fysiotherapeuten) klagen bovendien vaak over standaardcontracten waarover niet kan worden onderhandeld en ziekenhuizen klagen over lastige onderhandelingen met de zorgverzekeraars, over de onnodige bemoeienis met hun bedrijfsvoering en over bureaucratische regeltjes.

In dit artikel laten we zien dat wanneer zorgaanbieders zelf een zorgverzekeraar oprichten, deze perverse prikkels tot overmatige zorgproductie worden weggenomen, wat kan leiden tot betere en efficiëntere zorg.

Een eigen zorgverzekeraar oprichten

Wanneer zorgaanbieders zelf een zorgverzekeraar oprichten, zijn ze verlost van de bemoeienis van de zorgverzekeraars. De meest bekende vorm van verticale integratie van zorgaanbieder en zorgverzekeraar is de zogeheten *Health Maintenance Organization* (HMO) (Schut en Casparie, 1987). Een voordeel voor de zorgaanbieders is dat ze dan zelf beschikken over de premieopbrengsten. Hierdoor hoeven ze gerealiseerde doelmatigheidswinsten niet langer te delen met de zorgverzekeraars, maar kunnen ze deze volledig zelf behouden, ook op lange termijn. Zorgaanbieders zijn dan zelf gehouden om zo verantwoord en doelmatig mogelijk met de ontvangen zorgpremies om te gaan. Dit kan de negatieve gevolgen van bestaande belangentegenstellingen en informatieverschillen tussen zorgaanbieders en zorgverzekeraars effectief verminderen dan wel elimineren.

Zodra één organisatie zowel medisch als financieel geheel verantwoordelijk is voor het verlenen van een breed pakket van zorg aan een afgebakende groep patiënten, ontstaan sterke prikkels om de juiste behandeling bij de juiste diagnose te zoeken. Omdat vermijdbare complicaties en heropnamen extra kosten in plaats van extra inkomsten met zich meebrengen, zijn de juiste diagnose en de juiste behandeling zowel medisch als financieel van groot belang.

Om onnodige zorguitgaven te voorkomen hebben HMO's belang bij het bevorderen van preventie, integrale zorg, een goed toegeruste eerstelijnszorg, structurele samenwerking tussen huisarts en specialist, en een goede zorgcoördinatie voor patiënten met meerdere complexe aandoeningen (Schut en Casparie, 1987). Aldus gaan kwaliteit en kostenbeheersing hand in hand.

Ook kunnen HMO's de verstrekking van passende zorg door individuele zorgverleners beter belonen en controleren. Intercollegiale toetsing binnen een HMO is namelijk minder complex dan het maken van contractuele afspraken daarover tussen zorgverzekeraars en zorgaanbieders. Afspraken tussen zorgaanbieders over kwaliteit en doelmatigheid worden doorgaans meer vertrouwd en als legitiem ervaren dan (afgedwongen) afspraken met een externe partij zoals een zorgverzekeraar. Bovendien hebben zorgaanbieders belang bij goede onderlinge informatie en communicatie zoals het gebruikmaken van één elektronisch patiëntendossier, waardoor elke zorgverlener inzage heeft in alle medisch noodzakelijke gegevens.

Daarnaast kunnen afspraken over het belonen van passende zorg binnen HMO's ook leiden tot lagere transactiekosten. Contractuele afspraken tussen zorgaanbieders en zorgverzekeraars gaan vaak gepaard met aanzien-

lijke onderhandelings-, coördinatie- en monitoringskosten. Deze transactiekosten stijgen sterk naarmate het aantal samenwerkende organisaties toeneemt en de samenwerking intensiever wordt. HMO's kunnen deze transactiekosten verlagen door deze te internaliseren, dat wil zeggen door marktcoördinatie te vervangen door interne coördinatie binnen de HMO (Williamson, 1971).

Ervaring in verleden en buitenland

Het oprichten van een zorgverzekeraar door zorgaanbieders is niets nieuws. Begin vorige eeuw was er al sprake van het succesvol in het leven roepen van ziekenfondsen door artsen (Van der Hoeven, 1983). In 1941 werd hieraan echter een eind gemaakt door het Ziekenfondsenbesluit (de latere Ziekenfondswet), waarmee een wettelijke scheiding van zorgaanbieders en ziekenfondsen werd ingevoerd.

Ook in het buitenland hebben zorgaanbieders een belangrijke rol gespeeld bij het oprichten van zorgverzekeraars. Zo zijn de grootste zorgverzekeraars in de Verenigde Staten – Blue Cross en Blue Shield – in de jaren dertig in het leven geroepen door ziekenhuizen en artsen. De eerste HMO's dateren eveneens uit die tijd. Een van de meest succesvolle HMO's in de VS is Kaiser Permanente, die wereldwijd bekend staat om zijn excellente kwaliteit van zorg (Feachem et al., 2002). Daarnaast kent Zwitserland verschillende HMO's, terwijl in Israël zelfs de gehele bevolking wordt verzekerd door in totaal vier HMO's, waarvan er twee door artsen zijn opgericht.

Dit is het juiste moment

Vanwege de voordelen van HMO's hebben wij al bijna veertig jaar geleden gepleit voor de oprichting van HMO's in

Nederland (Van de Ven en Schut, 1986). Toch zijn HMO's nooit van de grond gekomen. Een belangrijke reden hiervoor is dat er destijds forse wettelijke en institutionele belemmeringen waren.

Dankzij de invoering van de Zorgverzekeringswet in 2006 zijn veel van deze obstakels weggenomen, waaronder het verbod op verticale integratie. Sindsdien zijn er diverse voorzichtige pogingen gedaan om een HMO op te richten, maar tot op heden zonder succes (SKIPR-redactie, 2013; SKIPR-redactie, 2015).

Het mislukken van deze initiatieven had velerlei oorzaken, bijvoorbeeld het ontbreken van de vereiste solvabiliteitsreserves. Maar een cruciale belemmerende factor was de imperfecte risicoverevening. Met de risicoverevening worden zorgverzekeraars gecompenseerd voor voorspelbare verschillen in individuele zorgkosten, wat nodig is vanwege het wettelijke verbod op premiedifferentiatie.

Maar deze risicoverevening schoot lang tekort omdat zorgverzekeraars gemiddeld onvoldoende gecompenseerd werden voor chronisch zieken, waardoor deze verzekerden voor verzekeraars voorspelbaar verliesgevend waren (Van de Ven, 2021). Voor het oprichten van HMO's door zorgaanbieders kan dit een forse belemmering vormen. Immers, zorgaanbieders zullen vooral het vertrouwen genieten van door hen behandelde patiënten en daarom waarschijnlijk relatief veel chronisch zieken als verzekerden aantrekken en dus bij een concurrerende zorgpremie voorspelbare verliezen lijden.

Het probleem van het ontbreken van adequate risicoverevening wordt treffend geïllustreerd door de ervaringen van een HMO met een succesvol diabetes-managementprogramma in de VS. Ondanks vijftien procent lagere zorgkosten per diabetespatiënt – dankzij het voorkómen van complicaties zoals voetamputaties, netvliesbeschadigingen, hartinfarcten en nierkwalen – bleek deze HMO na verloop van tijd fors verlies te lijden (Beaulieu et al., 2006). De reden was dat de HMO veel diabetespatiënten aantrok die gemiddeld bijna vijfmaal zo duur waren als de gemiddelde verzekerde, maar voor wie de HMO onvoldoende compensatie ontving. De conclusie was dan ook dat er zonder adequate compensatie, bijvoorbeeld via doeltreffende risicoverevening, geen 'businesscase' is voor dit effectieve en doelmatige diabetes-managementprogramma.

In Nederland is de risicoverevening vanaf 1 januari 2024 fors verbeterd door de invoering van een nieuwe schattingsmethode (Van Kleef et al., 2023). Hierdoor zijn chronisch zieken gemiddeld niet langer voorspelbaar verliesgevend. Zorgaanbieders of zorgverzekeraars die een HMO oprichten en investeren in passende zorg hoeven daarom niet langer bang te zijn dat ze vooral voorspelbaar verliesgevend verzekerden zullen aantrekken, omdat ze in het nieuwe systeem wel voldoende gecompenseerd worden voor de extra kosten die chronisch zieken met zich meebrengen.

Praktische uitvoeringsaspecten

Veel zorgorganisaties zouden een HMO kunnen oprichten. Zo zouden (samenwerkende) ziekenhuizen het initiatief kunnen nemen, waarbij het voor de hand ligt dat ze dan ook eerstelijnszorg in de eigen zorgorganisatie integreren. Maar ook regionale zorggroepen waarin een groot aantal

huisartsen participeren en stichtingen die eigenaar zijn van een aantal gezondheidscentra (zoals in Amsterdam, Almere of Eindhoven het geval is) zouden het initiatief kunnen nemen, al dan niet in combinatie met een of meer ziekenhuizen. Ook zorgverzekeraars kunnen het initiatief nemen, bijvoorbeeld door gezondheidscentra en/of ziekenhuizen over te nemen of op te richten.

Bij de oprichting van HMO's moet rekening worden gehouden met diverse praktische uitvoeringsaspecten. Zo lijkt, op basis van de ervaringen van Kaiser Permanente in de VS, de minimumomvang voor een effectief functionerende HMO die uitsluitend aan de eigen verzekerden zorg verleent, circa 100.000 verzekerden te zijn (Gitterman et al., 2003). Vanwege deze drempel kan ook worden gekozen voor een groei-model, waarbij de HMO-zorgaanbieders in de beginjaren ook zorg verlenen aan verzekerden van andere verzekeraars. Bovendien kan ook het werkgebied van de HMO worden beperkt. Een regionaal werkende HMO heeft minder verzekerden nodig dan een landelijk werkende HMO. Zorgverzekeraars hebben een acceptatieplicht, maar kunnen deze beperken tot de inwoners van een of meer gehele provincies als ze minder dan 850.000 verzekerden hebben (artikel 29.2 Zorgverzekeringswet). Voor regionale HMO's kan dit een aantrekkelijke optie zijn, omdat ze dan geen zorg hoeven in te kopen in provincies waar ze zelf geen zorg aanbieden.

Een tweede aandachtspunt is dat een HMO niet mag leiden tot een zodanig sterke regionale machtspositie dat hierdoor effectieve mededinging wordt belemmerd. In antwoord op Kamervragen over het voorstel voor de Zorgverzekeringswet, gaf toenmalige minister Hoogervorst van Volksgezondheid, Welzijn en Sport aan dat een verbod op verticale integratie niet langer nodig is omdat de mededingingsautoriteit in individuele gevallen verticale fusies kan verbieden als hierdoor een te sterke machtspositie ontstaat (Tweede Kamer, 2005). Dit standpunt werd later onderschreven door een daartoe ingestelde onderzoekscommissie (Baarsma et al., 2009; Van de Ven et al., 2011). In 2010 heeft de mededingingsautoriteit vanwege het mogelijk ontstaan van een te sterke regionale machtspositie ook daadwerkelijk geen goedkeuring verleend aan een voorgenomen verticale concentratie tussen zorgverzekeraar DSW en vrijwel alle regionale zorgaanbieders (de samenwerkende Schiedamse en Vlaardingse ziekenhuizen, een huisartsencoöperatie en de drie regionale verpleeghuizen) (Medisch Contact, 2010). Voor zorgaanbieders die een zorgverzekeraar willen oprichten, is het dus van belang dat er voldoende restconcurrentie overblijft op de markt van zorgaanbieders. Op de zorgverzekeringsmarkt is geen sprake van een mededingingsprobleem omdat op die markt de concurrentie juist toeneemt.

Een derde aandachtspunt is het zogenaamde hinderpaalcriterium (Van de Ven et al., 2023). Hoewel HMO-verzekerden in principe uitsluitend aanspraak hebben op zorg verleend door de bij de HMO aangesloten zorgaanbieders, zijn HMO's op grond van het hinderpaalcriterium verplicht om zorg die wordt verleend door niet-gecontracteerde zorgaanbieders gedeeltelijk te vergoeden, al heeft de wetgever voorsnog verzuimd om aan te geven hoe hoog die vergoeding moet zijn (Van de Ven et al., 2023). HMO's

kunnen zich hier tegen wapenen door zelf voldoende zorg van goede kwaliteit aan te bieden, zodat HMO-verzekerden geen prikkel hebben om naar niet-gecontracteerde zorgaanbieders te gaan.

Een vierde aandachtspunt is de wettelijk verplichte minimale solvabiliteitsreserve. Voor elke verzekerde moet een verzekeraar ongeveer zestien procent van de jaarlijkse zorgkosten als reserve aanhouden (Tweede Kamer, 2018). Het gaat dan om gemiddeld ongeveer 500 euro per verzekerde. Om onverwachte ontwikkelingen te kunnen opvangen, is het wenselijk om meer reserves te hebben dan wettelijk voorgeschreven. Voor de opbouw van de reserves kan gedacht worden aan participatie door de deelnemende zorgverleners, de inzet van de reserves van ziekenhuizen, kapitaal van zorgondernemers, of samenwerking met een Nederlandse of buitenlandse verzekeraar. Bij nog niet voldoende solvabiliteit kan uitgebreide herverzekering een oplossing bieden.

Wat betreft de organisatievorm kan gedacht worden aan een holdingstructuur. In principe ziet De Nederlandse Bank erop toe dat verzekeraars geen branchevreemde activiteiten ontplooiën. Zorg verlenen aan eigen verzekerden met een naturapolis is wel toegestaan, maar zorg verlenen aan anderen niet. Dit verbod op nevenactiviteiten geldt echter niet voor de onderneming waartoe een zorgverzekeraar behoort (Tweede Kamer, 2012). Als de zorgaanbieders en de door deze op te richten zorgverzekeraar onderdeel zijn van dezelfde HMO-holding, is er geen sprake van verboden nevenactiviteiten. De naam van de zorgonderneming, de zorgverzekeraar en de HMO-holding kunnen dezelfde zijn. De zorgaanbieders sturen formele declaraties naar de zorgverzekeraar binnen de holding, en het HMO-bestuur heeft de vrijheid om de zorgverleners te bekostigen met de gewenste prikkels.

Ten slotte zullen zorgaanbieders die een HMO willen oprichten ook worden geconfronteerd met de noodzakelijke verzekeringstechnische aspecten, zoals de marketing, premiestelling, administratie, fraudecontrole, buitenlanddekking en herverzekeren. Hiervoor kan echter externe deskundigheid worden ingehuurd. Ook is het mogelijk om de verzekerden- en schade-administratie onder te brengen bij een bestaande verzekeraar. Hetzelfde geldt voor de inkoop van zorg die de HMO niet zelf levert.

Conclusie

De oprichting van HMO's kan de bestaande informatieproblemen en belangentegenstellingen tussen zorgverzekeraars en zorgaanbieders overbruggen, die thans een belemmering vormen voor de totstandkoming van passende zorg. Dankzij een forse verbetering van de risicoverevening kan dit voor zowel zorgaanbieders als zorgverzekeraars lonend zijn. De hervorming van het Nederlandse zorgstelsel die in 1987 is geadviseerd door de Commissie Dekker en uiteindelijk gestalte heeft gekregen in de Zorgverzekeringswet van 2006, is sterk geïnspireerd door Enthoven (1988), die decennialang heeft gepleit voor gereguleerde concurrentie tussen HMO's, omdat dit kan leiden tot een doelmatig en consumentgericht zorgstelsel. Met de oprichting van HMO's kan het zorgstelsel eindelijk gaan functioneren zoals het oorspronkelijk bedoeld was.

Literatuur

- Baarsma, B., E. van Damme, T. van Dijk et al. (2009) *Eindrapport commissie verticale integratie tussen zorgverzekeraars en zorgaanbieders*. SEO Economisch Onderzoek, 29 mei.
- Beaulieu, N., D.M. Cutler, K. Ho et al. (2006) The business case for diabetes disease management for managed care organizations. *Forum for Health Economics & Policy*, 9(1), 1–36.
- Cattel, D., F. Eijkenaer, K. Ahaus en M. van de Laar (2021) Bundelbesteding in de zorg is mogelijk, ondanks belemmeringen. *ESB*, 106(4794), 86–89.
- Eijkenaer, F. en F.T. Schut (2015) Hoe uitkomstbesteding in de zorg kanslagen. *ESB*, 100(4710), 308–311.
- Elst, L. van (2024) *Terugdringen niet-passende zorg levert op korte termijn geen geld op*. Artikel Zorgvisie, 2 februari.
- Enthoven, A. (1988) Managed competition of alternative delivery systems. *Journal of Health Politics, Policy and Law*, 13(2), 305–321.
- Feachem, R.G.A., N.K. Sekhri en K.L. White (2002) Getting more for their dollar: A comparison of the NHS with California's Kaiser Permanente. *The British Medical Journal*, 324, 135–143.
- Gitterman, D.P., B.J. Weiner, M.E. Domino et al. (2003) The rise and fall of a Kaiser Permanente expansion region. *The Milbank Quarterly*, 81(4), 567–601.
- Hoeven, H.C. van der (1983) *Om de macht bij het fonds: de ziekenfondsen te midden van de sociale veranderingen in de jaren 1900-1982*. Den Haag: AZIVO.
- Kleef, R. van, R. van Vliet, M. Oskam en A. Panturu (2023) *Constrained regression als schattingsmethode voor de risicoverevening: mogelijkheden, effecten en afwegingen*. Erasmus Universiteit Rotterdam, Rapport WOR-1158.
- Medisch Contact (2010) *NMa ziet problemen bij overname Vlietland Ziekenhuis door DSW*. Medisch Contact, 19 februari.
- Pennarts, J., S. Zurhake en R. Start (2020) *Nederland stevent af op zorginfarct en regels blokkeren hervormingen*. NOS Nieuws, 8 maart.
- Schut, F.T. en A.F. Casparie (1987) Health Maintenance Organizations: Kwaliteit van integrale zorgverlening. *Nederlands Tijdschrift Geneeskunde*, 131(11), 450–454.
- SKIIPR-redactie (2013) *Regionale ziekenhuizen starten zorgverzekering*. SKIIPR Redactie Nieuws, 11 november.
- SKIIPR-redactie (2015) *Nieuwe zorgverzekering wil als Zorgeloos de markt op*. SKIIPR Redactie Nieuws, 3 december.
- Tweede Kamer (2005) *Tweede Kamer vergaderjaar 2004-2005, Aanhangsel van de Handelingen, 1469, vragen van de leden Heemskerk en Arib, 3127-3131*.
- Tweede Kamer (2012) *Memorie van Toelichting, 33362, nr. 3*.
- Tweede Kamer (2018) *Brief van de minister voor medische zorg, 29689, nr. 913*.
- Ven, W. van de (2021) *Compenseer zorgverzekeraars volledig voor voorspelbare verliezen*. *ESB*, 106(4794), 79–81.
- Ven, W.P.M.M. van de, en F.T. Schut (1986) Health maintenance organizations: De mogelijkheid van gereguleerde concurrentie in de Nederlandse Gezondheidszorg. *ESB*, 71(3573), 892–898.
- Ven, W. van de, E. Schut en M. Varkevisser (2011) *Fusieverbod zorgaanbieders en verzekeraars ongewenst*. *ESB*, 96(4606), 189.
- Ven, W. van de, E. Schut en M. Varkevisser (2023) *Wetgever moet duidelijkheid geven over vergoeding van niet-gecontracteerde zorg*. *ESB*, 108(4824), 392–394.
- Williamson, O.E. (1971) The vertical integration of production: Market failure considerations. *The American Economic Review*, 61(2), 112–123.

Erfbelasting wordt steeds meer ontweken

Vorig jaar stelden we in ESB dat de erfbelasting steeds vaker ontweken wordt. De staatssecretaris van Financiën suggereerde dat de bestaande vrijstellingen wellicht meer gebruikt werden. Dat kan de toename in het niet-aangegeven vermogen echter zeer beperkt verklaren. De ontwijking is dus wel degelijk toegenomen.

IN HET KORT

- Het niet-aangegeven deel van het totale nagelaten vermogen, steeg van 22,2 procent in 2011 naar 39,2 procent in 2021.
- De stijging van het niet-aangegeven vermogen lijkt goeddeels het gevolg van toegenomen belastingontwijking.
- Een langere verjaartermijn voor erfbelasting en een verplichte aangifte van nalatenschappen kunnen ontwijking tegen gaan.

MILAN VAN DENDEREN
Financieel econoom

MISHA VAN DENDEREN
Filosoof en markt-analist

In Van Denderen en Van Denderen (2023) lieten we zien dat een steeds groter deel van het totaal nagelaten vermogen wordt geërfd zonder dat daarvoor aangifte erfbelasting wordt gedaan. In 2007 werd 9,4 procent van het totaal nagelaten vermogen niet aangegeven, in 2021 was dit gestegen naar 39,2 procent.

Het gevolg van de stijging van het niet-aangegeven vermogen is dat de inkomsten uit erfbelasting voor de overheid achterblijven. Figuur 1 toont dat in 2021 het totaal nagelaten vermogen 85,8 procent hoger was dan in 2007. Je zou verwachten dat dan ook de verschuldigde erfbelasting zou toenemen, maar dat is niet gebeurd. Integendeel: die is gedaald van 1,7 miljard euro in 2007 naar 1,6 miljard in 2021 (CBS, 2023).

De afname van de verschuldigde erfbelasting is voor een deel toe te schrijven aan een wetswijziging die in 2010 van kracht werd, waarin onder meer de tarieven van de erfbelasting werden verlaagd en de vrijstellingsbedragen werden verhoogd (Tweede Kamer, 2009). Het effect van deze wijziging is zichtbaar in figuur 1. In 2010 steeg het totaal nagelaten vermogen, maar bleef het totaal aangegeven vermogen door de hogere vrijstellingsbedragen nagenoeg onveranderd. Door de verlaging van de tarieven daalde vervolgens de over het aangegeven vermogen verschuldigde erfbelasting.

Toch bleef ook na de wetswijziging het deel van het totaal nagelaten vermogen waarvoor geen aangifte wordt gedaan, gestaag doorgroeien. In 2011 werd voor 22,2 procent van het nagelaten vermogen geen aangifte gedaan, in 2021 was dat percentage dus toegenomen tot 39,2 procent. In totaal werd

in 2011 3,5 miljard euro niet aangegeven en in 2021 9,7 miljard. Dit terwijl de wet in die periode niet is gewijzigd en de vrijstellingsbedragen amper zijn toegenomen.

In Van Denderen en Van Denderen (2023) concludeerden we dat er sprake moet zijn van toenemende belastingontwijking, maar de staatssecretaris van Financiën stelde dat de oorzaak ook gezocht zou kunnen worden in een slimmer (maar legitiem) gebruik van de vrijstellingen (Tweede Kamer, 2023). Dit artikel toetst de verklaring van de staatssecretaris aan de hand van nieuwe data die meer inzicht bieden in de niet-aangegeven nalatenschappen.

Gebruik van vrijstellingen

De staatssecretaris van Financiën bracht tegen de stelling dat er meer belastingontwijking was in dat wellicht na 2010 het gebruik van vrijstellingen is toegenomen (MinFin, 2023) en dat dit zou kunnen verklaren dat minder vaak aangifte vereist is. Een dergelijk toegenomen gebruik van vrijstellingen zou er op twee manieren toe kunnen leiden dat een nalatenschap niet aangegeven hoeft te worden.

Een eerste weg waarlangs het gebruik van vrijstellingen kan toenemen is een stijging van het aantal erfgenamen per nalatenschap. Iedere erfgenaam erbij zorgt immers voor extra vrijstelling. De standaardvrijstelling bedraagt echter slechts 2.244 euro en er zijn dus wel heel veel extra erfgenamen nodig wil dit ertoe leiden dat nalatenschappen van enige omvang niet aangegeven hoeven te worden.

Een tweede, meer realistische, weg is een verschuiving van categorieën erfgenamen met een standaardvrijstelling zoals verre familie, naar categorieën met een hoge vrijstelling, te weten partners en (klein)kinderen, of een algehele vrijstelling, te weten goede doelen (ANBI's).

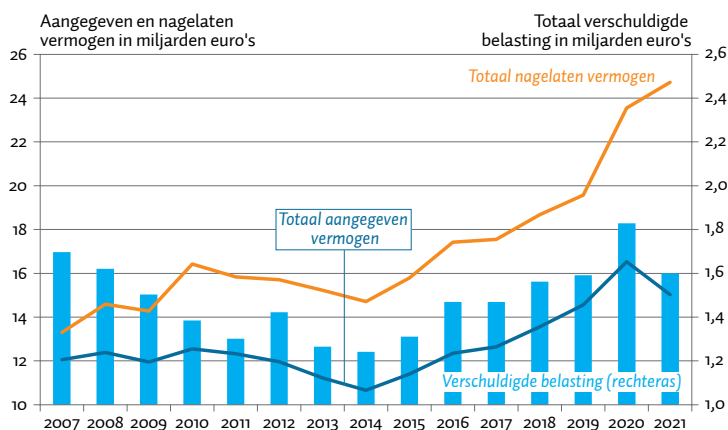
De vraag is dus of er in 2021 relatief meer aan naaste familie en aan ANBI's wordt nagelaten dan in 2011. Het ontbreekt de fiscus evenwel aan gegevens over individuele nalatenschappen om uitsluitsel te geven of zich een dergelijke verschuiving heeft voorgedaan, juist omdat er voor nalatenschappen waarbij de erfenis van iedere erfgenaam lager is dan het vrijstellingsbedrag, geen aangifte gedaan hoeft te worden. Er zijn echter andere informatiebronnen waarmee we kunnen afleiden of er meer gebruikgemaakt is van vrijstellingen en in hoeverre die het bedrag van 9,7 miljard aan niet aangegeven nalatenschappen kunnen verklaren.

Vrijstelling voor naaste familie

Om uitspraken te doen over de ontwikkeling van de vrijstellingsruimte voor nalatenschappen aan naaste familie, vermenigvuldigen we de vrijstellingsbedragen voor naaste familie met hoe vaak een overledene een partner nalaat,

Nalatenschappen en verschuldigde erfbelasting

FIGUUR 1

Data: CBS | ESB

Vrijstellingsruimte partner en (klein)kinderen voor nalatenschappen in 2011 en 2021

TABEL 1

	2011			2021		
	Aantal	Vrijstelling in euro	Aantal x vrijstelling in euro	Aantal	Vrijstelling in euro	Aantal x vrijstelling in euro
Partner per overledene	0,411	603.600	248.080	0,402	671.910	270.108
Kinderen per overledene	2,6	19.114	49.696	2,2	21.282	46.820
Kleinkinderen per overledene ¹	4,7	19.114	89.836	3,7	21.282	78.743
Vrijstellingsruimte			387.612			395.672

¹Voor het aantal (klein)kinderen is de geboortestatistiek van het Centraal Bureau voor de Statistiek gebruikt. Vrouwen die in 2011 zijn overleden, hadden als gemiddeld geboortjaar 1934 (De Graaf, 2008) en die jaarlichting heeft 2,6 kinderen gekregen, die op hun beurt weer 1,8 kinderen kregen. Abstraherend van vroege sterftes is het aantal kleinkinderen: $2,6 \times 1,8 = 4,7$. Op dezelfde manier is het aantal (klein)kinderen van de in 2021 overleden vrouwen berekend.

Data: CBS | ESB

respectievelijk met hoeveel (klein)kinderen een overledene heeft. In tabel 1 is dit voor 2011 en 2021 gedaan.

De vrijstellingsbedragen voor nalatenschappen aan naaste familie zijn toegenomen tussen 2011 en 2021. Het effect op de vrijstellingsruimte van een gemiddelde nalatenschap wordt echter beperkt doordat mensen bij overlijden in 2021 minder vaak een partner hadden en minder (klein)kinderen hadden dan in 2011. Er is daardoor minder naaste familie die van de vrijstellingsbedragen gebruik kan maken.

Niettemin blijkt uit de becijfering van het gecombineerde effect in tabel 1 dat de gemiddelde vrijstellingsruimte voor partner en (klein)kinderen groeide van 387.612 euro in 2011 naar 395.672 euro in 2021, een toename van 2,1 procent. Aldus kan een klein deel verklaard worden van de stijging van 22,2 procent in 2011 naar 39,2 procent in 2021 van het nagelaten vermogen waarvoor geen aangifte wordt gedaan.

Vrijstelling voor ANBI's

Nalatingen aan Algemeen Nut Beogende Instellingen (ANBI's) zijn geheel vrijgesteld van erfbelasting, dus als er sinds 2011 meer is nagelaten aan ANBI's, zou dit helpen verklaren dat voor meer nalatenschappen geen aangifte wordt gedaan.

Voor de periode 2011–2018 heeft de Belastingdienst een berekening gemaakt van het voordeel dat ANBI's hebben genoten omdat zij geen schenk- en erfbelasting verschuldigd zijn (Tweede Kamer, 2020). In 2018 bedroeg het fiscale voordeel van alle ANBI's samen bijvoorbeeld 215 miljoen euro. Als we uitgaan van het minimale tarief van 30 procent, indien zij geen ANBI-status zouden genieten, kunnen we bij benadering afleiden dat de totale schenkingen en nalatingen aan ANBI's in 2018 (ten hoogste) 717 miljoen euro bedroegen.

In tabel 2 is deze berekening ook voor de eerdere jaren gemaakt en daaruit blijkt dat er tussen 2011 en 2018 sprake is van een bescheiden groei van gemiddeld 1,9 procent van de inkomsten uit schenkingen en nalatingen van ANBI's. Cijfers over de jaren daarna zijn niet beschikbaar.

Hoeveel van het fiscale voordeel betrekking had op nalatingen en hoeveel op schenkingen is niet bekend. Uit onderzoek onder de circa 200 ANBI's die zijn aangesloten bij het CBF, de brancheorganisatie en belangenbehartiger van de grootste goede doelen, blijkt echter dat in 2018 de inkomsten uit schenkingen 2,1 maal zo groot waren als die uit nalatingen (Goede Doelen Nederland, 2018). Vermoedelijk is dit omdat schenkingen aantrekkelijker zijn dan nalatenschappen, omdat schenkingen in mindering gebracht kunnen worden op het belastbaar inkomen van de schenker. Een schenking aan een ANBI bespaart daardoor inkomstenbelasting, een voordeel dat bij een nalatenschap niet genoten wordt. Aangezien dit niet alleen voor CBF-leden geldt, maar voor alle ANBI's, zouden we ervan uit mogen gaan dat ANBI's meer ontvangen aan schenkingen dan aan nalatingen.

Hoe het ook zij, zelfs al werden er geen schenkingen gedaan en was het gehele belastingvoordeel over 717 miljoen euro in 2018 toe te schrijven aan nalatingen, dan nog gaat het om een bedrag dat ten opzichte van het totaal van 18,7 miljard aan nalatenschappen (figuur 1) te verwaarlozen is. Omdat er ook nog eens sprake is van slechts geringe groei, kunnen de nalatingen aan ANBI's geen rol spelen bij de verklaring van de stijging van het nagelaten vermogen waarvoor geen aangifte wordt gedaan.

Nieuwe data

De nalatingen waarvoor hoge vrijstellingsbedragen gelden (aan familie en aan ANBI's) zijn dus nauwelijks gegroeid. Dat voor steeds meer nalatenschappen geen aangifte wordt gedaan, kan daarom niet veroorzaakt zijn door toegenomen gebruik van vrijstellingen, en moet bij het ontbreken van alternatieve oorzaken daarom het gevolg zijn van toegenomen ontwijking. Nieuwe data over de gemiddelde omvang van niet-aangegeven nalatenschappen bevestigen dat.

Op basis van data van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) konden we de gemiddelde omvang van niet-aangegeven nalatenschappen berekenen. Dit door het totaal niet-aangegeven nagelaten vermogen (dit is het verschil tussen het nagelaten en aangegeven vermogen uit figuur 1) te delen door het aantal nalatenschappen waar geen aangifte voor werd gedaan. Dat laatste berekent het CBS door van het aantal overledenen het aantal nalatenschappen af te trekken waarvoor bij de fiscus aangifte erfbelasting is gedaan.

Figuur 2 toont dat de gemiddelde omvang van niet-aangegeven nalatenschappen de afgelopen jaren flink toe-

nam. In 2020 is de gemiddelde niet-aangegeven nalatenschap 70.895 euro, tegen 41.944 euro in 2011. Ook in 2021 stijgt de niet-aangegeven nalatenschap sterk en gaat zelfs richting de 100.000 euro – ruim het dubbele van 2011.

Om deze toename van de gemiddelde omvang van niet-aangegeven nalatenschappen te verklaren, zouden de vrijstellingsbedragen of het gebruik daarvan ten minste moeten zijn verdubbeld. We hebben echter gezien dat dit niet het geval is. Dit bevestigt dat er sprake moet zijn van de enige andere mogelijke oorzaak: toegenomen ontwijking. Er zijn blijkbaar nalatenschappen waarvan de erfdeelen boven de vrijstellingsbedragen uit komen, maar die ten onrechte niet worden aangegeven.

Conclusie en aanbevelingen

Het percentage van het nagelaten vermogen waarvoor geen aangifte erfbelasting wordt gedaan, is sinds 2011 met 17,0 procentpunt gestegen naar 39,2 procent in 2021. Daarvan is 2,1 procentpunt verklaarbaar uit gestegen vrijstellingsbedragen voor partners en (klein)kinderen. Nalatingen aan goede doelen zijn te klein om een rol van betekenis te spelen.

De enige andere mogelijke verklaring voor de overige 14,9 procentpunt (3,7 miljard euro) is een toename van de belastingontwijking. Die hypothese wordt bevestigd omdat in dezelfde periode de gemiddelde omvang van de nalatenschappen die niet worden aangegeven ruim verdubbeld is van 41.944 euro naar 99.877 euro. De stijging van de vrijstellingsbedragen is te klein om een verdubbeling te kunnen verklaren, wat wijst op toenemende ontwijking.

De toegenomen ontwijking is verrassend, omdat in de wetwijziging van 2010 niet alleen de vrijstellingen werden verhoogd, maar ook de tarieven werden verlaagd. Er was dus minder reden om te ontwijken.

Dat de ontwijking toch is toegenomen kan te wijten zijn aan de onderbezetting bij de fiscus. In 2011 was er 29.010 fte werkzaam bij de Belastingdienst en in 2021 was dat 24.119 (Belastingdienst, 2024). Als we aannemen dat de bezetting op de afdeling verantwoordelijk voor de inning van erfbelasting een vergelijkbare ontwikkeling heeft doorgemaakt, dan is er sprake van een forse daling, terwijl het aantal nalatenschappen in diezelfde periode met een kwart toenam en het totaal nagelaten vermogen met meer dan de helft (figuur 1). Er moest dus meer gecontroleerd worden met minder mensen. De controle zal daardoor waarschijnlijk minder effectief zijn geworden en dat vergemakkelijkt ontwijking. Meer controle is dus wenselijk om het risico te verminderen op ontwijking.

Een andere optie om betere controle door de fiscus te faciliteren, en zodoende ontwijking tegen te gaan, is de verjaartermijn te verhogen van vijf jaar naar bijvoorbeeld zeven jaar. Dit geeft de fiscus meer tijd voor controle, maar zorgt er ook voor dat wie niet nauwgezet en getrouw aangifte doet, langer in onzekerheid verkeert dat niet alsnog een naheffing op de mat ploft – geen fijn vooruitzicht als de erfenis ondertussen al is uitgegeven. Dat maakt ontwijking en zeker ontduiking minder aantrekkelijk.

Verder valt aan te bevelen om van alle nalatenschappen aangifte te vragen – dus ook als de erfgenamen menen dat hun erfdeelen onder de vrijstellingsgrens vallen. Al was het maar vanwege het psychologische verschil tussen helemaal

Maximale omvang schenkingen nalatingen', in miljoenen euro's

TABEL 2

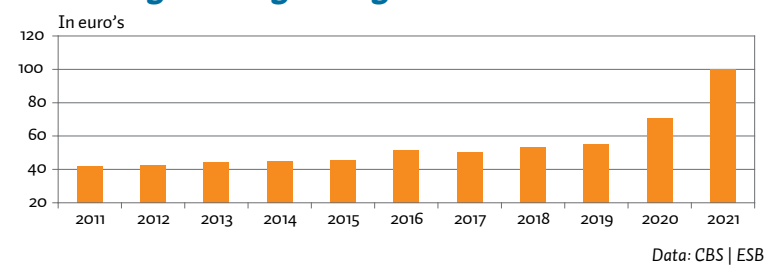
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Fiscaal voordeel door vrijstelling schenk- en erfbelasting	189	192	195	199	203	207	211	215
Maximale omvang schenkingen en nalatingen (bij tarief van 30%)	630	640	650	663	677	690	703	717

¹ Afgeleid uit het genoten fiscale voordeel

Bron: Tweede Kamer (2020) | ESB

Gemiddelde omvang van nalatenschappen waarvoor geen aangifte is gedaan

FIGUUR 2

geen aangifte doen of zwart-op-wit 'nihil' moeten invullen: mensen verzwijgen makkelijker dan dat ze jokken (Pittarello et al., 2016). Belangrijk is ook dat beleidsmakers hierdoor de beschikking krijgen over meer informatie om de ontwikkeling van geërfd kapitaal te monitoren. Dit stelt hen in staat om adequaat beleid te formuleren, wat kan bijdragen aan meer transparantie, eerlijke belastingheffing en een beter begrip van de economische dynamieken rondom erfenissen.

Literatuur

Belastingdienst (2024) *Jaarrapportage 2023*. Belastingdienst, 1 mei. Te vinden op www.rijksverheid.nl.

CBS (2023) *Verkrijgingen uit nalatenschappen (waarvoor aangifte); kenmerken verkrijger*. CBS Statistiek, 3 november.

Denderen, M. van, en M. van Denderen (2023) *Inkomsten uit erfbelasting gedaan na mislukte poging om ontwijking te beperken*. ESB, 108(4820), 158–159.

Goede Doelen Nederland (2018) *Feiten & cijfers goede doelen 2018*. Goede Doelen Nederland Statistiek.

Graaf, A. de (2008) *Vruchtbaarheid in de twintigste eeuw*. CBS Bevolkingstrends.

Pittarello, A., E. Rubaltelli en D. Motro (2016) *Legitimate lies: The relationship between omission, commission, and cheating*. *European Journal of Social Psychology*, 46(4), 481–491.

Tweede Kamer (2009) *Wijziging van de Successiewet 1956 en enige andere belastingwetten*, 31.930, nr. 9.

Tweede Kamer (2020) *Vragen van het lid Lodders (VVD) aan de Minister van Financiën over het bericht dat ANBI's belastingregels niet naleven*, 2050.

Tweede Kamer (2023) *Verzoek van de vaste Kamercommissie van Financiën om reactie op ESB-artikel 'Inkomsten uit erfbelasting gedaald na mislukte poging om ontwijking te beperken'*, 36128/2023D17174.

Verwachte faillissementsgolf geen reden tot paniek

Het aantal faillissementen in Nederland neemt al zes kwartalen toe, nadat het tijdens de coronapandemie was gezakt tot een historisch laag punt. We voorspellen dat de stijgende trend in het aantal faillissementen zich nog drie jaar voortzet. Toch hoeft de faillissementsgolf niet per se slecht nieuws te zijn voor de Nederlandse economie als geheel.

IN HET KORT

- Het aantal faillissementen stijgt waarschijnlijk door naar een piek van 1.700 tot 1.900 bedrijven per kwartaal in 2027.
- De stijging komt onder meer door de hoge inflatie, achterblijvende groei, hoge rentes en terugbetaling van coronaschuld.
- De faillissementsgolf duwt ook niet-levensvatbare bedrijven uit de markt, wat ruimte biedt aan succesvollere ondernemingen.

HUGO ERKEN

Hoofd Nederlandse
Economie bij de
Rabobank

IGOR DŽAMBO

Senior sector-
econoom bij de
Rabobank

WILLEM VINCENT

Global trainee bij de
Rabobank

Het aantal faillissementen is tijdens de coronapandemie gezakt tot een historisch laag punt (figuur 1). Het ongekend lage aantal faillissementen kwam, met name, voort uit de aanzienlijke overheidssteun die bedrijven genoten tijdens de coronacrisis. Denk aan de subsidieregeling NOW en de mogelijkheid voor ondernemers om belastingverplichtingen uit te stellen. Hoewel een diepere crisis door de forse overheidsinterventie waarschijnlijk is voorkomen, bood de ruimhartige steun tegelijkertijd niet-levensvatbare bedrijven met weinig perspectief op winstgevendheid de mogelijkheid om het hoofd boven water te houden.

Sinds 2023 stijgt het aantal faillissementen echter weer. Zo gingen er vorig jaar 53 procent meer bedrijven failliet ten opzichte van 2022 (figuur 1). Kredietverzekeraars Allianz (2024) en Atradius (2024) verwachten bovendien een verdere stijging in 2024 met respectievelijk 31 en 38 procent. Daarmee behoort Nederland wereldwijd gezien tot de landen met de sterkste verwachte faillissementsstijging.

Aan de stijging van het aantal faillissementen kunnen verschillende oorzaken ten grondslag liggen. Zo zat het economisch tij de afgelopen periode tegen: de Nederlandse economie kromp in vijf van de afgelopen zeven kwartalen. Daarnaast resteerde in april 2024 nog steeds een aanzienlijke openstaande coronaschuld van 12,8 miljard euro die voor

2029 terugbetaald moet worden (Tweede Kamer, 2024). Ook stegen de lonen de afgelopen tijd sterk (CBS), wat zorgt voor hogere loonkosten voor bedrijven. De rente staat op een hoger peil dan de afgelopen vijftien jaar. En tot slot zorgen geopolitieke spanningen voor veel onzekerheid, wat een negatief effect kan hebben op de bedrijfsinvesteringen.

Zet deze trend door? Om het aantal faillissementen te voorspellen, schatten we in dit artikel eerst een model om de factoren te bepalen die over een lange tijdsperiode (1982K2 tot 2024K2) het aantal faillissementen verklaarden. We maken hiertoe onder meer gebruik van data van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Aan de hand van deze factoren, ontwikkelen we vervolgens een model om de ontwikkeling van de faillissementen te voorspellen. Voor een gevoeligheidsanalyse en nadere technische toelichting bij de vormgeving, bronnen en schattingsresultaten verwijzen we naar de technische bijlage bij de online versie van dit artikel.

Verklarende factoren bedrijfsfaillissementen

Tabel 1 toont de schattingsresultaten van ons basismodel. We vinden dat de groei van het bruto binnenlands product (bbp), de ontwikkelingen van het netto-exploitatietooverschot – als indicator voor de ontwikkeling van de bedrijfswinst – en de ontwikkeling van de bedrijfsinvesteringen een significant negatief effect hebben op de ontwikkeling van het aantal faillissementen. Dit is in lijn met bevindingen van onder meer Turner et al. (1992), Platt en Platt (1994), Carter en Van Auker (2006) en Ben Jabeur et al. (2021), die allen concluderen dat de ontwikkeling van het aantal faillissementen samenhangt met de ontwikkeling van de conjunctuur. Als de economie beter draait (dat wil zeggen, er is sprake van een hogere groei van het nationaal inkomen, meer bedrijfsinvesteringen en meer winst), neemt de vraag naar producten en diensten immers toe en daarmee ook de omzet van ondernemers, waardoor ook ondernemers die in een lastig parket zitten weer wat meer lucht krijgen, en de kans dat ze failliet gaan afneemt.

Omgekeerd vinden we een significant positief effect van de renteontwikkeling en de inflatie op het faillissementsverloop. Beide variabelen verhogen de operationele kosten voor bedrijven, wat zorgt voor een hogere kans op faillissement, zeker wanneer bedrijven al moeite hebben om aan huidige financiële verplichtingen te voldoen. Onze bevindingen zijn in lijn met Wadhvani (1986), die

een duidelijk positief verband vindt tussen inflatie en faillissementen. Volgens het Fisher-effect stijgt de nominale rente als de inflatie toeneemt, wat vanwege hogere rentelasten kan leiden tot cashflowproblemen bij bedrijven. Ook Liu en Wilson (2002) en Liu (2004) vinden dat het aantal bedrijfsfaillissementen (in verhouding tot het totale aantal bedrijven) significant positief samenhangt met de nominale rente en de prijsontwikkeling.

Vreemd genoeg heeft de mutatie van de reële lonen geen statistisch significant effect op de ontwikkeling van het aantal faillissementen. Dit zou kunnen komen doordat bedrijven hogere loonkosten, voor zover mogelijk, doorberekenen aan de consument, waardoor het effect hiervan vooral wordt opgepikt door de inflatievariabele. Overigens heeft de reële loonontwikkeling wel een significant positief effect in een andere variant van het geschatte faillissementsmodel (kader 1).

De variabelen die het effect van de coronasteun meten, laten in het basismodel een sterk statistisch significant negatief effect zien. Dit betekent dat steunmaatregelen bedrijven behoeden voor faillissement. De daling in omzet bij een exogene schok wordt dankzij de steunmaatregelen immers gecompenseerd, door middel van subsidies, in de vorm van NOW- en TVL-steun, of door kosten in de tijd uit te stellen, met uitgestelde belastingschulden.

De variabele voor de openstaande belastingschuld is gedefinieerd als de openstaande schuld op dit moment ten opzichte van de schuld vier kwartaal geleden. Dus op het moment dat de openstaande schuld ten opzichte van een jaar eerder negatief wordt, en de openstaande schuld dus terugbetaald wordt, leidt dit tot een stijging in de kosten van bedrijven en dus tot een stijging in het aantal faillissementen.

Verwachte bedrijfsfaillissementen

Op basis van ons model kunnen we voor de komende jaren het aantal faillissementen voorspellen. Deze voorspellingen maken gebruik van de ramingen van RaboResearch voor het bbp, bedrijfsinvesteringen, inflatie, lonen, olie- en gasprijzen en de rente. Het reële netto-exploitatietoetschot is geraamd met een eenvoudig regressiemodel (zie ook de bijlage bij de online versie van dit artikel).

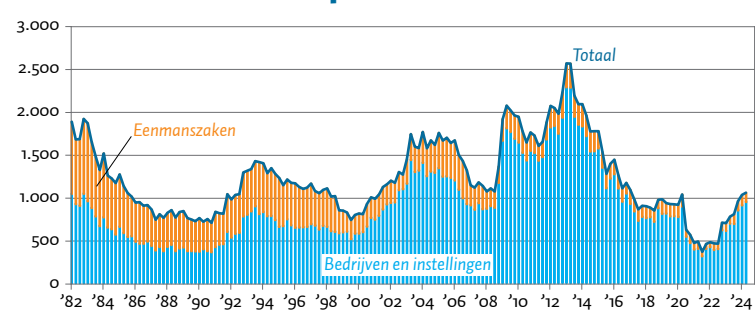
Het model voorspelt dat het aantal faillissementen de komende jaren doorstijgt naar een piek van 1.700 tot 1.900 bedrijven per kwartaal in 2027 (figuur 2). Na een forse toename in het aantal faillissementen met 35 procent dit jaar ten opzichte van 2023, vlakt de stijging de komende jaren af. In 2025 stijgt het aantal faillissementen nog met 24 procent en in 2026 met 21 procent. Vanaf 2029 zet er een daling in.

De stijging van het aantal verwachte faillissementen komt vooral doordat de inflatie de komende jaren naar verwachting nog relatief hoog blijft, terwijl de economische groei juist iets achterblijft bij het langjarig gemiddelde. Ook speelt het afbouwen van de steunpakketten en vooral de verplichting voor bedrijven om de nog openstaande coronaschuld van bijna dertien miljard euro terug te betalen een belangrijke rol.

De voorspelling houdt overigens geen rekening met de Wet homologatie onderhands akkoord (WHOA) die in 2021 is ingevoerd en bedrijven beter in staat om met

Aantal faillissementen per kwartaal

FIGUUR 1

ESB

Schattingresultaten: Effect op aantal faillissementen

TABEL 1

Economische groei (mutatie bbp-volume, procent j/j)	-3,73**
Mutatie reëel netto exploitatiesaldo (procent j/j)	-0,67**
Mutatie reële bedrijfsinvesteringen (procent j/j)	-0,10**
Mutatie geldmarktrente (procentpunt j/j)	1,35*
Inflatie (mutatie consumentenprijsindex (HICP), (procent j/j)	4,42**
Mutatie reële cao-lonen per uur (procent j/j)	0,34
NOW en TVL-steun in nominale bedragen in verhouding tot nominale bbp	-7,57**
Mutatie openstaande belastingschuld in verhouding tot nominale bbp	-7,21**
Adj. R ²	0,79

*/** Significant op respectievelijk tien- en vijfprocentniveau

Noot: Alleen de belangrijkste variabelen zijn opgenomen in de regressietabel. Voor een volledige weergave verwijzen we naar de bijlage bij de online versie van dit artikel. Alle schattingen zijn uitgevoerd met HAC robuuste standaardfouten en covariantie.

ESB

Voorspelling aantal faillissementen per kwartaal

FIGUUR 2

ESB

Een alternatief faillissementsmodel als gevoeligheidsanalyse

KADER 1

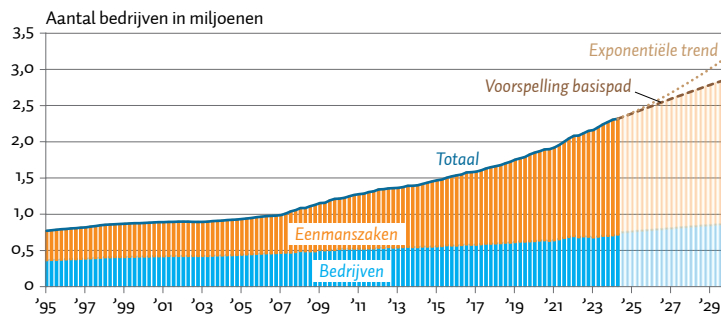
Ons basismodel houdt geen rekening met de ontwikkeling van het totale aantal bedrijven, wat automatisch kan leiden tot een stijging van het absolute aantal faillissementen. Het opnemen van de verandering van het totale aantal bedrijven heeft echter geen statistisch en economisch significant effect. Daarom hebben we als gevoeligheidsana-

lyse ook een alternatief model geschat (zie de technische bijlage bij dit artikel), waarin de verandering van het aantal bedrijfsfaillissementen *in verhouding tot het totale aantal bedrijven* (oftewel de faillissementsratio) wordt verklaard op basis van nagenoeg dezelfde set macro-economische variabelen als het basismodel.

schuldeisers tot een onderhands akkoord te komen, om zodoende een faillissement af te wenden. We verwachten niet dat deze wet onze voorspelling sterk beïnvloedt: de WHOA is sinds de introductie nog slechts enkele honder-

Ontwikkeling van het aantal bedrijven

FIGUUR 3

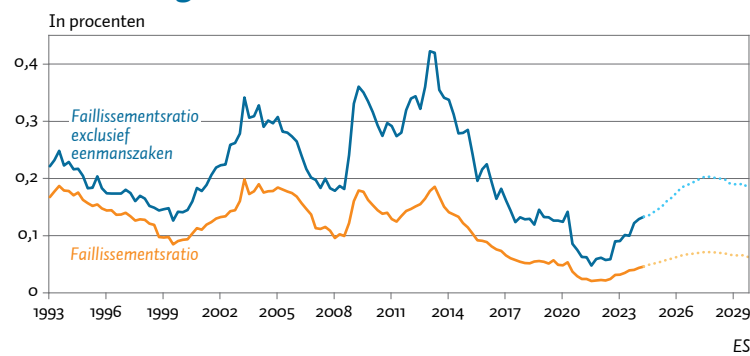

Noot: De exponentiële stippelijijn toont een directe extrapolatie van het aantal bedrijven. Vanwege de afbouw van diverse fiscale voordelen voor zelfstandigen kiezen we voor een conservatiever basispad. Beide extrapolaties zijn aan de hand van een ARIMA-model bepaald.

Data: CBS | ESB

Ontwikkeling faillissementsratio

FIGUUR 4

ESB

Bepalen van niet-levensvatbare bedrijven

KADER 2

Het bepalen van Nederlandse niet-levensvatbare bedrijven in de totale bedrijvenpopulatie (inclusief het mkb) is geen eenvoudige opgave. In de internationale literatuur wordt een niet-levensvatbaar bedrijf of zombiebedrijf gekarakteriseerd door een rentedekingsgetal kleiner dan 1. Dit betekent dat de operationele winst van een bedrijf ontoereikend is om aan de renteverplichtingen te voldoen.

Voor veel Nederlandse mkb-bedrijven zijn helaas geen data beschikbaar over hun renteverplichtingen, waardoor de definitie uit de internationale literatuur niet direct op Nederlandse data kan worden toegepast. Dit verklaart waarom Nederland ontbreekt in de internationale overzichtsstudies (OESO, 2017). Ook is het niet mogelijk om op marktwaarde gebaseerde criteria te gebruiken, zoals bijvoorbeeld wordt gedaan door de BIS (2018) voor toekomstige winstgevendheid, omdat dat voor mkb-bedrijven niet goed meetbaar is.

We gebruiken daarom een eigen definitie om een niet-levensvatbaar bedrijf vast te stellen, die aansluit bij de definitie van Albuquerque en Iyer (2023): om als niet-levensvatbaar te worden geclassificeerd, moet een bedrijf aan vier criteria voldoen.

Ten eerste heeft een niet-levensvatbaar bedrijf een (relatief) hoge schuldenlast. We meten dit door de schuld als percentage van de totale bedrijfsbezittingen te vergelijken met dat percentage van het mediane bedrijf

in dezelfde sector.

Ten tweede heeft een niet-levensvatbaar bedrijf een negatieve omzetgroei. Dat is een goede indicator van dalende productiviteit van een bedrijf. Daarnaast verzekert dit criterium dat groeiende (jonge) bedrijven die (nog) geen winst maken niet als niet-levensvatbaar worden geclassificeerd.

Ten derde heeft een niet-levensvatbaar bedrijf een lage operationele winst ten opzichte van de schuld. We kijken naar de ratio omdat we te weinig gegevens hebben over de hoogte en omvang van rentebetalingen door Nederlandse mkb-bedrijven. Niet-levensvatbare bedrijven hebben een operationele winst die lager is dan 2,7 procent van hun schuld. Die drempelwaarde is vastgesteld op basis van een analyse voor een grote steekproef van Nederlandse en internationale (beursgenoteerde) bedrijven waarvan het rentedekingsgetal wel bekend is.

Ten vierde presteert een niet-levensvatbaar bedrijf gedurende een langere tijd slecht. Bedrijven moeten daarom voor minimaal twee opeenvolgende jaren aan de criteria voldoen om als niet-levensvatbaar te worden geclassificeerd.

Tot slot, als een bedrijf eenmaal de classificatie 'niet-levensvatbaar' heeft, moet het gedurende langere tijd goede resultaten laten zien om uit deze status te geraken: pas als een bedrijf gedurende twee jaar niet meer voldoet aan ten minste twee van de drie criteria krijgt het weer de status 'gezond'.

den keren ingezet om een faillissement af te wenden (Damsteeg en Vink, 2023) en bovendien zijn de kosten van een WHOA-procedure voor veel mkb-bedrijven te hoog (Smit, 2024; Verstijlen et al., 2023).

Geen reden tot paniek

In historisch perspectief ziet de verwachte oploop van het aantal faillissementen in figuur 2 er zorgwekkend uit: die is vergelijkbaar met de niveaus in de nadagen van de dotcomcrisis van 2000 en de financiële crisis van 2008/2009. Hoewel voor individuele ondernemers een faillissement diepe sporen kan nalaten, zowel in financiële zin als psychologisch, is de oploop van het aantal verwachte faillissementen echter niet per se zorgelijk voor de Nederlandse economie als geheel.

Faillissementsratio

Ten eerste relateert de (verwachte) stijging van het aantal bedrijven de stijging van het absolute aantal faillissementen. De ontwikkeling van het totale aantal bedrijven kan immers automatisch leiden tot een stijging van het aantal faillissementen. Waren er rond 2010 nog 1,2 miljoen bedrijven, nu zijn het er 2,3 miljoen. Deze stijging komt weliswaar grotendeels door een stijging van het aantal eenmanszaken – een groep waarin het aantal faillissementen relatief laag is – maar niettemin is ook het overige aantal bedrijven en instellingen fors toegenomen van iets meer dan een half miljoen in 2010 naar meer dan 700.000 nu (figuur 3). Bij een lineaire extrapolatie zou het aantal bedrijven toenemen tot 850.000 bedrijven.

Door de stijging van het totale aantal bedrijven blijft de verwachte faillissementsratio (het aantal bedrijfsfaillissementen in verhouding tot het totale aantal bedrijven), ondanks een verwachte lichte stijging, veel lager dan de afgelopen decennia het geval is geweest (figuur 4). Ook wanneer we alleen kijken naar de verwachte ontwikkeling van de faillissementsratio voor bedrijven en instellingen (en we dus schonen voor de sterke oploop van het aantal eenmanszaken in vooral de noemer) is de verwachte stijging van de faillissementsratio niet extreem en lijkt er vooral sprake te zijn van normalisatie.

Creatieve destructie

Ten tweede worden door het proces van faillissementen in een economie niet-levensvatbare bedrijven uit de markt geduwd, waardoor schaarse productiefactoren (arbeid, land, kapitaal) vrijkomen voor productievare ondernemingen. Dit proces van zogenoemde 'creatieve destructie' zorgt voor innovatie en efficiëntere marktwerking op de lange termijn (Schumpeter, 1942).

Het sterk gedaalde aantal faillissementen in de periode 2013–2022 heeft het proces van creatieve destructie mogelijk verstoord. Het aandeel niet-levensvatbare bedrijven met weinig perspectief op winstgevendheid – dit type bedrijven staat in de literatuur beter bekend als 'zombiebedrijven' (Albuquerque en Iyer, 2023) – is in die periode namelijk aanzienlijk toegenomen en sindsdien relatief hoog gebleven (figuur 5).

Het uitblijven van het proces van creatieve destructie is wellicht te wijten aan de langdurige lagerenteomgeving en

ruimhartige coronasteun. Hierdoor konden veel van deze niet-levensvatbare bedrijven hun activiteiten continueren, terwijl onder normale omstandigheden de tucht van de markt ervoor zorgt dat deze bedrijven failliet gaan, vrijwillig stoppen of worden overgenomen.

Een oplopend aantal faillissementen van niet-levensvatbare bedrijven zou kunnen helpen om de negatieve trend in de productiviteitsgroei te keren, waar de Nederlandse economie al decennialang mee kampt, te keren (Erken, 2024). De OESO (2017) en BIS (2018) vinden immers een significant negatief effect van een stijging van het aandeel niet-levensvatbare bedrijven op de ontwikkeling van de productiviteitsgroei (kader 2).

Conclusies en beleidsaanbevelingen

De stijgende trend in het aantal faillissementen zet de komende jaren waarschijnlijk door. Dit leidt wellicht tot een steeds luider oproep aan de overheid om in te grijpen om faillissementen te voorkomen. Denk hierbij aan het opschorten of zelfs afstellen van het terugbetalen van de belastingschuld of het verruimen van criteria om aanspraak te kunnen maken op de regeling Crisismaatregel Personeelsbehoud.

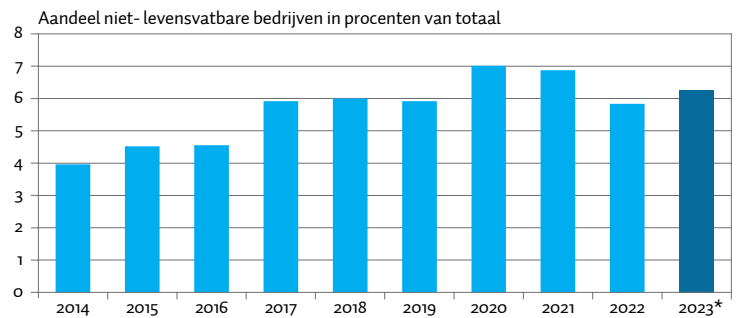
Hoewel voor individuele ondernemers een faillissement een zeer heftige en zelfs traumatische ervaring kan zijn, is terughoudendheid geboden. Overheidsingrijpen bij een onvoorziene externe schok, zoals de coronapandemie, is verstandig om te voorkomen dat ook gezonde, succesvolle bedrijven het onderspit delven, waardoor waardevol kapitaal, kennis en kunde onnodig verloren gaat. Maar de keerzijde van langdurige en forse overheidsinterventies is een haperende bedrijfsdynamiek die afgelopen jaren duidelijk zichtbaar was in het historisch lage aantal faillissementen, een toename van het aandeel niet-levensvatbare bedrijven en, sinds 2022, zelfs een dalend arbeidsproductiviteitsniveau. Niet voor niets concludeert het Centraal Planbureau in een recente evaluatiestudie dat de coronasteun te lang doorging en weinig gericht was, waardoor het beleid relatief duur en ondoelmatig was (CPB, 2024).

Een normalisatie van het aantal faillissementen kan ervoor zorgen dat het *schumpeteriaanse* proces van creatieve destructie in Nederland weer wat meer op gang komt en dat is in Nederland ook broodnodig. De ontwikkeling van de Nederlandse sectorstructuur heeft een forse rem gezet op de productiviteitsgroei, terwijl deze ontwikkeling veel minder sterk is geweest bij ons direct omringende landen (Erken, 2024).

Dit proces van hernieuwde inrichting van de economie vraagt wel om het scheppen van de juiste randvoorwaarden door de overheid. Dat betekent niet alleen het borgen van een stabiel fiscaal klimaat dat productieve allocatie van middelen stimuleert, maar ook investeren in onderwijs, innovatie, infrastructuur, duurzaamheid en defensie. En daarbij mag de overheid, zoals Kleinknecht (2024) recent bepleit, best wat scherper kiezen en activiteiten meer langs een brede welvaartsmeetlat leggen. Het is een prachtige opgave voor het nieuwe kabinet om komende tijd met een langetermijnvisie te komen op hoe het de vereiste vernieuwing van de economie klaar wil spelen.

Aandeel niet-levensvatbare bedrijven¹ in Nederland

FIGUUR 5

¹Kader 1 geeft de gehanteerde definitie van 'niet-levensvatbaar bedrijf'; 2023 is een eerste indicatie op basis van dertig procent van de totale steekproef in andere jaren

Data: ORBIS | ESB

Literatuur

- Albuquerque, B. en R. Iyer (2023) *The rise of the walking dead: Zombie firms around the world*. International Monetary Fund, 16 juni.
- Allianz (2024) *Global insolvency outlook: reality check*. Allianz Rapport, 28 februari.
- Atradius (2024) *Insolvency Outlook March 2024*. Atradius Publicatie, 28 maart.
- BIS (2018) *The rise of zombie firms: causes and consequences*. Bank for International Settlements. BIS Quarterly Review, september.
- Ben Jabeur, S., S. Mefteh-Wali en P. Carmona (2021) *The impact of institutional and macroeconomic conditions on aggregate business bankruptcy*. *Structural Change and Economic Dynamics*, 59, 108–119.
- Carter, R. en H. Van Auken (2006) *Small firm bankruptcy*. *Journal of Small Business Management*, 44(4), 493–512.
- CPB (2024) *Economische effecten van het coronasteunbeleid met lessen voor toekomstige crises*. CPB Publicatie, juni.
- Damsteegt, F. en M.J.P. Vink (2023) *Jaarverslag rechters WHOA-pool 2021 en 2022*. De Rechtspraak.
- Erken, H. (2024) *Lage groei productiviteit mede door ongunstige structuur economie*. ESB, te verschijnen.
- Kleinknecht, A. (2024) *Productiviteitsmisère staat niet los van lonen en flexibel werk*. ESB, te verschijnen.
- Liu, J. (2004) *Macroeconomic determinants of corporate failures: evidence from the UK*. *Applied Economics*, 36(9), 939–945.
- Liu, J. en N. Wilson (2002) *Corporate failure rates and the impact of the 1986 insolvency act: An econometric analysis*. *Managerial Finance*, 28(6), 61–71.
- OESO (2017) *The Walking Dead?: Zombie firms and performance in OECD countries*. OECD Economics Department Working Paper, 1372.
- Schumpeter, J. (1942) *Capitalism, socialism, and democracy*. New York: Harper & Brothers.
- Platt, H.D. en M.B. Platt (1994) *Business cycle effects on state corporate failure rates*. *Journal of Economics and Business*, 46(2), 113–127.
- Smit, R. (2024) *Whoa-procedure helpt faillissementen te voorkomen, maar kosten zijn hoog*. *Het Financieel Dagblad*, 7 augustus.
- Turner, P., A. Coutts en S. Bowden (1992) *The effect of the Thatcher government on company liquidations: An econometric study*. *Applied Economics*, 24(8), 935–943.
- Tweede Kamer (2024) *Stand van zaken betalingsregeling coronabelastingsschulden -mei 2024*. Te vinden op rijksoverheid.nl.
- Verstijlen, F.M.J., R.D. Vriesendorp, J.A.A. Adriaanse et al. (2023) *Evaluatie Wet homologatie onderhands akkoord*. Te vinden op rijksoverheid.nl.
- Wadhvani, S.B. (1986) *Inflation, bankruptcy, default premia and the stock market*. *The Economic Journal*, 96(381), 120–138.

Kostwinnersmodel blijft hardnekkig in Nederland

Vorig jaar ontving Claudia Goldin de Nobelprijs voor de economie voor haar baanbrekende onderzoek naar de positie van vrouwen op de arbeidsmarkt. Hoe staat het met de inkomensongelijkheid tussen mannen en vrouwen in Nederland?

IN HET KORT

- Het bruto-maandinkomen van mannen ligt 51 procent hoger dan dat van vrouwen.
- Het aantal gewerkte uren vormt een belangrijke verklaring voor de inkomensongelijkheid tussen mannen en vrouwen.
- Beleidsmatige oplossingen zijn van de lange adem, omdat culturele percepties en voorkeuren langzaam veranderen.

TIM VAN DER VALK
Beleidsmedewerker
bij het Ministerie van
Financiën

Het werk van Claudia Goldin laat zien dat er nog steeds inkomensverschillen bestaan tussen mannen en vrouwen, maar dat de onderliggende factoren en grootte ervan in de loop der tijd veranderen (Remery, 2023). Bij het dichtn van de inkomensverschillen tussen mannen en vrouwen zijn belangrijke economische voordelen te behalen (Kingma en Vandeplas, 2022). Gelijke(re) inkomens verhogen de arbeidsproductiviteit en vergroten het arbeidspotentieel. Daarnaast stijgt de economische zelfstandigheid van vrouwen en neemt de economische weerbaarheid van gezinnen toe omdat er een tweede (volwaardig) inkomen is om op terug te vallen.

Dit artikel analyseert de omvang en samenstelling van het inkomensverschil tussen mannen en vrouwen in Nederland en zet dit af tegen andere Europese landen.

Aanzienlijke inkomensverschillen

In 2022 lag het gemiddelde bruto-maandloon op 3.409 euro voor mannen en 2.259 euro voor vrouwen, een verschil van 51 procent (figuur 1a).

Vrouwen verdienen minder dan mannen vanwege een (gemiddeld) lagere arbeidsparticipatie in termen van uren en wegens een (gemiddeld) lager uurloon. De arbeidsparticipatie in termen van deelname ligt lager voor vrouwen dan voor mannen (figuur 1b). Als we de arbeidsparticipatie in termen van deelname en aantal uren combineren, dan werken mannen gemiddeld 0,61 fte en vrouwen 0,42 fte.

Na correctie voor individuele factoren (onder andere type werk, functie, ervaring en opleiding) is het loonverschil tussen mannen en vrouwen in 2022 1,8 procent bij de overheid en 6,9 procent in het bedrijfsleven (figuur 1c). De

loonverschillen zijn het grootst aan de bovenkant van de inkomensverdeling (CBS, 2023a).

De verschillen tussen mannen en vrouwen nemen in de loop der tijd af. In 2009 lag het mannelijke maandloon 75 procent hoger dan dat van vrouwen. In 2022 lag dat 51 procent hoger (exclusief correctie voor individuele factoren). Met name het uurloon van vrouwen is sinds 2009 verbeterd ten opzichte van mannen. Vrouwen tot veertig jaar verdienen inmiddels (ongecorrigeerd) meer dan mannelijke leeftijdsgenoten bij de overheid (CBS, 2023a).

Het verschil in de arbeidsparticipatie in termen van uren nam slechts beperkt af (figuur 1a). Op de meer lange termijn valt het op dat het verschil in de arbeidsparticipatie in termen van deelname sterk afnam: mannen namen iets minder deel aan de arbeidsmarkt sinds 1969, terwijl vrouwen juist vaker deelnamen.

In Europees opzicht zijn de Nederlandse inkomensverschillen tussen mannen en vrouwen gemiddeld, exclusief correctie voor individuele factoren (figuur 2a) en in de sectoren industrie, bouw en services (meer dan 45 procent van het BBP). Cijfers van het mediane loon naar geslacht waren niet beschikbaar voor de gehele economie bij Eurostat. Nederland valt internationaal wel op met een aanzienlijk verschil in het aantal gewerkte uren tussen mannen en vrouwen (figuur 2b).

Sociale normen

Verschillende studies wijzen op het aanzienlijke belang van sociale normen en cultuur als verklaring voor inkomensverschillen tussen mannen en vrouwen (Eckstein en Lifshitz, 2011; Christiansen et al., 2016). In Nederland is de maatschappelijke kijk op en omgang met vrouwen op de arbeidsmarkt grotendeels consistent met een traditioneel kostwinnersmodel. Tachtig procent van de Nederlandse bevolking denkt dat moeders met kinderen tot vier jaar niet of hooguit 28 uur per week zouden moeten werken (CBS, 2022). Vaders van kinderen tot dertien jaar zouden volgens een meerderheid juist minstens 28 uur moeten werken. Daarnaast denkt meer dan twintig procent van de Nederlanders in 2017 dat kinderen eronder lijden als hun moeder werkt, zo blijkt uit de datatool van *Atlas of European Values*. Het mannelijke gebruik van geboorteverlof is tot op heden relatief beperkt (Harthoorn, 2019).

Deze sociale normen komen in belangrijke mate tot uiting rond het moment van gezinsvorming ('babyboete'), wat tot driekwart van het inkomensverschil tussen mannen en vrouwen verklaart (De Groote en De Pleijt, 2023). Adema et al. (2019) laten zien dat het inkomen van de vrouw acht jaar na gezinsvorming met gemiddeld 39 pro-

cent daalt. Deze daling herstelt zich niet op de lange termijn. Voor de man blijft het inkomen gelijk. De daling is groter voor lageropgeleiden (52 procent) dan voor hogeropgeleiden (30 procent). De daling van het inkomen van de vrouw na gezinsvorming komt voornamelijk door een afname in het aantal gewerkte (betaalde) uren. Rabaté en Rellstab (2022) laten zien dat de omvang van de babyboete correleert met gendernormen.

Verschillen in arbeidsparticipatie komen echter niet alleen voor rond gezinsvorming. Vrouwen beginnen hun werkzame leven vaker in deeltijd dan mannen en stappen vaker over op een deeltijd baan (CBS, 2023c). De omvang van dit verschil valt echter in het niet bij de omvang van de babyboete.

Vrouwen nemen het gros van (onbetaald) huishoudelijke werk en zorg op zich (tabel 1). In meer dan vijftig procent van de huishoudens met kinderen voert de vrouw meer huishoudelijke taken uit, terwijl in dertig tot veertig procent van de gevallen de verdeling gelijk is. In minder dan tien procent van de huishoudens met kinderen doet de man meer (Remery et al., 2022). Overigens wensen vier op de tien huishoudens de huishoudelijke taken gelijk te verdelen (CBS, 2023b).

Tabel 1 laat verder zien dat een verhoging van de arbeidsparticipatie van vrouwen ten opzichte van mannen ook een gedragsverandering van de man vereist: het verschil in het aantal uren per week dat aan betaald werk wordt besteed (9,6 uur), ligt dicht bij het verschil in zorg voor het huishouden en zorg voor anderen (9 uur).

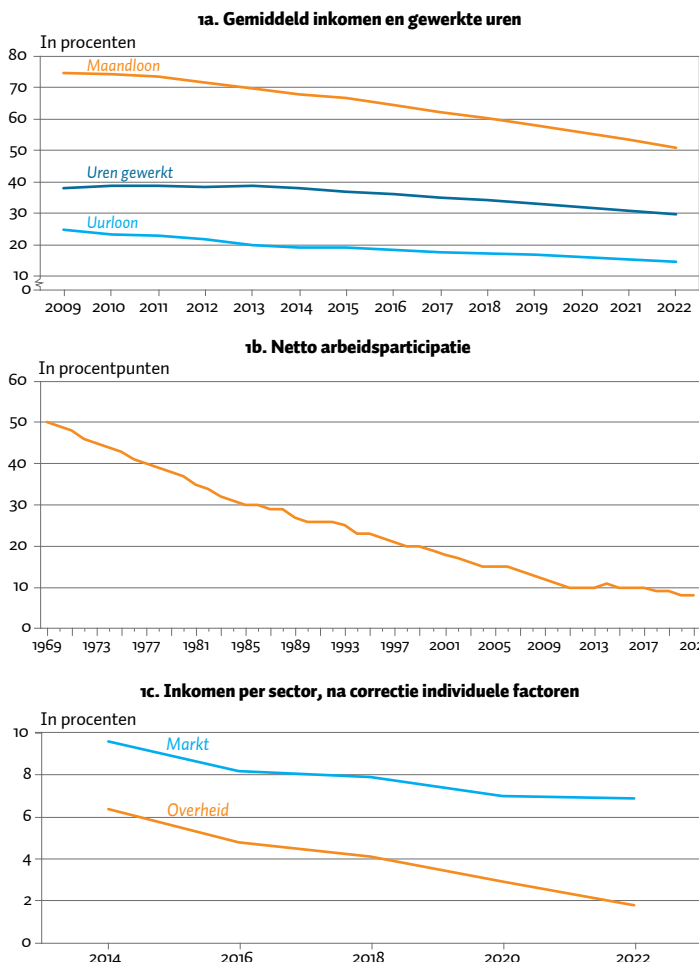
Sociale normen en cultuur resulteren waarschijnlijk ook in discriminatie van vrouwen op de arbeidsmarkt. Van de vrouwen die actief zijn op de arbeidsmarkt en de afgelopen vier jaar een kind kregen, heeft 43 procent situaties meegemaakt die wijzen op zwangerschapsdiscriminatie in 2019, overigens een lichte stijging ten opzichte van 2016 (College voor de rechten van de mens, 2020). Het niet verlengen van een tijdelijk contract is daarbij het meest voorkomend. Verschillende Amerikaanse studies laten zien dat mannen een relatief grotere kans hebben om een baan te krijgen en daarbij ook een relatief beter salaris aanbod ontvangen, beide ten opzichte van vrouwen (Blau en Kahn, 2017).

Een beperkt beleidsinstrumentarium

Sociale normen en genderspecifieke rolpatronen veranderen langzaam in de loop der tijd (Williamson, 2000). Tegelijkertijd is het mogelijk om deze normen en patronen te beïnvloeden. De aanwezigheid van vrouwen in leidinggevende posities draagt bij aan hun maatschappelijke positie (Bonomi et al., 2013). Quota's lijken daarbij met name effectief aan de bovenkant van de inkomensverdeling (Maume, 2019). Loontransparantie laat verder veelbelovende resultaten zien in het verkleinen van inkomensverschillen bij gelijksoortige banen (Obloj en Zenger, 2022; Bennedsen et al., 2023). In dat kader is er veel te verwachten van de Nederlandse implementatie van de Europese richtlijn beloningstransparantie.

De mogelijkheden om inkomensverschillen tussen mannen en vrouwen in te perken met meer traditioneel beleid (zoals belastingbeleid en verlofregelingen) zijn ech-

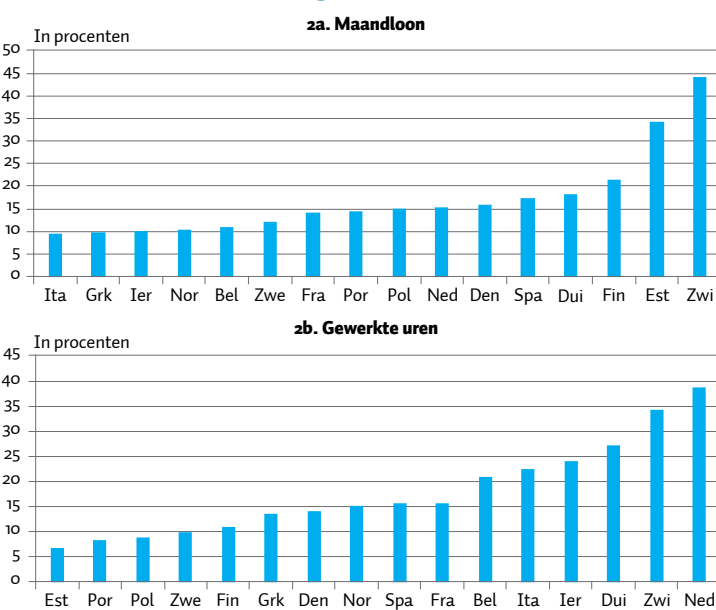
Gemiddeld inkomen en participatie Nederlandse vrouwen, ten opzichte van mannen FIGUUR 1

Noot: Individuele factoren hebben betrekking op kenmerken van de werknemer, de werkgever en de baan

Data: CBS | ESB

Gemiddeld inkomen en participatie vrouwen in Bouw en Dienstverlening, ten opzichte van mannen FIGUUR 2

Data: Eurostat | ESB

Verdeling van tijd in uren, personen van twaalf jaar en ouder

TABEL 1

	Betaald werk	Scholing	Zorg voor het huishouden	Zorg voor anderen	Totaal
Mannen	25,3	3,3	15,4	2,1	46
Vrouwen	15,9	3,3	22,8	3,7	45,7

Bron: SCP (2018) | ESB

ter relatief beperkt (Hasekamp en Scheer, 2024). De marginale belastingdruk voor minstverdieners en alleenstaanden met kinderen is al relatief laag aan de onderkant van de inkomensverdeling en verdere verhoging van de kinderopvangtoeslag kent beperkte toegevoegde waarde en is uitermate kostbaar (Bettendorf et al., 2015; Adema et al., 2019). De literatuur laat verder wisselende resultaten zien bij uitbreiding van verlof, zowel bij arbeidsparticipatie van vrouwen als bij de taakverdeling van huishoudelijke en zorgtaken (Abrahamsen, 2018; Patnaik, 2019). De effecten van de uitbreiding van geboorteverlofregelingen in 2022 zijn nog onbekend, net als de effecten van anoniem solliciteren (Krause et al., 2012; Behaghel et al., 2015).

Maatregelen die de lonen van vrouwen stutten, zijn relatief kansrijk, ook vanwege de hoge elasticiteit in termen van deelname voor vrouwen (Mastrogiacomio, 2013). Hiermee wordt het ook voor vrouwen aantrekkelijker om te investeren in menselijk kapitaal als de opbrengsten van arbeidsdeelname over de gehele levensloop toenemen. Het loont daarom om de inkomstenbelasting meer in te richten op de participatiebeslissing, bijvoorbeeld via een (eventueel verzilverbare) heffingskorting.

Daarnaast kan de toekenningszekerheid van de kinderopvangtoeslag worden vergroot, bijvoorbeeld door de arbeidseis volledig te laten vallen. Dit verkleint het risico op terugvorderingen na toetreding tot de arbeidsmarkt. Daarbij denkt 45 procent van de ouders dan de kinderopvang van baby's van onvoldoende kwaliteit is, dit terwijl de kwaliteit over het algemeen goed is (IBO Deeltijd, 2019). Het vergroten van de bewustwording over de huidige kwaliteit van de kinderopvang kan dus ook nog een beleids optie zijn om arbeidsdeelname te stimuleren.

Ten slotte kan meer ruimte voor flexibele werktijden de inkomensverschillen tussen mannen en vrouwen verkleinen (Goldin, 2014). Bijvoorbeeld door werk meer als teamwerk te organiseren of werknemers grotere autonomie te geven. Tegelijkertijd kunnen maatregelen die de combinatie van werk en privéleven vergemakkelijken ook een averechts effect sorteren als voornamelijk vrouwen van deze flexibiliteit gebruikmaken (Chung, 2022). Dit kan de carrière van vrouwen schaden, bestaande stereotypen in stand houden en daarmee de genderongelijkheid juist vergroten.

Literatuur

- Abrahamsen, S.A. (2018) Paternity leave and family outcomes. University of Bergen, Department of Economics Working Paper, 13/18.
- Adema, Y., K. Folmer, S. Rabaté et al. (2019) Arbeidsparticipatie, gewerkte uren en economische zelfstandigheid van vrouwen. CPB Notitie, september.
- Behaghel, L., B. Crépon en T. Le Barbanchon, T. (2015) Unintended effects of anonymous résumés. *American Economic Journal: Applied Economics*, 7(3), 1–27.
- Bennedsen, M., B. Larsen en J. Wei (2023) Gender wage transparency and the gender pay gap: A survey. *Journal of Economic Surveys*, 37(5), 1743–1777.
- Bettendorf, L.J.H., E.L.W. Jongen en P. Muller (2015) Childcare subsidies and labour supply: Evidence from a large Dutch reform. *Labour Economics*, 36, 112–123.
- Blau, F.D. en L.M. Kahn (2017) The gender wage gap: Extent, trends, and explanations. *Journal of Economic Literature*, 55(3), 789–865.
- Bonomi, G., G. Brosio en M.L. Di Tommaso (2013) The impact of gender quotas on votes for women candidates: Evidence from Italy. *Feminist Economics*, 19(4), 48–75.
- CBS (2022) *Emancipatiemonitor 2022*. CBS Publicatie, 29 november.
- CBS (2023a) *Monitor Loonverschillen mannen en vrouwen, 2022*. CBS Publicatie, 7 december.
- CBS (2023b) *Verdeling werk en zorg tussen vaders en moeders vaak anders dan gewenst*. CBS Statistiek, 8 maart.
- CBS (2023c) *Vrouwen werken meteen na afstuderen al vaker in deeltijd dan mannen*. CBS Statistiek, 12 april.
- Christiansen, L., H. Lin, J. Pereira et al. (2016) *Individual choice or policies? Drivers of female employment in Europe*. IMF Working Paper, WP/16/49.
- Chung, H. (2022) *The flexibility paradox: Why flexible working leads to (self-) exploitation*. Bristol: Policy Press.
- College voor de rechten van de mens (2020) *Zwanger en werk: dat baart zorgen*. College voor de rechten van de mens, Rapport, november.
- Eckstein, Z. en O. Lifshitz (2011) Dynamic female labor supply. *Econometrica*, 79(6), 1675–1726.
- Goldin, C. (2014) A grand gender convergence: Its last chapter. *The American Economic Review*, 104(4), 1091–1119.
- Groote, J. de, en A. de Pleijt (2023) Gezinsvorming verlaagt het inkomen van de vrouw en verhoogt dat van de man. ESB, 108(48275), 21–23.
- Harthoorn, H. (2019) *The state of Dutch fathers: Vaderschap in Nederland: van willen naar doen*. Rutgers Rapport.
- Hasekamp P. en B. Scheer (2024), *Krappe arbeidsmarkt vraagt om keuzes*, CPB Publicatie als onderdeel van het Centraal Economisch Plan 2024.
- IBO Deeltijd (2019) *De(el) tijd zal het leren: Van analyse naar beleid over deeltijd*. IBO Deeltijdwerk Rapport, september.
- Kingma A. en A. Vandeplass (2022) Genderkloof schaad Nederlandse economie. ESB, 107(4811), 301–303.
- Krause, A., U. Rinne en K.F. Zimmermann (2012) Anonymous job applications in Europe. *IZA Journal of European Labor Studies*, 1, artikelnummer 5.
- Kurtulus, F.A., en D. Tomaskovic-Devey (2012) Do female top managers help women to advance? A panel study using EEO-1 records. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 639(1), 173–197.
- Maume, D.J., O. Heymann en L. Ruppanner (2019) National board quotas and the gender pay gap among European managers. *Work, Employment and Society*, 33(6), 1002–1019.
- Mastrogiacomio, M., N. Bosch, M. Gielen en E. Jongen (2013) A structural analysis of labour supply elasticities in the Netherlands, *CPB Discussion Paper*, 235.
- Obloj, T. en T. Zenger (2022) The influence of pay transparency on (gender) inequality, inequality and the performance basis of pay. *Nature Human Behaviour*, 6(5), 646–655.
- Patnaik, A. (2019) Reserving time for daddy: The consequences of fathers' quotas. *Journal of Labor Economics*, 37(4), 1009–1059.
- Rabaté, S. en S. Rellstab (2022) What determines the child penalty in the Netherlands? The role of policy and norms. *De Economist*, 170(2), 195–229.
- Remery, C., S.C.H. André en M.A. Yerkes (2022) De pandemie als mogelijke katalysator van emancipatie. In: S.C.H. André, T. Reeskens en B. Völker (red.), *De sociologie en de pandemie*. Tilburg: Open Press Tilburg University, pp. 100–111.
- Remery, C. (2023) Nobelprijs voor onderzoek naar vrouwen op de arbeidsmarkt. ESB, 108(4828), 587–589.
- SCP (2018) *Alle ballen in de lucht: Tijdsbesteding in Nederland en de samenhang met kwaliteit van leven*. SCP Publicatie, december.
- Williamson, O.E. (2000) The new institutional economics: taking stock, looking ahead. *Journal of Economic Literature*, 38(3), 595–613.

Betaaltaken gelijker verdeeld bij koppels van hetzelfde geslacht

Bij heterokoppels betalen vrouwen vaker supermarktboodschappen en regelen mannen vaker de betaling van vaste lasten. Dat kan efficiënt zijn, maar ook afhankelijk maken. Huishoudens met partners van hetzelfde geslacht tonen dat het ook anders kan.

IN HET KORT

- Betaaltaken zijn gelijker verdeeld in huishoudens met mannen- of vrouwenkoppels dan in heterohuishoudens.
- Het hebben van een eigen betaalrekening komt vaker voor in huishoudens met partners van hetzelfde geslacht.
- Doordat genderrollen langzaam veranderen is het aannemelijk dat ook betaaltaken gelijker verdeeld zullen worden.

CARIN VAN DER CRUIJSEN

Cluster lead
onderzoek bij De
Nederlandsche Bank
(DNB)

MARIE-CLAIRE BROEKHOFF

Onderzoeker bij DNB
en promovendus aan
de Rijksuniversiteit
Groningen

JORIS KNOBEN

Hoogleraar aan
Tilburg University

Het huishouden wordt in veel studies over huishoudfinanciën als één analyse-eenheid gezien (Gomes et al., 2021). Onderzoek naar de verdeling van financiële taken en beslissingen binnen huishoudens is echter ook belangrijk. Het geeft meer inzicht in hoe huishoudbeslissingen tot stand komen en of beide partners ervaring hebben met bepaalde taken, zodat zij deze indien nodig eenvoudig van elkaar kunnen overnemen. Het beperkte onderzoek dat er is, kijkt weliswaar naar man-vrouw-verschillen, maar er is nog maar weinig onderzoek naar het effect van homoseksuele relaties hierbij (Brahma et al., 2023). In dit artikel dragen we bij aan de kennis die op dit terrein wordt opgebouwd en onderzoeken we de verdeling van betaaltaken tussen heterohuishoudens en huishoudens met koppels van hetzelfde geslacht.

Data

Onze analyse is gebaseerd op data die van 24 november tot en met 31 december 2023 verzameld zijn onder het Centerpanel, een representatieve groep Nederlandse consumenten. De vragenlijst gaat onder andere over betaalgedrag, fraudekennis en de verdeling van betaaltaken binnen huishoudens.

Eerder onderzoek met deze data laat zien dat er diverse man-vrouw-verschillen (gendergaps) zijn in de betaalwereld (Van der Crujisen en Broekhoff, 2024). Zo hebben vrouwen minder ervaring met digitale betaalmiddelen en minder kennis over betaal fraude. Er zijn ook verschillen in wie wat

betaalt in huishoudens. Mannen regelen vaker de betaling van vaste lasten en vrouwen de dagelijkse betalingen.

We analyseren de antwoorden van de respondenten die samenwonen met hun partner (al dan niet getrouwd) en van wie we het geslacht van de partner hebben kunnen achterhalen door onze data te koppelen aan de Household Survey data van De Nederlandsche Bank (DNB). Respondenten geven aan of zij man of vrouw zijn, er is geen andere categorie. In totaal gaat het om een groep van 1.513 respondenten. Hierin zitten 1.484 personen met een partner van het andere geslacht en 29 personen met een partner van hetzelfde geslacht, 17 mannen en 12 vrouwen.

De taakverdeling is voor zes verschillende soorten betalingen gemeten. Deelnemers aan het onderzoek werd gevraagd: “Wie voert onderstaande betalingen uit of regelt dat deze betalingen plaatsvinden? Als het bedragen zijn die automatisch worden afgeschreven, geef dan aan wie heeft geregeld dat dit gebeurt.” Respondenten konden kiezen uit de volgende antwoorden: “Ik doe dit altijd”, “Ik doe dit vaker dan mijn partner”, “Mijn partner en ik doen dit even vaak”, “Mijn partner doet dit vaker dan ik”, “Mijn partner doet dit altijd” en “Iemand anders dan mijn partner of ik doet dit”.

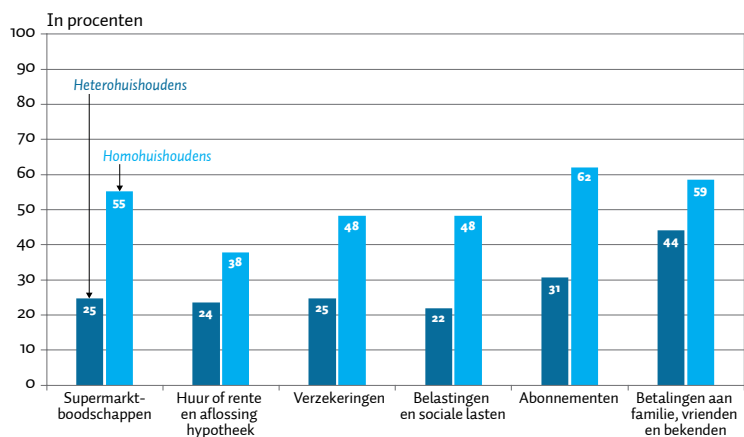
Verschil homo- en heterohuishoudens

De betaaltaken zijn gelijker verdeeld in huishoudens met koppels van hetzelfde geslacht dan in heterohuishoudens, zo blijkt uit deze data. Het aandeel dat de betalingen even vaak uitvoert of regelt als de partner is voor alle soorten betalingen hoger (figuur 1). Bij heterohuishoudens is er in de meeste gevallen sprake van specialisatie; een van de partners regelt vaker of zelfs altijd de supermarktaankopen. Vrouwen betalen relatief vaak de supermarktboodschappen en regelen de onderlinge betalingen, terwijl mannen zich meer bezighouden met het betalen van de vaste lasten (Van der Crujisen en Broekhoff, 2024). Bij huishoudens met mannen- of vrouwenkoppels blijkt het aandeel dat aangeeft even vaak als hun partner in de supermarkt te betalen een stuk hoger. Ook alle andere betaaltaken zijn gelijker verdeeld in deze huishoudens. Dit neemt niet weg dat ook binnen huishoudens met koppels van hetzelfde geslacht betaaltaken vaak ongelijk zijn verdeeld.

Daarnaast hebben respondenten met een partner van hetzelfde geslacht vaker een eigen betaalrekening dan respondenten uit heterohuishoudens, namelijk 79 procent versus 53 procent. Dit duidt op meer financiële onafhanke-

Aandeel dat de betalingen even vaak uitvoert of regelt als de partner FIGUUR 1

lijkheid. Het aandeel met een gezamenlijke betaalrekening verschilt niet significant; 89 procent van de respondenten uit heterohuishoudens heeft zo'n rekening tegenover 86 procent van de respondenten uit homohuishoudens. Dit laat zien dat binnen mannen- of vrouwenkoppels vaker eigen betaalrekeningen worden aangehouden naast een gezamenlijke betaalrekening.

Matching methodes

Het is belangrijk om na te gaan of de verschillen tussen de homo- en heterohuishoudens worden veroorzaakt door verschillen in achtergrondkenmerken van de respondenten. Het aantal respondenten uit huishoudens met mannen- of vrouwenkoppels is immers klein. Deze personen zijn gemiddeld genomen ook jonger, hebben een hoger huishoudensinkomen en hebben vaker een hbo-opleiding of universitaire studie afgerond (tabel 1). Deze factoren kunnen van invloed zijn op de betaaltaakverdeling en het hebben van een eigen betaalrekening. Zo vinden Van der Crujssen en Broekhoff (2024) dat betaaltaken gelijk zijn verdeeld bij jongere generaties in vergelijking met oudere generaties.

Om een zo zuiver mogelijke vergelijking te maken tussen homo- en heterohuishoudens gebruiken we matching-technieken. Bij matching wordt een controlegroep samengesteld die op alle observeerbare karakteristieken zo gelijk mogelijk is aan de studiegroep, in ons geval de respondenten uit homohuishoudens. Elke respondent uit een homohuishouden wordt gematcht met minimaal vier respondenten uit heterohuishoudens met dezelfde achtergrondkenmerken. De kenmerken die meegenomen zijn in deze matching, zijn leeftijd (vijf categorieën), netto jaarlijks huishoudensinkomen (vijf categorieën), opleiding (hbo-opleiding of universitaire studie afgerond versus overig) en woningbezit (ja/nee), als een proxy voor vermogen.

We hebben twee verschillende methodes toegepast: *covariate matching* en *propensity score matching* (Caliendo en Kopeinig, 2008). Bij covariate matching worden observaties direct gematcht op de gebruikte achtergrondkenmerken. Bij propensity score matching wordt op basis van de achtergrondkenmerken voor iedere observatie de kans dat deze in de studiegroep valt (de propensity score) geschat en worden observaties vervolgens op deze kans aan elkaar gematcht. Beide methodes verschillen in hoe matches

Verschillen in kenmerken tussen hetero- en homohuishoudens in sample TABEL 1

	Aandeel in procenten		Verschil, in procentpunten
	Heterohuishoudens	Homohuishoudens	
Leeftijd			
16-34 jaar	6,3	24,1	-17,8***
35-44 jaar	14,2	20,7	-6,5
45-54 jaar	18,9	13,8	5,1
55-64 jaar	18,8	27,6	-8,8
65 jaar en ouder	41,8	13,8	28,1***
Netto jaarlijks huishoudensinkomen			
kwintiel 1	20,1	17,2	2,9
kwintiel 2	20,1	13,8	6,3
kwintiel 3	20,1	13,8	6,3
kwintiel 4	20,3	10,3	9,9*
kwintiel 5	19,4	44,8	-25,4***
Hbo- of universitaire opleiding	43,1	65,5	-22,4***
Koopwoning	84,0	82,8	1,3

*/*** Significant op respectievelijk tien- en eenprocentniveau

Data: Centerpanel | ESB

gevormd worden, maar de intuïtie erachter is hetzelfde en de uitkomsten lijken in ons geval sterk op elkaar.

De matching-analyses bevestigen dat betaaltaken gelijker zijn verdeeld in huishoudens met partners van hetzelfde geslacht (tabel 2). Voor vier van de zes soorten betalingen is het aandeel dat de betalingen even vaak uitvoert of regelt als de partner significant hoger in deze huishoudens dan in heterohuishoudens. Het gaat om de betaling van supermarktboodschappen, verzekeringen, belastingen en sociale lasten en abonnementen. Het aandeel dat dit even vaak doet ligt tussen de zestien en dertig procentpunt hoger in huishoudens met koppels van hetzelfde geslacht. Daarnaast is het aandeel dat een eigen betaalrekening heeft zestien procentpunt hoger in deze huishoudens.

Mogelijke verklaring

Een plausible verklaring voor de traditionele taakverdeling in heterohuishoudens zijn diepgewortelde rolpatronen. In Nederland is de arbeidsparticipatie van vrouwen lager dan die van mannen (Van der Valk, 2024). Dit biedt een logische verklaring waarom vrouwen vaker de dagelijkse huishoudbetalingen doen, maar niet waarom mannen vaker de betalingen van vaste lasten regelen.

Mogelijke verklaringen waarom mannen zich meer bezighouden met het regelen van deze betalingen zijn sociale normen en man-vrouw-verschillen in digitale vaardigheden, financiële kennis, financiële onafhankelijkheid en voorkeuren qua taakverdeling. Mannen scoren beter op digitale vaardigheden (Non en Dinkova, 2021) en hebben betere financiële kennis en meer vertrouwen in deze kennis (Bucher-Koenen et al., 2021). Zij zijn ook beter op de hoogte van fraude in de betaalwereld en hebben minder angst voor de digitale betaalwereld (Van der Cruijssen en Broekhoff, 2024). Niet iedereen redt zich namelijk even goed in de betaalwereld. Ruim een op de zes mensen in Nederland voert zijn/haar bankzaken niet zelfstandig uit (Broekhoff et al., 2023). De betaling van woonlasten, verzekeringen, belastingen en abonnementen vindt vaak digitaal plaats en gaat meestal samen met wat uitzoekwerk, waarvoor digitale vaardigheden en financiële kennis nodig zijn.

Een mogelijke verklaring voor de gelijkere verdeling van betaaltaken in huishoudens met mannen- of vrouwenkoppels is dat de gewerkte uren in deze huishoudens minder scheef verdeeld zijn dan in heterohuishoudens (CBS, 2019). De werkduur van de kortst werkende partner (inclusief niet werkenden) is gemiddeld 900 uur bij heterovrouwen, 1.100 uur bij lesbische vrouwen en heteromannen, en 1.200 uur bij homomannen.

Huishoudens met mannen- of vrouwenkoppels kampen niet met gendergaps, maar ook in deze huishoudens kunnen partners verschillen in hun financiële kennis, digitale vaardigheden en voorkeuren. Dit verklaart mogelijk waarom ook in veel van deze huishoudens de betaaltaken niet gelijk verdeeld zijn. Vervolgonderzoek is nodig om te achterhalen welk deel van de ongelijke verdeling van betaaltaken in huishoudens komt door gebrek aan of verschil in kennis en vaardigheden.

Risico's ongelijke taakverdeling

Een taakverdeling voor het regelen van betalingen in het huishouden kan logisch en efficiënt zijn, maar er kleeft ook

Vershil in betaaltaakverdeling tussen homo- en heterohuishoudens in procentpunten

TABEL 2

Aandeel dat de betalingen even vaak uitvoert of regelt	
Supermarktboodschappen	30,4***
Huur of rente en aflossing hypotheek	10,0
Verzekeringen	16,1***
Belastingen en sociale lasten	20,9***
Abonnementen	25,6***
Betalingen aan familie, vrienden en bekenden	8,9
Aandeel dat een bepaalde rekening heeft	
Eigen betaalrekening	15,8**
Gezamenlijke betaalrekening	-1,7

/ Significant op respectievelijk vijf- en eenprocentniveau.

Noot: de tabel toont de uitkomsten van de propensity score matching-methode. De covariate matching-methode geeft vergelijkbare resultaten.

Data: Centerpanel, 2023 | ESB

een risico aan als de partner de betaaltaken niet eenvoudig kan overnemen indien dit nodig is. Het is belangrijk dat beide partners de vaardigheden hebben om zelfstandig deel te kunnen nemen aan de betaalwereld en zicht hebben op de huishoudfinanciën. Zo zijn beide partners op tijd op de hoogte van mogelijke financiële problemen en kunnen zij de huishoudbetalingen soepel voortzetten, bijvoorbeeld bij ziekte of overlijden van de partner.

Doordat aan gender gerelateerde rolpatronen langzaam maar zeker veranderen, is het aannemelijk dat ook betaaltaken gelijker verdeeld zullen worden. Daarnaast zou een toegankelijke betaalwereld en beleid gericht op het vergroten van financiële kennis en digitale vaardigheden hieraan kunnen bijdragen. Dit kan bijvoorbeeld doormiddel van publiek-private samenwerkingen, bijvoorbeeld bij het ontwikkelen van programma's om digitale en financiële geletterdheid te vergroten. Het is belangrijk om daarbij specifiek rekening te houden met doelgroepen die mogelijk kwetsbaar zijn, zoals ouderen of mensen zonder toegang tot digitale hulpmiddelen.

Literatuur

- Brahma, S., K. Gavriilidis, V. Kallinterakis et al. (2023) LGBTQ and finance. *International Review of Financial Analysis*, 86, 102547.
- Broekhoff, M.-C., C. van der Cruijssen, N. Jonker et al. (2023) *Digitalisering van het betalingsverkeer: een uitkomst voor de één, een uitdaging voor de ander*. DNB Rapport, januari.
- Bucher-Koenen, T., R. Alessie, A. Lusardi en M. van Rooij (2021) *Fearless woman: Financial literacy and stock market participation*. DNB Working Paper, 708.
- Caliendo, M. en S. Kopeinig (2008) Some practical guidance for the implementation of propensity score matching. *Journal of Economic Surveys*, 22(1), 31–72.
- CBS (2019) *Van alle stellen hebben mannenkoppels hoogste inkomen*. CBS Nieuwbericht, 11 oktober.
- Cruijssen, C. van der, en M.-C. Broekhoff (2024) *Gender gaps in the world of payments*. DNB Working Paper, 805.
- Gomes, F., M. Haliassos en T. Ramadorai (2021) Household finance. *Journal of Economic Literature*, 59(3), 919–1000. Te vinden op www.aeaweb.org.
- Non, M. en M. Dinkova (2021) Aanzienlijk deel beroepsbevolking kampt met lage digitale vaardigheden. ESB, 106(4797), 230–233.
- Valk, T. van der (2024) *Kostwinnersmodel blijft hardnekkig in Nederland*. ESB, te verschijnen.

Ruim twee derde bedrijfswinsten is ten koste van mens en milieu

Binnen veel bedrijven was decennialang alles gericht op het maken van financiële winst voor de aandeelhouders. Die focus gaat echter ten koste van de mens en het milieu. Hoe ziet de financiële winst van bedrijven eruit bij een correctie voor deze sociale en ecologische waarde-extractie?

IN HET KORT

- Via schaduwrijzen kan de sociale en ecologische waarde-extractie door bedrijven worden geschat.
- Een grove mondiale schatting toont dat twee derde van de financiële winst voortkomt uit waarde-extractie.
- Door alle belanghebbenden zeggenschap te geven in ondernemingen kan deze waarde-extractie worden voorkomen.

RUTGER CLAASSEN

Hoogleraar aan de
Universiteit Utrecht

DIRK SCHOENMAKER

Hoogleraar aan de
Erasmus Universiteit
Rotterdam

WILLEM SCHRAMADE

Hoogleraar aan
Nyenrode Business
University en Head
of Sustainability
Client Advisory bij
Schroders

Brede welvaart is een onderwerp dat recentelijk een steeds belangrijker positie binnen Nederland inneemt (Claassen en Cools, 2023). Hierbij wordt niet alleen naar de welvaart gekeken in financiële zin, maar ook naar welvaart die zich niet direct laat uitdrukken in geldbedragen.

Zo'n breed welvaartspectief kan ook worden toegepast op bedrijven. In veel bedrijven wordt gestuurd op het creëren van financiële waarde voor aandeelhouders – de winst die overblijft na aftrek van contractuele betalingen aan alle bij het bedrijf betrokken partijen.

Deze focus op winst voor aandeelhouders komt voort uit de klassieke agency-theorie (Jensen en Meckling, 1976), waarbij de aandeelhouder de residuele eiser is. Dit wordt soms als een vorm van zwakte gepositioneerd – de aandeelhouder is de laatste in de rij die wordt betaald. Toch zien we dat sinds de jaren tachtig de macht van de aandeelhouders toegenomen is als gevolg van de Friedman-doctrine die stelt dat het de verantwoordelijkheid van bedrijven is om winst voor aandeelhouders te maken (Friedman, 1970). Deze aandeelhoudersrevolutie is nog altijd gaande, zie bijvoorbeeld de massale aandeleninkoopprogramma's van bedrijven, waarmee ze winst kunnen uitkeren zonder afdracht van dividendbelasting aan de fiscus en daarmee aan de maatschappij.

Vanuit een breed welvaartspectief zouden bedrijven echter moeten sturen op 'brede waarde', bestaande uit financiële, sociale en ecologische waarde (Claassen en Schoenmaker, 2024; Schoenmaker en Schramade, 2023). Daarbij kijkt een bedrijf dus naar de waarde die het genereert op financieel vlak, maar ook naar de maatschappelijke impact en hoe positief of negatief de milieufootprint van het bedrijf is. Door de huidige macht van aandeelhouders met een focus op winsten gaan juist de samenleving en de natuur erop achteruit (Mazzucato, 2018; Schoenmaker en Schramade, 2023).

In dit artikel verkennen we hoe groot deze sociale en ecologische waarde-extractie is, zowel op micro- als op macroniveau en bespreken we manieren waarop deze extractie kan worden doorbroken.

Brede waarde in beeld

Het Impact-Weighted Accounts Framework (Impact Economy Foundation, 2022) maakt het mogelijk de brede waarde als de waardecreatie van de belangrijkste belanghebbenden in de drie domeinen te meten: de financiële waarde van aandeelhouders, de sociale waarde van werknemers, klanten en de maatschappij, en de ecologische waarde van toekomstige generaties.

De kring van belanghebbenden kan worden bepaald met een materialiteitsanalyse, die meet welke onderwerpen van belang zijn voor een onderneming. Vervolgens is de berekening van de sociale en ecologische waarde gebaseerd op welvaart die buiten financiële-waardecreatie valt. Deze waarde bestaat uit de verandering in huidig en toekomstig welzijn van betrokken belanghebbenden (zoals klanten en werknemers) en een mogelijke schending van mensenrechten in het sociale of milieudomein door een onderneming (Schouten en Schoenmaker, 2022). Om deze waarde te berekenen worden schaduwrijzen gebruikt voor de toename in menselijk welzijn door extra levensjaren gezond geleefd en de herstellkosten om één ton koolstof uit de lucht te halen. Vanuit de welvaartstheorie is de schaduwrijzen voor welzijn gebaseerd op het nut voor betrokkenen (individueel of groepen), en voor schade gebaseerd op het principe van herstel.

De optelsom van de aanpassingen van waardes gebaseerd op deze schaduwrijzen beslaat de genormaliseerde winst. Deze maakt dus de balans op of een bedrijf, over de drie domeinen genomen, een positieve brede waardecreatie heeft.

De vaststelling van schaduwrijzen is kwantitatief (gemeten toename in welzijn of berekende kosten van herstel), waarbij er eveneens ruimte zou moeten zijn voor kwalitatieve afwegingen, zoals verbeteringen of verslechteringen voor de lokale gemeenschap waar het bedrijf opereert. Deze laatste zijn niet altijd te meten. In ons voorbeeld gebruiken we alleen kwantitatieve maatstaven om de analyse simpel te houden.

Casus: genormaliseerde winstberekening Inditex
Schoenmaker en Schramade (2023) tonen aan de hand van Inditex, een van de grote spelers in de fast fashion-industrie, hoe de sociale en ecologische waarde(-extractie) in relatie tot de financiële winst voor een bedrijf in beeld kan worden gebracht.

Tabel 1 geeft de resultaten voor 2021. De financiële winst bedraagt 3,3 miljard euro. Bij een beurswaarde van 82,2 miljard euro ultimo 2021, geeft dat een rendement op eigen vermogen van vier procent, hetgeen door corona iets lager is dan de gebruikelijke zes tot acht procent.

De sociale winst is verdeeld over vier groepen belanghebbenden. Het consumentensurplus – het verschil tussen wat de klant maximaal bereid is te betalen en de betaalde marktprijs – kan worden berekend door de omzet (prijs maal hoeveelheid) te delen door de elasticiteit van de vraag. Voor Inditex komt dit op 2,1 miljard euro. Werknemers in het mondiale Noorden in de Inditex-winkels halen tevredenheid en opleiding uit hun werk bovenop hun salaris. Op basis van onderzoek over werknemerstevredenheid en -opleiding is de schaduwrijzen vastgesteld op 4.813 euro per werknemer (Schoenmaker en Schramade, 2023). Bij ruim 144.000 werknemers komen we op een waarde voor werknemers van 700 miljoen voor 2021. Daarentegen worden werknemers in het mondiale Zuiden in de waardeketen onderbetaald en worden mensenrechten geschonden. Deze kosten worden in de kledingindustrie geschat op tien procent van de omzet. Voor Inditex komt dat uit op –2,9 miljard. Verder draagt Inditex bij aan de maatschappij door de betaling van vennootschapsbelasting ten bedrage van 1,3 miljard euro.

De productie van kleding heeft een grote negatieve impact op het milieu. De koolstofemissies van het katoen kweken en de productie en transport van kleding bedragen 10,0 miljoen ton CO₂ per jaar. De kosten om een ton CO₂ uit de lucht te halen bedragen 204 euro. Deze schaduwrijzen, gebaseerd op herstellkosten, is hoger dan de ETS-prijs van circa 80 euro. De ecologische winst bedraagt dan –2,0 miljard, oftewel een ecologisch verlies van 2,0 miljard euro per jaar. De waarde van de overige vervuiling van water, grond en lucht in de kledingindustrie wordt geschat op zes procent van de omzet en bedraagt –1,7 miljard euro in 2021.

We kunnen nu de genormaliseerde winst berekenen als financiële winst gecorrigeerd voor de waardecreatie en -extractie. Tabel 1 laat een genormaliseerde winst van in totaal netto 800 miljoen zien, opgebouwd uit een financiële winst van 3,3 miljard, een sociale winst van 1,2 miljard en een ecologisch verlies van 3,7 miljard. De genormaliseerde winst is dus lager dan de financiële winst.

In tegenstelling tot de genormaliseerde winstberekening heeft Inditex bij de ‘klassieke’ interpretatie een winst

Genormaliseerde winst Inditex in 2021, in miljarden euro's TABEL 1

	Positief	Negatief	Netto
Financiële winst (aandeelhouders)	3,3	0	3,3
Sociale winst	4,1	-2,9	
Klanten	2,1	0	
Werknemers hier	0,7	0	1,2
Werknemers elders	0	-2,9	
Maatschappij	1,3	0	
Ecologische winst	0	-3,7	
Koolstofuitstoot	0	-2,0	-3,7
Overige vervuiling	0	-1,7	
Genormaliseerde winst	7,4	-6,6	0,8

Bron: Hoofdstuk 11 in Schoenmaker en Schramade (2023) | ESB

Winstverdeling Inditex in 2021, in miljarden euro's TABEL 2

	Positief	Negatief	Netto	Uitkering
Financiële winst	3,3	0	3,3	
Dividend				2,2
Financiële-uitkeringsratio				67% (= 2,2 / 3,3)
Genormaliseerde winst	7,4	-6,6	0,8	
Dividend				2,2
Brede-uitkeringsratio				296% (= 2,2 / 0,8)

Bron: Hoofdstuk 16 in Schoenmaker en Schramade (2023) | ESB

gerealiseerd van 3,3 miljard euro, waarvan 2,2 miljard aan aandeelhouders is uitgekeerd en 1,1 miljard is toegevoegd aan het eigen vermogen voor nieuwe investeringen (tabel 2). Vanuit het klassieke perspectief nemen aandeelhouders genoeg met een uitbetaling van 67% van de winst. Dit beeld verandert echter drastisch als we kijken naar het uitbetalingspercentage aan aandeelhouders vanuit de genormaliseerde winst. Dan wordt aandeelhouders 296% van de winst uitgekeerd. Deze uitkering, ver boven de honderd procent, geeft aan dat de uitkering aan aandeelhouders ten koste gaat van werknemers elders en het milieu (toekomstige generaties). De aandeelhouders eisen winsten boven hun stand.

Mondiale schatting

Voor alle ondernemingen zouden we een berekening kunnen maken van de genormaliseerde winst gelijk aan die van Inditex. Per bedrijf krijgen we zo een indicatie hoe groot de brede-uitkeringsratio is en dus hoeveel aandeelhouders opnemen ten overstaande van mens en natuur. Maar om nu al een ruwe schatting te kunnen maken van alle brede-uitkeringsratios gelijktijdig, gebruiken we macro-indicatoren om het verschil te berekenen tussen de klassieke winst en genormaliseerde winst.

Gecorrigeerd bbp

De mondiale schatting van de genormaliseerde winst start met een correctie van het bruto binnenlands product (bbp) voor sociale en ecologische schade. Voor deze analyse van het gecorrigeerd bbp van de wereld gebruiken wij drie componenten: de financiële welvaart, de onderbetaling van

Gecorrigeerd bruto binnenlands product in 2022, in biljoenen dollars TABEL 3

Component	Bedrag
Bruto binnenlands product	100,9
Correctie sociale waarde	
Onderbetaling in keten	-5,3
Correctie ecologische waarde	
Koolstofuitstoot	-8,3
Overige vervuiling	-4,2
Gecorrigeerd bruto binnenlands product	83,1

Data: Wereldbank voor bbp en onderbetaling; Our World in Data voor koolstofuitstoot | ESB

Gecorrigeerd rendement financiële sector in 2022 TABEL 4

Groote financiële sector, in biljoenen dollars	Uitgekeerde winst en rente	Bedrag, in biljoenen dollars	Rendement, in procenten
461,2	Standaardtaandeel in bbp	24,8	5,4%
	Gecorrigeerd aandeel in bbp	7,0	1,5%

Noot: Het gecorrigeerde aandeel in bbp is het standaardtaandeel minus de sociale en ecologische waarde correctie uit tabel 3.

Data: FSB (2023) voor financiële sector; Wereldbank voor uitgekeerde winst en rente | ESB

arbeid in de keten en de ecologische schade. De eerste component, financiële welvaart, kan worden uitgedrukt in het wereld bbp. Tabel 3 geeft een waarde aan van 100,9 biljoen dollar.

Voor de tweede component maken we een schatting van arbeidsonderbetaling door het arbeidsaandeel in de productie van het mondiale Zuiden te kijken aan het arbeidsaandeel in de productie in het mondiale Noorden. Het bbp op inkomensbasis heeft namelijk drie componenten: arbeid, belasting/subsidies en kapitaal. Het aandeel van arbeid in het mondiale Noorden (Noord-Amerika en Europa) is 59,1 procent van het totale bbp, terwijl hetzelfde aandeel het mondiale Zuiden 49,9 procent is. Dit verschil van 9,2 procentpunt nemen we als onderbetaling en bedraagt 5,3 biljoen dollar.

Voor de derde component gebruiken we de wereldwijde koolstofuitstoot: deze bedraagt 37,2 gigaton. Bij de eerdergenoemde schaduwprijs van 224 dollar (204 euro) per ton komt de ecologische schade uit op 8,3 biljoen dollar. Voor de overige vervuiling maken we de conservatieve schatting dat die vijftig procent van de koolstofschaade bedraagt.

Het optellen van de sociale en ecologische waardecorrecties resulteert in een gecorrigeerd bbp van 83,1 biljoen dollar. Dat is achttien procent lager dan het gerapporteerde bbp. Zelfs met onze conservatieve schattingen zijn de sociale en ecologische waarde correcties aanzienlijk.

Genormaliseerde verhouding winstuitkering

Om nu de klassieke winstverhouding te berekenen op mondiale schaal, bepalen we hoeveel er aan rente en winst van het totale bbp wordt uitbetaald aan de financiële sector – bestaande uit aandeelhouders en kredietverstrekkers.

De financiële sector bestaat voor een groot deel uit beleggingsfondsen, die rechtstreeks aandelen aanhouden voor individuele beleggers, en uit pensioenfondsen en verzekeraars, die ontvangen premies in aandelen beleggen om later uitkeringen te kunnen doen aan pensioengerechtigden en verzekerden. De aandelen in bedrijven worden zodoende in de financiële sector gehouden. Naast dit fondsdeel dat aandelen (en andere activa zoals obligaties en onroerend goed) in portefeuille heeft, bestaat de financiële sector uit een bancair deel dat leningen verstrekt. De grootte van de wereldwijde financiële sector is 461,2 biljoen dollar (tabel 4).

De kapitaalcomponent van het bbp betreft de klassieke winstuitkering op aandelen en de rentebetaling op leningen. Tabel 4 geeft op basis van Wereldbankdata aan, dat de kapitaalcomponent 24,8 biljoen dollar is. Dit leidt tot een rendement voor de financiële sector van 5,4 procent. De vervolgstap is om de correctie van de sociale en ecologische waarde af te trekken van de kapitaalcomponent. Dan komt tabel 4 uit op zeven biljoen dollar, hetgeen een gecorrigeerd of genormaliseerd rendement van 1,5 procent geeft.

Implicaties bij mondiale toepassing

In deze indicatieve macro-berekening bedraagt de genormaliseerde winst 1,5 procent. Dit betekent dat met onze ruwe schatting zeventig procent van de klassieke financiële winst van mens en natuur geëxtraheerd wordt. Deze indicatieve macro-berekening is bedoeld als opening van het debat over winstverdeling. De precieze extractie verschilt per bedrijf en per land en moet op sector, bedrijfs- en landenniveau verder worden berekend.

De tentatieve macro-berekening in tabel 4 suggereert dat de klassieke hoge rendementen voor aandeelhouders en kredietverstrekkers niet rechtvaardig zijn. Genormaliseerde winsten vormen minder dan de helft van de klassieke financiële winsten. Dit betekent dat de klassieke rendementen in de financiële sector voor een aanzienlijk aandeel zijn gebaseerd op uitbuiting van arbeid en milieu.

De keerzijde van de medaille is dat bij invoering van genormaliseerde winsten de financiële sector lagere rendementen ontvangt. De sector kan niet langer leunen op de extractie van mens en natuur. Dit betekent bijvoorbeeld dat pensioenfondsen met lagere verwachte rendementen moeten werken.

De financiële sector werkt via vele kanalen – een pensioenfonds schakelt bijvoorbeeld een asset manager of een private-equityfonds in voor zijn aandelenbeleggingen. Een vermoedelijk neveneffect van ons voorstel is een verschuiving van surplus, weg van de financiële sector naar de rest van de samenleving, wat waarschijnlijk gepaard gaat met een significante krimp van de financiële sector. Bij een gelijkblijvend (gecorrigeerd/genormaliseerd) kapitaal-aandeel in bbp zal deze krimp tot een verbetering van het nieuwe, genormaliseerde rendement van 1,5 procent voor de financiële sector leiden.

Voorstel sluit aan op veranderende regelgeving

De vraag is of ons voorstel voor winstverdeling een onbereikbaar utopia schetst, aangezien het huidige wettelijk kader niet voorziet in zulke verdelingen zonder toestem-

ming van de klassieke begunstigde – de aandeelhouders. In het Burgerlijk Wetboek (artikel 2:216) is bepaald dat de algemene vergadering van aandeelhouders (AVA) bevoegd is tot bestemming van de winst. De aandeelhouders beslissen dus over de verdeling tussen dividenduitkering en toevoeging aan eigen vermogen voor nieuwe investeringen. Willen alle stakeholders hier ook invloed op hebben, dan zal de zeggenschap veranderd moeten worden, bijvoorbeeld door deelraden of een gezamenlijke raad de winstbestemming te laten vaststellen (Claassen en Schoenmaker, 2024).

Toch komt vanuit het regelgevend kader de brede waarde en echte winstverdeling van bedrijven al in zicht. Een eerste regelgevende trend in Nederland is de corporate governance code voor goed ondernemingsbestuur. De vorige code gaf al aan dat het doel van de onderneming langetermijnwaardecreatie is. De herziene code van 2022 heeft dit aangescherpt tot 'duurzame langetermijnwaardecreatie'.

Een tweede vorm van regelgeving uit Europa is de Richtlijn duurzaamheidsrapportage door bedrijven (Corporate sustainable reporting directive; CSRD). Deze richtlijn die al van kracht is voor de grote beursgenoteerde ondernemingen, verplicht de ondernemingen te rapporteren op een aantal sociale en ecologische variabelen. Het vergt dan een kleine stap voor analisten om met deze nieuwe data de sociale en ecologische waarde te berekenen. Dit maakt de sociale en ecologische 'winst' en 'verlies' van ondernemingen zichtbaar.

Een derde vorm van regelgeving is de Richtlijn inzake passende zorgvuldigheid in het bedrijfsleven op het gebied van duurzaamheid (Corporate sustainability due diligence directive; CSDDD). Een afgezwakte versie van het oorspronkelijke voorstel is door het Europees Parlement in april 2024 aangenomen. Deze richtlijn verplicht grote bedrijven om nadelige gevolgen voor de mensenrechten en het milieu zowel in de eigen activiteiten van het bedrijf als in hun waardeketen te voorkomen.

Daarnaast zijn er algemene verdragen, zoals het akkoord van Parijs uit 2015 voor de reductie van broeikasgassen en het Kunming-Montreal-verdrag van 2022 voor het herstel van biodiversiteit. Terwijl deze verdragen door overheden worden gesloten, wordt in toenemende mate van bedrijven verwacht dat ook zij de maatschappelijke normen in deze verdragen respecteren.

Ons voorstel van deling van zeggenschap en winst tussen verschillende groepen van belanghebbenden trekt de logische conclusie van deze trends in de regelgeving, die op haar beurt de verschuiving van de maatschappelijke normen op sociaal en ecologisch gebied weerspiegelt. De deling van zeggenschap en winst verplaatst de discussie en het gevecht tussen groepen van belanghebbenden van ex post naar ex ante. Terwijl die discussie nu nog ex post plaatsvindt in de media en de politiek onder de noemer van een verslechterend 'vestigingsklimaat' (bedrijven die klagen over toenemende regelgeving en negatieve berichtgeving over greenwashing, vervuiling, uitbuiting van buitenlandse werknemers in slachthuizen, en vermeende kinderarbeid in de textielindustrie), en in de rechtszaal via lange juridische procedures (en onzekerheid), ontstaat die discussie idealiter ex ante door deze normen vast te leggen middels corporate governance.

Verdeling van de winst

Voor toekomstige uitbetalingen van winsten moet een verdeelsleutel bedacht worden. We stellen twee opties voor die rekening houden met genormaliseerde winsten. Ten eerste, de minimumvariant waarbij de financiële uitkering gemaximaliseerd wordt op honderd procent van de genormaliseerde winst. Het restant kan de onderneming dan gebruiken om de 'benadeelde' belanghebbenden te compenseren. Bij Inditex gaat het dan om de betaling van een leefbaar loon in de waardeketen en investeringen in de aanpak van vervuiling bij de kledingproductie.

De tweede optie is een maximumvariant, welke geen winstuitkeringen toestaat (de facto nul percent) totdat de schade bij belanghebbenden is opgelost. Bij Inditex zou dan vol worden ingezet op betaling van een leefbaar loon en tegengaan van vervuiling. Pas als de sociale belanghebbenden (klant, werknemer, maatschappij) en de ecologische belanghebbenden (toekomstige generaties) niet meer in de min staan, is uitkering aan aandeelhouders mogelijk. De maximumvariant volgt het maximin-principe. Dit principe is gebaseerd op de rechtvaardigheidstheorie van Rawls (1971), die stelt dat bij ongelijkheid tussen groepen de benadeelden (min) als eerste worden gecompenseerd (max).

Als we ondernemingen op brede waarde willen laten sturen zal de waardecreatie tussen de groepen belanghebbenden moet worden gedeeld. Om dit te bewerkstelligen moet de zeggenschap binnen bedrijven ook hiermee in lijn komen, omdat daarmee de belangen van alle belanghebbenden aan bod komen (Claassen en Schoenmaker, 2024). Alleen bij een evenwichtige verdeling van belangen zullen alternatieve verdeelsleutels ook daadwerkelijk nageleefd kunnen worden.

In het huidige aandeelhoudersmodel gaat een te groot deel van de waardecreatie als winst naar aandeelhouders. Een eerste indicatieve macro-berekening suggereert dat meer dan twee-derde van de winst van mens en natuur geëxtraheerd wordt. Kortom, de genormaliseerde winst bedraagt dan minder dan een derde van de klassieke financiële winst.

Literatuur

- Claassen, R. en K. Cools (2023) Politieke partijen zetten in op 'brede welvaart'. *ESB*, 108(4827), 536–539.
- Claassen, R. en D. Schoenmaker (2024) Veranker bredewaardecreatie bedrijven met meer zeggenschap stakeholders. *ESB*, 109(4836), 478–481.
- FSB (2023) *Global monitoring report on non-bank financial intermediation 2023*. Financial Stability Board, Rapport 18 december.
- Friedman, M. (1970) The social responsibility of business is to increase its profits. *The New York Times Magazine*, 13 september.
- Impact Economy Foundation (2022) *Impact-weighted accounts framework*. Publicatie te vinden op impacteconomyfoundation.org.
- Jensen, M.C. en W.H. Meckling (1976) Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Financial Economics*, 3(4), 305–360.
- Mazzucato, M. (2018) *The value of everything: Making and taking in the global economy*. New York: PublicAffairs.
- Rawls, J. (1971) *A theory of justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Schoenmaker, D. en W. Schramade (2023) *Corporate finance for long-term value*. Berlin: Springer.
- Schouten, W. en D. Schoenmaker (2022) Naar een impact economie. In: M. Lückera-Rovers, H. van Ees, M. Kaptein, I.W. Wuisman (red.), *Jaarboek Corporate Governance 2022–2023*. Deventer: Wolters Kluwer, p. 141–153.

Zon en wind zorgden voor forse verlaging in elektriciteitskosten

De ontwikkelingen in hernieuwbare energiebronnen gaan snel. Wat was het effect van de energieontwikkelingen in 2022 op de elektriciteitsprijzen?

IN HET KORT

- Zonne- en windenergie verlaagden de elektriciteitsprijzen voor alle consumenten substantieel.
- Zowel zonne- als windenergie vermindert de afhankelijkheid van gas en de gasprijs – en dus van de Russische politiek.
- Negatieve energieprijzen ontstaan met name door veel aanbod van zonne-energie, wat pleit voor thuisbatterijen.

**REYER
GERLAGH**

Hoogleraar aan
Tilburg University

**MARTIJN
SCHOOT
UITERKAMP**

Universitair
docent aan Tilburg
University

Het jaar 2022 was bijzonder. We kwamen bij van corona, en Rusland viel Oekraïne binnen. De gasprijzen, en in hun kielzog de elektriciteitsprijzen, piekten in augustus tot ongekende hoogten. De prijs van steenkool werd meegetrokken in de prijsvolatiliteit door beperkte toevocerapaciteit. Het gebruik van steenkool in de elektriciteitsproductie bleef stabiel ten opzichte van 2021 op 16,5 terawattuur en het gebruik van gas daalde van 55,5 tot 46,9 terawattuur.

De windproductie daarentegen steeg van 18 terawattuur in 2021 tot 21 in 2022, en zonne-energie steeg heel hard, van 11,5 in 2021 tot 17,7 terawattuur in 2022 (CBS, 2023). De hernieuwbare zonne- en windenergie leverden dus een fikse besparing op: Nederland hoefde minder uit te geven aan fossiele brandstoffen.

Maar naast lagere kosten aan fossiele brandstoffen, kunnen wind en zon ook de totale elektriciteitsprijzen verlagen. De marginale kosten van opwekking zijn immers nul. De vraag is echter hoe groot het effect op de prijzen is. In dit artikel onderzoeken we, via een korte analyse van de elektriciteitsprijzen in 2022, hoe hernieuwbare energieproductie en gas- en kolenprijzen de elektriciteitsprijzen in 2022 beïnvloed hebben.

Tevens onderzoeken we wat de effecten zijn van een verdere toename van het aanbod van wind- en zonne-energie. Dat is van belang omdat er zorgen zijn over de snelheid van de energietransitie. Er is congestie op het elektriciteitsnet en via salderen ontvangen eigenaren van zonnepanelen grote subsidies; mensen zijn bezorgd dat de kosten van de

snelle stijging van hernieuwbare energie misschien groter zijn dan de baten. Is dat terecht?

Model

Om de elektriciteitsprijzen te analyseren maken we gebruik van het merit-model. Dit model impliceert dat als het aanbod van hernieuwbare energie toeneemt, eerst de brandstof met de hoogste marginale kosten uit de markt wordt gedrukt, namelijk gas. Als er zo veel hernieuwbare energie is dat er geen gas meer nodig is, wordt de elektriciteitsprijs niet meer bepaald door de gasprijs, maar door die van de brandstof met de op één na hoogste marginale kosten, in dit geval de steenkoolprijs. Bij nog meer hernieuwbare energie wordt de prijs bepaald door de marginale kosten van wind en zon: nul. Omdat de meeste zon- en windparken nog niet de optie hebben om uitgeschakeld te worden bij te veel aanbod, zien we zelfs negatieve prijzen.

Het merit-model voorspelt dus dat de afhankelijkheid van de elektriciteitsprijs ten opzichte van de gasprijs dalend is in de hoeveelheid hernieuwbare energie, terwijl de afhankelijkheid van de steenkoolprijs niet alleen laag is bij weinig zon en wind omdat dan gas de prijs bepaalt, maar ook bij veel zon en wind, omdat de prijs dan naar nul daalt.

In de literatuur is het merit-model eerder toegepast om het totale effect van hernieuwbare energie op de spotmarktprijzen te analyseren, waarbij gebruik wordt gemaakt van simulatiemodellen voor uurdata (Sensfuß et al., 2008) of empirische regressie-analyses (Cludius et al., 2014; Clò et al., 2015). In onze analyse daarentegen bekijken we de individuele effecten van de hernieuwbare energieproductie en de gas- en kolenprijzen op de elektriciteitsprijzen, wat ons in staat stelt om het merit-order-effect direct te linken aan de prijzen van andere energiebronnen.

Data

Het jaar 2022 is bij uitstek geschikt om het merit-model te testen vanwege de volatiele prijzen voor gas, kolen en elektriciteit. We voeren een regressieanalyse uit om het gemiddelde effect van de zon- en windproductie op de elektriciteitsprijzen te vinden. Onze studie is het best vergelijkbaar met de analyse van Jäger (2023) voor Duitsland; helaas is de productie van zonne-energie per uur voor Nederland op het moment van schrijven van dit artikel niet publiek beschikbaar. We gebruiken daarom windsnelheid en zonkracht per uur – data van het KNMI – als instrument

voor niet-geobserveerde hernieuwbare elektriciteitsproductie.

Voor windenergie benaderen we de productie per uur door de totale jaarlijkse opbrengst (21 terawattuur) te delen door de cumulatieve windsnelheid, uitgedrukt in meter per seconde. Hiermee vinden we een opbrengst van 5,0 gigawattuur per meter per seconde. Voor zon delen we de totale opbrengst van 17,7 terawattuur door de cumulatieve zonnekracht, en vinden een opbrengst van 0,40 gigawattuur per Joule per vierkante centimeter.

Zon- en windproductie zijn genormaliseerd zodat het gemiddelde 0 is en het minimum -1 ; dat wil zeggen, we nemen de relatieve verandering ten opzichte van het gemiddelde mee in de analyse.

De periodiciteit in de productie op dag-, week- en jaarniveau modelleren we met Fourier-getransformeerde dummyvariabelen om rekening te houden met seizoenpatronen.

Ten slotte gebruiken we elektriciteitsprijzen, per uur beschikbaar, van Ember.nl. Uit deze data blijkt dat de gemiddelde prijs (vóór belasting) rond de 240 euro per megawattuur lag, oftewel 24 cent per kilowattuur. We gebruiken in onze berekeningen de kostprijs van elektriciteit op basis van gas (of steenkool) inclusief de CO_2 -prijs, uitgaande van een standaardrendement van elektriciteitsproductie.

Invloed van hernieuwbare energie

We bekijken twee versies van het regressiemodel. In het eerst model nemen we enkel de zon- en windproductie mee (tabel 1). Omdat de groothandelprijzen in euro's per megawattuur zijn, moeten we de coëfficiënten door 10 delen om de prijsverandering in cent per kilowattuur te krijgen. We zien een gemiddelde prijs van 24 cent per kilowattuur, en dat zonne-energie in 2022 de elektriciteitsprijs met ongeveer 6,2 cent per kilowattuur verlaagde en windenergie met 11 cent per kilowattuur. Dat is substantieel. Het model laat een grote verandering zien sinds 2011, toen zon nog geen waarneembaar prijseffect had (Mulder en Scholtens, 2013)

Zon en wind verminderen dus niet alleen de uitgaven voor Nederland aan kolen en gas door het gebruik van deze brandstoffen te verminderen, maar het vermindert ook de uitgaven voor bedrijven en huishoudens door de te betalen elektriciteitsprijs te verlagen – en aanzienlijk. Een eerste

Merit-modeluitkomsten op elektriciteitsprijzen

TABEL 1

	Model 1	Model 2
Prijs kolen + CO_2		0,59**
Prijs gas + CO_2		0,68***
Zon	-62***	-158***
Wind	-110***	13
Kolenprijs \times zon		0,73***
Kolenprijs \times wind		-0,14
Gasprijs \times zon		-0,18***
Gasprijs \times wind		-0,28***
Constante	241***	-65*
AR(1)	0,91***	0,81***
R ² -adj	0,94	0,95

*** Significant op eenprocentniveau

Noot: $n = 8759$. We rapporteren cumulatieve effecten. Zon en wind zijn genormaliseerd op gemiddeld 0, en minimum -1 , wat betekent dat de coëfficiënten de gemiddelde effecten zijn. Alle regressies gebruiken uur, dag-in-de-week en seizoeneffecten door middel van Fourier-series.

Data: ENTSO-E; KNMI; Refinitiv | ESB

ruwe schatting is dat zonne-energie de uitgaven aan elektriciteit laat dalen met 6,2 cent per kilowattuur maal 120 terawattuur is 7,4 miljard euro. Ook huishoudens zonder zonnepanelen profiteren daarom van zonnepanelen.

De impliciete subsidies op zonnepanelen aan eigenaren door salderen worden ruim terugverdiend door lagere kosten – voor alle Nederlanders. De kosten van deze salderingsregel komen namelijk uit op 15 cent per kilowattuur \times 17,7 terawattuur, dus 2,7 miljard euro.

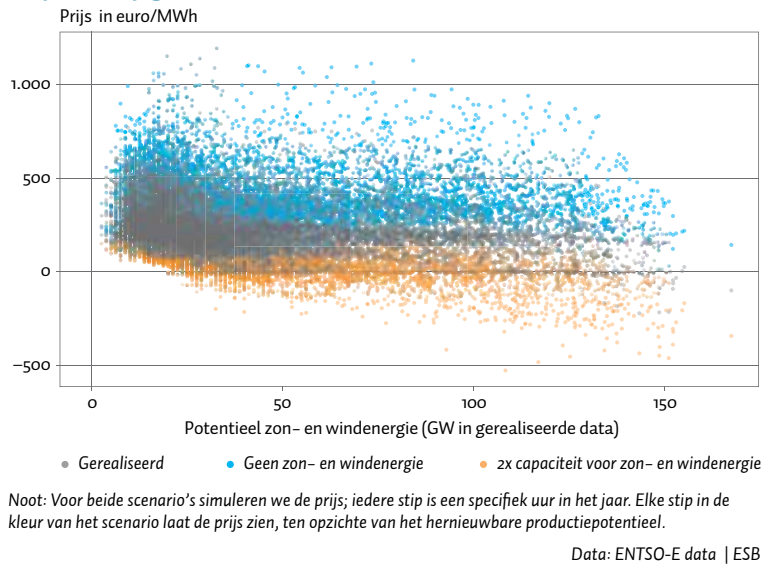
Subsidies voor zonnepanelen op daken van huishoudens zijn dus een voorbeeld van een win-win voor huishoudens met en zonder zonnepanelen. De subsidies worden indirect betaald uit verlaagde winsten van de steenkool- en gascentrales. Oftewel: de vervuiler betaalt (zie Liski en Vehviläinen (2020) voor een vergelijkbare berekening voor Scandinavië).

Gasprijs minder bepalend

In discussies over de elektriciteitsprijs gaat de meeste aandacht meestal uit naar de gasprijs, als bepalende factor voor de elektriciteitsprijs (Gasparella et al., 2023). In het tweede model voegen we de gas- en kolenprijs toe voor een door-

Actuele prijzen en simulatie van elektriciteitsprijzen bij geen of twee keer zoveel zon- en wind

FIGUUR 1

Ter validatie passen we de twee modellen ook toe op 2023, waarin de prijzen van gas en steenkool stabielere waren (resultaten niet gepresenteerd in dit artikel). Dat maakt schatten van het merit-model moeilijker. De regressie-resultaten zijn vergelijkbaar, met twee uitzonderingen. Ten eerste zijn de prijsverlaging door zon en wind grofweg gehalveerd; er was minder hernieuwbare energie en steenkool en gas waren goedkoper. Ten tweede is het effect van de kolenprijs insignificant omdat de steenkoolprijs onvoldoende variabel is. De volatiele steenkoolprijzen van 2022 zijn dus nodig om het merit-model te schatten.

Gevolgen meer hernieuwbare energie

De elektriciteitsprijzen zouden zonder het aanbod van hernieuwbare energie gemiddeld 130 euro per megawattuur hoger zijn geweest in 2022. Dat blijkt als we model 2 in tabel 1 gebruiken om de prijsverandering te simuleren van een scenario zonder hernieuwbare energie ten opzichte van de daadwerkelijke prijzen in 2022. Figuur 1 laat de gesimuleerde prijzen zien als er geen hernieuwbare voorziening was. Elke stip correspondeert met één specifiek uur van het jaar en geeft de gesimuleerde prijs op dat uur ten opzichte van het hernieuwbare productiepotentieel.

Kansen voor batterijen

We simuleren tevens een scenario waarin het aanbod van zowel windturbines als zonnepanelen verdubbelt. In dat geval vinden we een zeer groot aantal uren met negatieve prijzen. Dat duidt op een overschot van energie en betekent dat we dan in een nieuwe fase van de energietransitie komen, waarin opslag relevanter wordt. In Californië leveren batterijen een groot aandeel in het afvlakken van de prijs in de vroege avonduren (The New York Times, 2024). Vanuit technisch oogpunt is de ideale plaatsing van opslagcapaciteit (batterijen of elektrolyse) dicht bij de bron om de belasting van hernieuwbare energie op het gehele netwerk tot een minimum te beperken. Daarnaast is de (financiële) meerwaarde het grootst tijdens uren met lage prijzen.

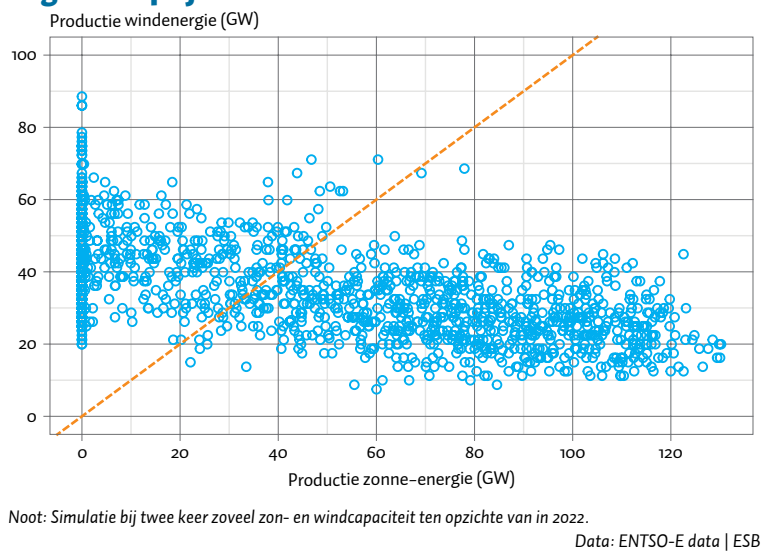
Vooral opslag van zonne-energie is van belang. Figuur 2 geeft een beeld van de aanbodzijde, tijdens uren met negatieve prijzen in onze simulatie met twee keer zoveel zon- en windcapaciteit als de situatie in 2022. We zien dat in die uren zonnepanelen substantieel meer opwekken dan windturbines, wat consistent is met de observatie in figuur 3 dat minimumprijzen vooral aan het begin van de middag plaats vinden – wanneer de zon relatief veel energie oplevert.

Een groot deel van de zonne-energie wordt geproduceerd door huishouden. Opslag in de vorm van thuisbatterijen ligt daarom voor de hand. Een veelgehoorde kritische kanttekening is dat grootschalige batterijopslag juist zal leiden tot meer netcongestie omdat alle batterijen tegelijkertijd gaan opslaan op tijden van lage prijzen (CE Delft, 2023). Onze analyse laat echter zien dat tijdens deze goedkoopste uren er overwegend meer zonne-energie dan windenergie geproduceerd wordt. Op die momenten wordt dus het merendeel van de energie lokaal opgewekt, waardoor lokale opslag juist voorkomt dat meer zonne-energie verder het netwerk in wordt gestuurd.

Daarnaast kunnen dynamische prijscontracten en slimme prijsprikkels ingezet worden om de flexibele ener-

Productie van zon- en windenergie bij negatieve prijzen

FIGUUR 2

snee elektriciteitscentrale. Daarnaast interacteren we zonne- en windenergie met de gas- en kolenprijs. Wij vinden dat, in tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht, de prijs van gas en de prijs van steenkool beide een ongeveer gelijk effect hebben (0,59 en 0,68) op de prijs van elektriciteit in 2022 (tabel 1). Vanwege de normalisatie van de wind- en zon-variabele is dit het gemiddelde effect in 2022.

Zowel zonne- als windenergie vermindert de afhankelijkheid van gas, (-0,18, -0,28) en daarmee de relatie tussen de prijs van gas en die van elektriciteit. Hernieuwbare energie maakt ons dus minder gevoelig voor de Russische politiek. Voor steenkool is de relatie minder eenduidig. Het effect van zon is positief (0,73); dat suggereert dat zon een verschuiving van gas naar steenkool veroorzaakt. Het effect van wind is niet significant (-0,14). Mogelijk zorgt wind soms voor een grotere rol voor kolen, en op andere uren voor een kleinere rol.

gievraag in de gewenste richting te sturen. Veldtesten laten zien dat met behulp van slimme sturingsmechanismen zowel thuis- als buurtbatterijen actief kunnen bijdragen aan de reductie van lokale netcongestie (Reijnders et al., 2020; Van Westering en Hellendoorn, 2020). Deze bevindingen roepen vragen op over sommige conclusies uit de studie van CE Delft (2023). Helaas zijn de ruwe data van de berekeningen van CE Delft (2023) niet beschikbaar voor reproductie en gevoeligheidsanalyse. We willen in een vervolgstudie kijken of we beter inzicht kunnen krijgen in de mogelijke rol van batterijen.

Conclusies en aanbevelingen

Terwijl de energiecrisis, voornamelijk veroorzaakt door verstoorde gasleveringen door Rusland, de elektriciteitsprijzen in 2022 aanzienlijk deed stijgen, hielpen hernieuwbare energiebronnen om de stijging van de gemiddelde prijzen te beheersen. In vele uren veroorzaakten hernieuwbare energiebronnen een verschuiving van gas naar steenkool als bepalende factor van de elektriciteitsprijzen.

Wanneer we blijven investeren in hernieuwbare elektriciteit – wat we moeten doen om klimaatverandering tegen te gaan – zullen we steeds meer opslagcapaciteit nodig hebben. Op basis van onze beoordeling van de gegevens zou opslag dichtbij of door huishoudens een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de opslagstrategie.

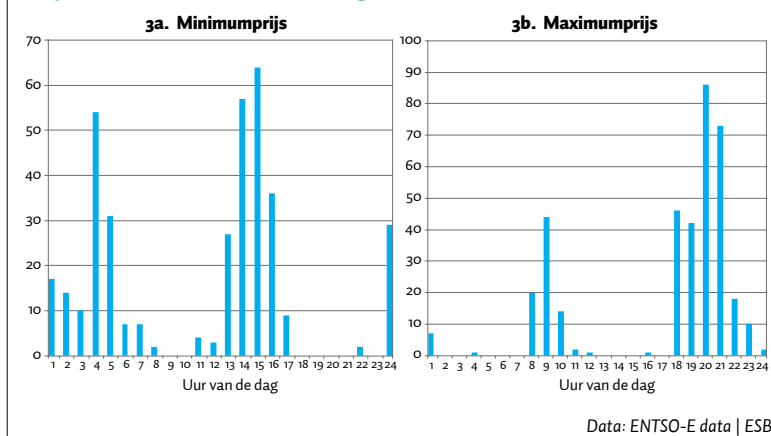
In de budgettaire bijlage van het hoofdlijnenakkoord staat dat het salderen per 2027 afgeschaft moet worden. Een achterliggend idee is dat dit huishoudens stimuleert om met batterijen hun eigen zonnestroom op te slaan. Thuisbatterijen zijn echter niet rendabel voor consumenten als ze uitsluitend worden gebruikt voor opslag van eigen zonnestroom (CE Delft, 2023; Energeia, 2024; Tweakers, 2024). Maar thuisbatterijen zijn mogelijk wél rendabel als ze worden ingezet voor het balanceren van het net, of de buurt. Daarvoor is het dus juist belangrijk dat huishoudens bij afgifte van stroom aan het net via de thuisbatterij belasting terugkrijgen (salderen).

Het lijkt ons van belang dat huishoudens met opslagcapaciteit als echte prosumenten kunnen opereren, dat wil zeggen belasting kunnen salderen (geen dubbele belastingen), ook als de salderingsregels in de toekomst veranderen. Hiermee kan de overheid de opslag van hernieuwbare energie stimuleren, net zoals ze de afgelopen jaren zonnepanelen heeft gestimuleerd.

Het effect op netcongestie onder zulke regels moet verder onderzocht worden. Met slim beleid zijn batterijen complementair aan zonnepanelen, hetgeen tijd geeft voor het verzwaren van het elektriciteitsnetwerk. Voor zo'n belangrijke ontwikkeling lijkt ons een degelijke kwantitatieve analyse op zijn plaats.

Frequentie van minimum- en maximumdagprijzen per uur van de dag

FIGUUR 3

Literatuur

- CBS (2023) *Aandeel hernieuwbare elektriciteit met 20 procent gestegen in 2022*. CBS Nieuwsbericht, 6 maart.
- CE Delft (2023) *Thuis- en buurtbatterijen: Kansen, knelpunten en beleidsaanbevelingen*. CE Delft Rapport, 23.230315.183.
- Clò, S., A. Cataldi en P. Zoppoli (2015) The merit-order effect in the Italian power market: The impact of solar and wind generation on national wholesale electricity prices. *Energy Policy*, 77, 79–88.
- Cludius, J., H. Hermann, F.C. Matthes, en V. Graichen (2014) The merit order effect of wind and photovoltaic electricity generation in Germany 2008–2016: Estimation and distributional implications. *Energy Economics*, 44, 302–313.
- Energeia (2024) *Buurt- en thuisbatterijen niet de oplossing voor netcongestie*. Energeia Nieuwsbericht, 5 januari.
- Gasparella, A., D. Koolen en A. Zucker (2023) *The merit order and price-setting dynamics in European electricity markets*. Europese Commissie, JRC134300. Te vinden op publications.jrc.ec.europa.eu.
- Gelabert, L., X. Labandeira en P. Linares (2011) An ex-post analysis of the effect of renewables and cogeneration on Spanish electricity prices. *Energy Economics*, 33 (supplement 1), S59–S65.
- Jäger, N.A. (2023) *The shift from gas to coal: The merit-order effect of renewable energy in Germany during the 2022 energy crisis*. MSc Proefschrift, MSc Economics, Tilburg University.
- Liski, M. en I. Vehviläinen (2020) Gone with the wind? An empirical analysis of the equilibrium impact of renewable energy. *Journal of the Association of Environmental and Resource Economists*, 7(5), 873–900.
- Mulder, M. en B. Scholtens (2013) The impact of renewable energy on electricity prices in the Netherlands. *Renewable Energy*, 57, 94–100.
- Reijnders, V.M.J.J., M.D. van der Laan en R. Dijkstra (2020) Energy communities: a Dutch case study. In: F. Sioshansi (red.), *Behind and beyond the meter*. Cambridge (MA): Academic Press, p. 137–155.
- Sensfuß, F., M. Ragwitz en M. Genoese (2008) The merit-order effect: A detailed analysis of the price effect of renewable electricity generation on spot market prices in Germany. *Energy Policy*, 36(8), 3086–3094.
- The New York Times (2024) Giant batteries are transforming the way the U.S. uses electricity. *The New York Times*, 7 mei.
- Tweakers (2024) *Handelen op de onbalansmarkt: Nieuw verdienmodel voor een thuisaccu*. Tweakers Review, 25 februari..
- Westering, W. van, en H. Hellendoorn (2020) Low voltage power grid congestion reduction using a community battery: Design principles, control and experimental validation. *International Journal of Electrical Power & Energy Systems*, 114, 105349.

Boete voor witwassen leidt tot koersdaling voor banken

Om het faciliteren van witwaspraktijken door banken te voorkomen, wordt er steeds stringenter regelgeving ingevoerd. Banken die niet genoeg doen om witwaspraktijken tegen te gaan, kunnen gestraft worden met een schikking of boete. Wat voor effect heeft een dergelijke straf op het koersverloop van beursgenoteerde banken?

IN HET KORT

- Na een schikking of boete voor overtreding van de antiwitwaswetgeving daalt de aandelenkoers van een bank aanzienlijk.
- De koersdaling is groter dan de waarde van de opgelegde boetes en sancties; dit versterkt het effect van de handhaving.

IAN VAN DUNSCHOTEN

Trainee bij Welten

TOM LOONEN

Hoogleraar aan de Vrije Universiteit Amsterdam

WILLEM VERSCHOOR

Hoogleraar aan de Vrije Universiteit Amsterdam

Hoewel de meeste internationale financiële transacties legitiem zijn, is een aanzienlijk deel gerelateerd aan witwaspraktijken, voortkomend uit criminele activiteiten, zoals belastingontduiking, drugshandel, mensenhandel en terrorisme (FATF, 2015; Balani, 2019). Het Basel Institute of Governance (2018) schat dat wereldwijd jaarlijks 500 miljard tot 1 biljoen dollar wordt witgewassen, en dat de risico's blijven toenemen. Naast de globalisering van internationale handel en geldstromen zijn de belangrijkste redenen voor deze toenemende witwaspraktijken de toegenomen complexiteit van financiële markten, technologische innovaties, en zwakke wetgeving en handhaving in sommige landen.

De term 'witwassen' verwijst naar het verbloemen van de illegale oorsprong van criminele opbrengsten en het verhaal gaat dat de term oorspronkelijk van Al Capone komt, die zijn illegale geld 'schoonmaakte' door het door wasserettes te sluisen.

Het witwassen van illegaal verkregen vermogen stelt banken bloot aan financiële risico's die niet alleen hun liquiditeit en solvabiliteit bedreigen, maar ook het vertrouwen van klanten en toezichthouders ondermijnen.

Deze ernstige gevolgen van crimineel financieel gedrag hebben geleid tot een toenemende aandacht en strengere wereldwijde antiwitwaswetgeving (*anti-money laundering*; AML). Hierin zijn banken wettelijk verplicht om actief cliëntenonderzoek te doen, transacties te monitoren en vervolgens ongebruikelijke of verdachte transacties op te sporen en te melden bij de autoriteiten. Niet-naleving van deze wettelijke verplichting kan resulteren in juridische sancties.

De aanhoudende stroom van straffen voor overtredingen van antiwitwas- en sanctieregelgeving bij Europese banken valt op (Edwards et al., 2018; Yeoh, 2020) en duidt op structurele problemen binnen deze instellingen (Yeoh, 2020). Recentelijk troffen bijvoorbeeld de ING en ABN Amro megaschikkingen van respectievelijk 775 miljoen en 480 miljoen euro vanwege ernstige tekortkomingen in het voorkomen en bestrijden van witwassen (Jaeger, 2018).

Het toenemend aantal hoge boetes heeft ervoor gezorgd dat banken hun criteria voor klantacceptatie en de monitoring van klantransacties hebben aangescherpt. Dit heeft op bepaalde punten geleid tot zelfs striktere maatregelen dan wettelijk vereist om witwassen effectief tegen te gaan. Inmiddels is ongeveer een op de vijf werknemers bij financiële instellingen actief in een rol als poortwachter. Het gaat dan om zo'n 13.000 mensen en een kostenpost van 1,4 miljard euro per jaar.

Wat is de invloed van antiwitwasboetes of schikkingen op de waarde van beursgenoteerde banken? In de literatuur is tot op heden weinig bekend over de specifieke impact van het niet-naleven van de antiwitwaswetgeving op de aandelenwaardering van banken.

In dit artikel analyseren we de financiële impact van boetes en schikkingen voor Europese beursgenoteerde banken die de antiwitwasregels hebben overtreden in de periode 2015 – maart 2023. De steekproef bestaat uit 33 Europese banken, waaronder twee Nederlandse grootbanken, die gedurende de onderzochte periode een of meerdere boetes of schikkingen hebben ontvangen respectievelijk getroffen. Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden zijn in totaal 47 AML-boetes en schikkingen onderzocht.

Marktwaarde banken

De financiële impact van witwaspraktijken op de waardering van beursgenoteerde bank aandelen, als gevolg van AML-boetes en sancties, kan worden onderzocht met behulp van *event studies* (MacKinlay, 1997; Van den Broek et al., 2010). Het effect van de gebeurtenis, in dit geval (de publicatie van) de boeteoplegging of schikking, op de aandelenprijs wordt uitgedrukt door het abnormale rendement van de betreffende bank. Dit abnormale rendement wordt bepaald door het werkelijke behaalde rendement van het aandeel te vergelijken met het rendement dat zou zijn behaald gedurende een bepaalde periode als de gebeurtenis niet had plaatsgevonden.

De waarde van een bankaandeel wordt voornamelijk beïnvloed door factoren die de hele markt raken. Om de invloed van gelijktijdige marktbevingen bij de berekening van het abnormale rendement uit te sluiten, wordt het

marktmodel gebruikt. Dit is een statistisch model dat de rendementen van een aandeel relateert aan de rendementen van de gehele markt. Deze relatie wordt geschat voor de periode van 171 tot 21 dagen voorafgaand aan het optreden van de gebeurtenis, uitgaande van de veronderstelling dat de gebeurtenis deze periode niet heeft beïnvloed door bijvoorbeeld geruchten in de markt. Om mogelijke effecten van handel met voorkennis of een trage marktreactie in het abnormale rendement vast te kunnen stellen, worden de abnormale rendementen gedurende een periode van elf dagen geanalyseerd, waarvan vijf dagen vóór en vijf dagen na de gebeurtenis.

Tabel 1 toont de gemiddelde abnormale rendementen voor de banken in de steekproef, wanneer de oplegging van een AML-boete of schikking als gebeurtenis is opgenomen. Uit de tabel blijkt dat op alle handelsdagen rondom publicatie van de boeteoplegging of schikking een negatieve en statistisch significante koersdaling te zien is, met uitzondering van één en vijf dagen erna.

Het meest opmerkelijke abnormale rendement van -1,5 procent wordt waargenomen op de handelsdag van de publicatie zelf. Dit komt overeen met een verlies van totaal 20,4 miljard euro, hetgeen gemiddeld ruim 600 miljoen euro verlies per bank betreft. Dit is een aanzienlijke waardedaling voor de betrokken aandeelhouders en zelfs anderhalf maal het totale bedrag van ruim veertien miljard euro aan opgelegde boetes en schikkingen. Gemiddeld daalt de totale marktwaarde van een bank met 9,6 procent wanneer het cumulatieve rendement gedurende deze elf dagen wordt berekend. De conclusies worden ondersteund door de resultaten van de Wilcoxon Tekentest, die aantonen dat de meerderheid van de waarnemingen negatief is.

De financiële markt beschouwt ALM-boetes en schikkingen dus als belangrijke negatieve informatie, blijkens de koersdaling die hoger is dan de waarde van de opgelegde boetes en sancties. Dit kan verklaard worden aan de hand van het idee dat het een straf leidt tot reputatieverlies van de bank en het verlies van klanten. Investerders zullen hun verwachtingen hierop aanpassen en aarzelen om in een beursgenoteerde bank te investeren of hun aandelen te behouden. Bovendien verlagen ALM-boetes en schikkingen de huidige waarde van de toekomstige winststromen omdat ze uit de winsten moeten worden betaald. De aangepaste reputatie en winstgevendheid lijken dus een negatief effect op de waarde van de bank te hebben.

Het is opmerkelijk dat er al vóór de boeteoplegging of schikking statistisch significante negatieve abnormale rendementen worden waargenomen. Doorgaans is een onderzoek van de toezichthouder (bij banken is dit De Nederlandsche Bank of de Europese Centrale Bank) niet publiekelijk bekend, tenzij het gelekt is. Bij onderzoek van het Openbaar Ministerie of de FIOD gaat dit anders: omdat deze met meer vertoon gepaard gaan (zoals een inval), kunnen deze niet onder de pet worden gehouden. Dit kan voor onrust onder beleggers zorgen: wat is er gaande, hoe wordt de bank bestraft? Waarschijnlijk nemen beleggers het zekere voor het onzekere nemen en bouwen hun posities af waardoor de beurskoers daalt.

Voorts blijkt dat tot vier dagen na de publicatie van de opgelegde boete of schikking een statistisch significant effect waarneembaar is. Mogelijk waren sommige beleggers

De abnormale rendementen van banken rondom publicatie van een AML-boete of schikking TABEL 1

Event-dag	Gemiddelde abnormale rendement in procenten	Cumulatief gemiddelde abnormale rendement in procenten	Percentage banken met koersdaling
-5	-0,75***	-0,75	68%
-4	-0,99***	-1,74	79%
-3	-0,68*	-2,42	68%
-2	-1,04***	-3,46	81%
-1	-0,75***	-4,21	77%
0	-1,54***	-5,75	81%
1	-0,32	-6,06	60%
2	-1,06***	-7,12	68%
3	-1,32***	-8,44	74%
4	-1,02***	-9,46	70%
5	-0,16	-9,62	62%
Periode [-5,5]	-9,62***		70%

*/**/** Significant op respectievelijk tien-, vijf- en eenprocentniveau.

Noot: Een Wilcoxon Teken toets geeft voor alle dagen een vergelijkbare significantie aan.

ESB

niet op de hoogte van het moment waarop het besluit van de boeteoplegging of schikking zou worden bekendgemaakt, of waren zij helemaal niet door de bank geïnformeerd over de problemen met haar antiwitwasbeleid. Het is denkbaar dat ze pas twee, drie of zelfs vier dagen later via nieuwsberichten op de hoogte zijn gesteld van de boeteoplegging of schikking en vervolgens hebben besloten hun positie te verkopen, hetgeen leidt tot een (verdere) daling van de aandelenprijs.

Tot besluit

AML-boetes en schikkingen tegen beursgenoteerde banken kunnen een aanzienlijke impact hebben, die zich uitstrekt tot negatieve ontwikkelingen op de aandelenmarkt. Banken die tekortschieten in het bestrijden van witwaspraktijken worden zelfs zwaarder gestraft door de financiële markten in de vorm van een lagere aandelenkoers dan door juridische straffen van toezichthouders.

Dergelijke financiële sancties van de markt hebben niet alleen een directe impact op de banken zelf, maar dragen ook bij aan het versterken van de afschrikwekkende werking van publieke handhaving. De reacties van de financiële markten voegen dus een extra dimensie toe aan de strijd tegen witwaspraktijken en de toenemende uitdagingen voor banken en toezichthouders.

Literatuur

- Balani, H. (2019) Assessing the introduction of anti-money laundering regulations on bank stock valuation. *Journal of Money Laundering Control*, 22(1), 76–88.
- Basel Institute of Governance (2018) *Basel AML index 2018*. BIG Rapport, 9 oktober.
- Broek, S. van den, R.G.M. Kemp, W.F.C. Verschoor en A.-C. de Vries (2010) Reputatieschade als handhavinginstrument. *ESB*, 95(4579), 122–124.
- Edwards, G., C. Duran, F. Sacchi et al. (2018) *Déjà vu all over again: Money-laundering and sanctions woes to continue to haunt Europe's banks*. S&P Global Ratings, 16 oktober.
- FATF (2015) *Financial action task force*. Te vinden op www.fatf-gafi.org.
- Jaeger, J. (2018) *ING reaches \$900M settlement with Dutch authorities*. Compliance Week, 4 september.
- MacKinlay, A.C. (1997) Event studies in economics and finance. *Journal of Economic Literature*, 35(1), 13–39.
- Yeoh, P. (2020) Banks' vulnerabilities to money laundering activities. *Journal of Money Laundering Control*, 23(1), 122–135.

Slechts een op tien huurders kan gemiddelde koopwoning financieren

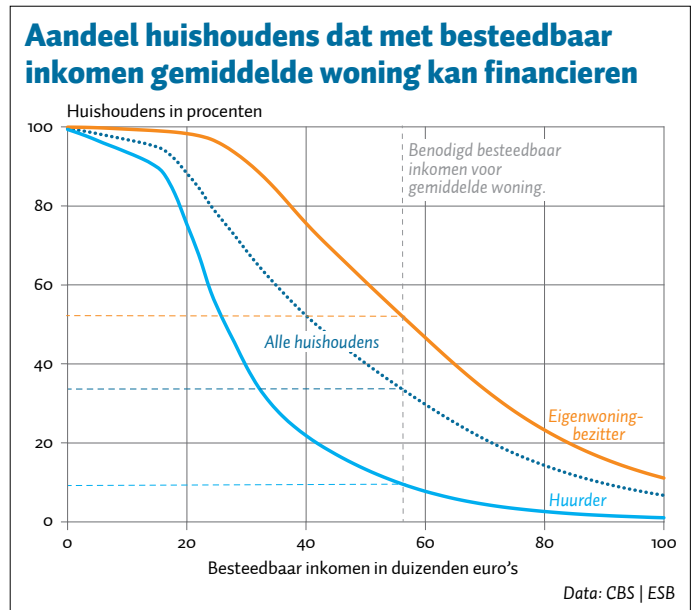
De toegang tot een koopwoning voor huurders blijft beperkt. De huizenprijzen blijven stevig aantrekken en de landelijke index bereikte in augustus zelfs opnieuw een recordniveau. Een gemiddelde koopwoning is slechts voor een op de tien huurders betaalbaar.

Er zijn 3,4 miljoen huishoudens in Nederland die huren, zo'n 43 procent van de totale huishoudenspopulatie. Het mediane besteedbaar inkomen voor huishoudens met een huurhuis was 24.500 euro in 2022, terwijl dat 57.600 euro was voor huishoudens met een eigen woning: een verschil van bijna 58 procent. Daarnaast hebben huurders gemiddeld 27.000 euro aan financiële bezittingen (bank-, spaar- en beleggingstegoeden), ten opzichte van 102.000 euro voor woningeigenaren (volgens cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek).

Om de gemiddelde woningwaarde van 436.000 euro volledig te kunnen financieren met een hypotheek bij het huidige renteniveau van 4,3 procent, is volgens de Nibud-inkomensnorm een jaarlijks bruto-inkomen van 94.000 euro nodig. Dit bedrag vertaalt zich grofweg naar een besteedbaar huishoudensinkomen van 57.000 euro. Een dergelijk inkomen werd in 2022 door minder dan 33 procent van alle huishoudens gehaald (figuur). Voor huishoudens met een huurwoning bedroeg dat 9 procent, terwijl dat voor de eigenwoningbezitters 51 procent bedroeg.

Met het huidige prijsniveau lijkt de eigen woning daarmee voor slechts een kleine groep huurders bereikbaar. De doorstromer heeft daarentegen, zeker gezien de financiële bezittingen en de opgebouwde overwaarde, ruime mogelijkheden om de volgende stap op de woningmarkt te zetten.

• **Walter Stortelder en Niklas Nordman** (AFM)

Dalende procesinnovatie in Nederlands bedrijfsleven

Nederlandse bedrijven kennen steeds minder procesinnovatie. Dat remt de productiviteitsgroei in onze bedrijven.

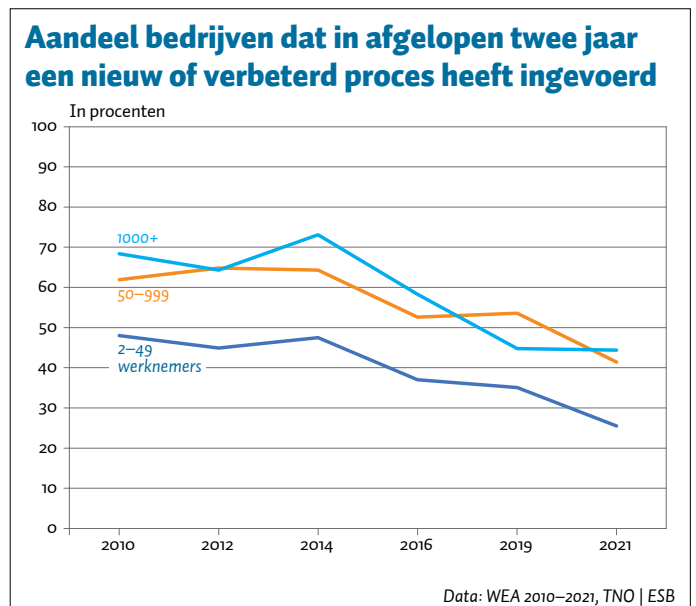
Nederland kampt met een achterblijvende productiviteitsgroei. Een belangrijke prikkel voor die arbeidsproductiviteit is de procesinnovatie bij bedrijven. Het invoeren van nieuwe technologieën en (kosten-) efficiëntere organisatieprocessen is immers cruciaal om te beantwoorden aan de groeiende concurrentie.

Uit de Werkgevers Enquête Arbeid blijkt dat juist die procesinnovatie achteruitloopt. De figuur toont een significante daling in procesinnovatie vanaf 2014 voor een selectie van bedrijven uit de industrie en dienstensectoren (exclusief de zorg-, onderwijs- en cultuursector, en het openbaar bestuur). Per jaar is over de periode 2014–2021 de afname van procesinnovatie in de totale groep gemiddeld 3,2 procentpunt.

De daling van de procesinnovatie wijst erop dat bedrijven het steeds lastiger vinden om de interne processen te vernieuwen. Mogelijk stopt de technologietransfer tussen bedrijven. Uitbesteding kan hier een rol spelen: daardoor wordt minder geïnvesteerd in kennis van de eigen werknemers, wat het integreren van productieve technologieën kan bemoeilijken.

De figuur toont tevens een aanhoudende kloof in procesinnovatie tussen het midden- en kleinbedrijf (mkb) en het grootbedrijf. Uit de WEA blijkt dat het mkb nog minder dan het grootbedrijf in staat is hooggeschoolde werknemers aan te trekken en blijvend op te leiden, wat de procesinnovatie in deze bedrijven in de weg kan staan.

• **Steven Dhondt en Karolus Kraan** (TNO)

Minder gezinnen verhuisd door krappe woningmarkt

Het aantal verhuizingen ligt de laatste jaren betrekkelijk laag. In de eerste zes maanden van 2024 zijn in Nederland bijna 828.000 mensen verhuisd. Dat is twee procent minder dan in het eerste halfjaar van 2023. Vooral gezinnen verhuisden minder.

Vanwege de krapte op de woningmarkt daalt het aantal verhuizingen al sinds 2017, met uitzondering van een tijdelijke piek in 2021. In dat jaar was de druk op de woningmarkt tijdelijk wat lager: er werden in dat jaar relatief veel nieuwbouwwoningen opgeleverd en er kwamen vanwege de coronamaatregelen tijdelijk minder immigranten naar Nederland.

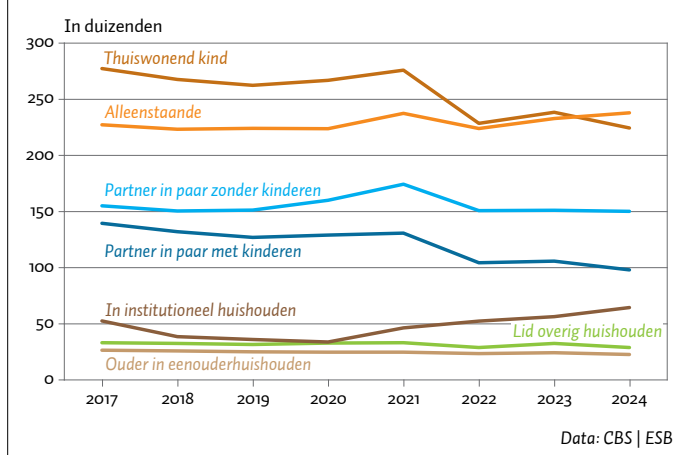
De figuur toont het aantal verhuisde personen in verschillende huishoudensposities in de eerste zes maanden van het jaar, van 2017 tot en met 2024. Aangezien er nog geen verhuisgegevens over heel 2024 beschikbaar zijn, is het aantal verhuizingen tijdens de eerste helft van de jaren 2017-2024 met elkaar vergeleken.

Vooral gezinnen met kinderen zijn vanaf 2021 minder vaak verhuisd. In vergelijking met 2021 verhuisden er in 2024 een kwart minder gezinnen met kinderen. Gezinnen met kinderen verhuizen vaak vanwege de woning of de woonomgeving en minder vaak vanwege werk of studie. Ook verhuizen gezinnen vaak naar of binnen de koopsector, wat hen afhankelijk maakt van de conjunctuur op de woningmarkt. Bij alleenstaanden, die vaker verhuizen binnen de huursector, nam het aantal verhuizingen de laatste jaren juist wat toe.

Opvallend is verder de sterke stijging van de verhuizingen vanuit instellingen. Dit waren er bijna 65.000 in de eerste helft van 2024, bijna twee maal zo veel als vier jaar eerder. Ongeveer de helft van die groep verhuisde naar een andere instelling. Het gestegen aantal verhuizingen vanuit instellingen heeft vooral te maken met de toegenomen asielmigratie, waardoor meer statushouders vanuit opvanglocaties een woning betrekken.

■ Niels Kooiman (CBS)

Verhuisde personen in het eerste halfjaar, naar huishoudenspositie, 2017–2024

Vermogende huishoudens gebruiken energie als luxeproduct

Een groter financieel vermogen maakt het voor huishoudens mogelijk om te investeren in minder energieverbruik, maar kan ook leiden tot consumptie van energie-intensieve luxeproducten. Naarmate het vermogen groter wordt, wint het laatste het van het eerste: de meest vermogende huishoudens verbruiken relatief veel energie.

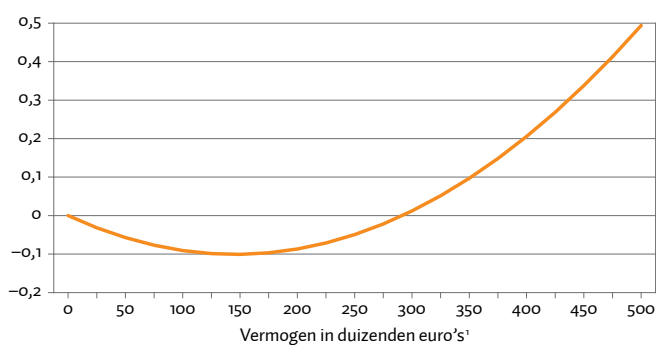
De figuur toont de U-vormige relatie tussen de energiequote (het deel van

het huishoudensinkomen dat wordt besteed aan energie ten opzichte van huishoudens met nul euro vermogen) en het vermogen. In de data zijn huishoudens meegenomen in de periode van 2019–2022. Aanvankelijk hangt een hoger vermogen samen met een lagere energiequote. Naarmate het vermogen toeneemt, ontstaat meer ruimte voor investeringen in verduurzaming van de woning, bijvoorbeeld door middel van zonnepanelen of verbeterde isolatie. Dit vermindert de benodigde hoeveelheid energie om een gezond leefklimaat te handhaven, wat resulteert in een lagere energiequote.

In de figuur is gecorrigeerd voor het energielabel van het huis waarin huishoudens wonen. Er zijn twee redenen waardoor we toch een effect vinden. Ten eerste hebben niet alle investeringen direct invloed op het label, maar mogelijk wel direct op benodigde energie, omdat het energielabel categorisch is en daadwerkelijke zuinigheid continu varieert. Ten tweede wordt het energielabel vaak pas bij de verkoop van een huis geactualiseerd, waardoor verbeteringen niet altijd direct in de data worden meegenomen.

Bij huishoudens met een nog hoger vermogen, zien we een hogere energiequote. Dit duidt erop dat energie in deze fase steeds meer als luxe goed wordt geconsumeerd. Huishoudens met een hoger vermogen hebben de mogelijkheid om meer energie-intensieve luxeproducten aan te schaffen, zoals een verwarmd zwembad. Daarnaast zijn zij mogelijk minder geneigd om op hun energieverbruik te letten, bijvoorbeeld door langer te douchen of vaker een bad te nemen. Dit resultaat blijft overeind na correctie voor woningtype en woningoppervlakte. ■ Jellien Knol, Kim van Berkel en Daniël van Vuuren (SEO Economisch Onderzoek)

Energiequote ten opzichte van huishoudens zonder vermogen

¹ Het vermogen is gecorrigeerd voor inkomen, huishoudenssamenstelling, woningeigendom, type woning, energielabel en woningoppervlakte. Het vermogen betreft de totale waarde van financiële bezittingen, zoals bank- en spaartegoeden en effecten van het huishouden; de waarde van een eigen woning is hierbij niet meegerekend.

Data: CBS | ESB

‘De Nederlandse context staat centraal in onze economie-opleiding’

De Universiteit Leiden gaat vanaf september 2025 twee nieuwe economie-opleidingen aanbieden in Den Haag: de bachelor Economie en Samenleving (in samenwerking met de Erasmus Universiteit Rotterdam), en de master Economie van de Publieke Sector. Olaf van Vliet, hoofd van de afdeling Economie, vertelt erover.

Er is een rijk aanbod aan economie-opleidingen. Wat voegen deze opleidingen toe?

“Wat onze nieuwe bacheloropleiding onderscheidt, is de sterke focus op maatschappelijke vraagstukken in de echte economie. In de eerste jaren gaan wij met een economische blik kijken naar klimaatverandering, inkomensongelijkheid en migratie. Om aan deze vraagstukken bij te dragen is het ook belangrijk om kennis te hebben van instituties. Studenten volgen daarom ook een aantal vakken over het recht en de politiek. Dat is echt anders dan het bestaande aanbod in Nederland.

De master ligt heel erg in het verlengde van de bachelor maar is meer toegespitst op de publieke sector. Studenten worden opgeleid als beleidseconoom met kennis van Nederlandse vraagstukken en instituties. Daar onderscheiden we ons dus van andere masters in economisch beleid.”

De taal van de studies is Nederlands. Is dat om politieke redenen?

“Wij zijn al vier jaar bezig met het ontwikkelen van deze opleidingen. Momenteel is er natuurlijk veel discussie over de voertaal in het hoger onderwijs, maar toen we deze keuze maakten, speelde dat nog niet zo.

OLAF VAN VLIET

Hoogleraar aan de Universiteit Leiden

De Nederlandse taal is een logische keuze gezien de vraagstukken die we behandelen. We leren specifiek over Nederlandse beleidsvraagstukken en instituties. Daarnaast behandelen wij thema's als de Miljoenennota. De Nederlandse context staat bij ons veel meer centraal dan in andere economie-opleidingen, wat de taalkeuze ook functioneel maakt. Deze keuze hangt dus veel meer samen met de inhoud van de opleiding, dan met luisteren naar de politiek. Voordeel is bovendien dat wij hierdoor af en toe een *ESB*-artikel kunnen voorschrijven als lesstof.”

Is er behoefte aan deze studenten op de arbeidsmarkt?

“Het gebeurt niet vaak dat je een opleiding vanuit het nulpunt kan opbouwen. Meestal pas je al decennialang bestaande studies aan. Dat gaf

ons de unieke kans om in het curriculum in te spelen op de behoeften bij werkgevers. Dat zijn veelal ministeries, maar ook de planbureaus, UWV en de private sector, zoals de banken. Daar hebben we veel contact mee gehad.

Er bleek bij deze organisaties veel vraag naar economen met kennis van de Nederlandse context. Zij vinden studenten die in hun opleidingen al kennis hebben gemaakt met de Miljoenennota, de begroting en de doorrekeningen van het Centraal Planbureau waardevol. Daarnaast waarderen zij training in het werken aan maatschappelijke vraagstukken. Maar ook studenten met vaardigheden in data-analyse en datavisualisatie zijn bij deze organisaties populair. Bijvoorbeeld, het maken van infographics wordt bij het Centraal Planbureau en de ministeries, maar ook bij consultancybureaus, heel belangrijk gevonden. Dat soort vaardigheden zijn momenteel echt waardevol op de arbeidsmarkt en dat leren studenten dus ook in de nieuwe opleidingen.”

Wanneer zijn de studies voor jullie succesvol?

“Als wij diploma's uitreiken aan studenten die blij zijn met de opleiding, die deze interessant maar ook uitdagend vonden. Studenten die met de kennis en vaardigheden die ze bij ons hebben opgedaan echt het verschil kunnen maken op de arbeidsmarkt. Ik hoop dat zij dat zelf zo gaan ervaren, en de werkgevers ook. Dan zijn de opleidingen geslaagd.”

KOEN SCHREUDER

Redactiemedewerker

Colofon

Economisch Statistische Berichten (ESB) is het vakblad van de Koninklijke Vereniging voor de Staaathuishoudkunde. ESB signaleert nieuwe ontwikkelingen in de economische wetenschap. Daarnaast worden in ESB economische inzichten toegepast om beleidsrelevante aanbevelingen te doen voor de overheid, maatschappelijke instellingen en bedrijven. Ook analyseert ESB de belangrijkste ontwikkelingen in de Nederlandse economie. Artikelen in ESB verschijnen op persoonlijke titel. ESB is een uitgave van Stichting ESB. De Koninklijke Vereniging voor de Staaathuishoudkunde is houder van de merknaam ESB

Redactie: Robert Kleinknecht (hoofdredacteur), Maartje Schulz, Wolf Struys, Rutger Schilpzand, Jasper Lukkezen (adjunct-hoofdredacteur), Simon Huijben, Elisa de Weerd en Yasmine van der Straten

Redactiemedewerkers: Rik Leijssen en Koenraad Schreuder

Tekstredactie: De Twee Hanen
Vormgeving: Jacques van Schie
Bestuur Stichting ESB: Cees Oudshoorn (voorzitter), Mathijs Bouman, Yrla van de Ven en Daniël van Vuuren

Commissie van redactie wordt opnieuw geformeerd onder voorzitterschap van Arjen van Witteloostuijn

Afbeeldingen

Roger Klaassen; iStock / JohnnyGreig, Nisangha, shironosov, andrei_r, legna69, Eloi.Omella

Publiceren

Aanwijzingen voor het aanleveren van kopij vindt u op www.esb.nu/publiceren

Abonneren

U kunt een abonnement online afsluiten op www.esb.nu/word-lid

Contact

Redactie: 020 592 87 77; redactie@esb.nu
Klantenservice: lid@esb.nu
Adverteren: Thomas Timmermans, 020 592 8636
thomas.timmermans@fdmediagroep.nl
Postadres: Postbus 216, 1000 AE Amsterdam
Bezoek: Prins Bernhardplein 173, 1097 BL Amsterdam
Webadres: www.esb.nu
ISSN: 0013-0583

Versrijningsdata ESB:
21 nov., 19 dec.

Call for papers

Voor de komende **ESB**-nummers werkt de redactie aan de volgende thema's. Doet u mee? Bijdragen kan via het schrijven van een artikel.

Deadlines en stijlregels:
www.esb.nu/call-for-papers

November: *Ongezond leven*

Daarna: *Woningbouw*

Welvaart in kaart

Waarde van diversiteit

ESB elke maand op de mat?

Dat kost nu slechts 99 euro per jaar

Ga naar esb.nu/word-lid

Meer dan 12.500 mensen
ontvangen onze wekelijkse nieuwsbrief
www.esb.nu/aanmelden